

УДК 378, 37.017.92.20
№ держреєстрації: 0119U101691
Інв. №

Міністерство освіти і науки України
Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля (СНУ ім. В. Даля)

93406, м. Сєвєродонецьк, пр. Центральний, 59-а, тел. (064252) 28990

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Проректор з НР СНУ ім. В. Даля
д. техн. наук, проф.

О.Б. Целіщев

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
ДУХОВНА БЕЗПЕКА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА
ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ
(остаточний)
ДН-04-19.

Керівник НДЧ

канд. техн. наук, доц.

Г. Бойко

Директор Науково-дослідного інституту

духовного розвитку людини,

дійсний член (академік) НАПН України,

доктор пед. наук, проф.

Г. Шевченко

Науковий керівник НДР

доктор пед. наук, проф.

Г. Шевченко

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР

Директор Науково-дослідного інституту духовного розвитку людини, зав. кафедри ЮНЕСКО "Духовно-культурні цінності виховання та освіти", член Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, Заслужений діяч науки і техніки України, зав. кафедри педагогіки СНУ ім. В. Даля

Г. П. Шевченко

дійсний член (академік) НАПН України, доктор пед. наук, професор (Загальне керівництво проектом, реферат, вступ, 1.6,1.7)

Головний науковий співробітник

Т. Л. Антоненко

доктор психол. наук, професор (Розділ 1.1., 1.2, 1.3.)

Науковий співробітник

І. О. Сафонова,

канд.пед.н., доцент (Розділ 1.3.,1.4, 1.5)

Науковий співробітник

М. В. Безугла,

канд.пед.н. (Розділ 1.5, 1.6, 1,7)

Підписи авторів звіту засвідчую

Керівник НДР,

дійсний член (академік) НАПН України, доктор пед. н., професор

Г. П. Шевченко

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР; 198 с., 1. Ч., 3 табл., 3 рис., 195 джерел

ГЛОБАЛЬНА ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ, ДУХОВНА БЕЗПЕКА, ДУХОВНЕ ПРОБУДЖЕННЯ, ДУХОВНІСТЬ, ДУХОВНА КУЛЬТУРА, ДУХОВНО-КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ, ЗАГРОЗИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ, КУЛЬТУРА МИРУ, СТУДЕНТСЬКА МОЛОДЬ, ЧИННИКИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ, ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ.

Об'єкт дослідження – процес виховання духовної безпеки студентської молоді.

Мета роботи – розкрити методологію, теорію і педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді.

Методи дослідження: *теоретичні*: аналіз, синтез наукових джерел для порівняння, зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему, визначення категоріального понятійного апарату; метод розуміння; метод рефлексії знань про духовну безпеку особистості; метод моделювання духовної безпеки студентської молоді, метод «case-study», поданий у формі відеоматеріалів, оповідань, притч; метод суб'єктивізація духовної безпеки, вплив якої вимірюється мірою розуміння студентами її сутності та прийняття до уваги необхідність її виховання; метод переоцінки власних ціннісно-сміслових орієнтацій; метод активності; *емпіричні*: педагогічне спостереження, анкетування, бесіди, опитування; психологічне тестування; аналіз продуктів творчої діяльності студентів, методи експертних оцінок, психолого-педагогічної діагностики та самодіагностики для виявлення розуміння студентами сутності духовної безпеки; аксіологічна-орієнтовані методики; діалог.

У результаті дослідження було *визначено* чинники впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах сьогодення; *схарактеризовано* загрози духовної безпеки студентської молоді та визначити основні шляхи їх подолання; *здійснено* методологічний аналіз проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді; *визначено* теоретичні засади виховання духовної безпеки студентської молоді; *розроблено* структурно-функціональну модель духовної безпеки студентської молоді; *розроблено і впроваджено* в освітньо-виховний процес університету цільову програму виховання духовної безпеки студентської молоді; *розроблено* організаційно-методичну систему, специфічні педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді.

Результати дослідження, навчально-методичні матеріали впроваджено в навчально-виховний процес Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Досліджене пов'язане з попередніми розробками НДІ Духовного розвитку людини СНУ ім. В. Даля. Результати дослідження можуть бути використані у навчально-виховному процесі ЗВО і сприятимуть вихованню духовної безпеки студентської молоді.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
1 Духовна безпека студентської молоді: теоретичний та практичний аспекти.....	11
1.1 Чинники впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах сьогодення.....	16
1.2 Характеристика загроз духовної безпеки студентської молоді та визначити основні шляхи їх подолання	17
1.3 Методологічний аналіз проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді	26
1.4 Теоретичні засади виховання духовної безпеки студентської молоді.....	35
1.5 Структурно-функціональна модель духовної безпеки студентської молоді	75
1.6 Організаційно-методична система, специфічні педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді.....	78
1.7 Цільова програма виховання духовної безпеки студентської.....	101
Висновки.....	149
Перелік джерел посилання.....	157
Додатки.....	176

ВСТУП

На кожному етапі розвитку людської цивілізації в залежності від умов та образу життя, культури, народних традицій, релігії формувалася образ людини свого часу. ХХ-е–початок ХХІ століття суттєво змінили картину світу і образ людини, оголило безліч актуальних для життя людини проблем, пов'язаних зі зміною моральних орієнтирів, загострення протиріч в ціннісно-смысловому просторі соціуму, посилення жорстокості і прагматичного вектора всіх сфер життєдіяльності людей. Світ став інформаційно-технологічним, з прискореним ритмом життя, яке притупляє емоційно-почуттєве сприйняття людей, подій, ситуацій, зникає благоговійне відношення до природи, втрачається система традиційних національних цінностей, повага до національної культури, знецінюється смислова сутність праці на благо і розквіт України, утверджуються аморальні вчинки збагачення для себе. Знецінюється цінність людини і її життя. А все це є результатом бездуховності суспільства. Тому проблема духовної безпеки студентської молоді є однією з найбільш гострих і найбільш нагальних проблем сьогодення.

Мелісса Альварес образно висловилася про життя, називаючи її подорожжю, що складається з уроків і веде до розвитку душі. Саме розвиток душі, душевних якостей особистості є надзвичайно актуальною проблемою сьогодення [1]. Свого часу Антуан де Сент Екзюпері висловив мудру для людства думку: «Є лише одна проблема – одна єдина в світі – повернути людям духовний зміст, духовні турботи». І як би продовжуючи цю думку, Ірен Огінські звернулася до людей з побажанням: «Зростаєте духовно, намагайтеся радіти за людей, а не заздрити і ви будете щасливі» [154].

Духовна безпека не дозволяє особистості згинатися під вагою невдач, розчарувань, бід, але для цього необхідний духовно-моральний імунітет проти проявів аморальності у всяких їх видах. Слід згадати важливу в цьому контексті думку канадського культуролога Пола Шафера, який вважає культуру духовним перетворювачем особистості і основою духовної безпеки «Необхідний новий

ідеал чи прообраз людини, який би став орієнтиром її вчинків, поведінки, способу життя і розвитку в майбутньому. Це культурна особистість» [183] Такий прообраз особистості заснований на переконанні, що особистість повинна бути цілісною, людиноцентрованою, творчою, альтруїстичною, гуманною. Це необхідна умова щасливого життя, наповненою змістом і духовністю, іншими культурами та іншими видами [183]. П. Шафер підкреслив зв'язок культури і духовності: «Чим більше я занурювався в культуру, тим моє життя ставало духовнішим. Культура відкриває двері до духовності ... Культура без сумніву один з кращих ключів до дверей духовності, яка відкриває різні таємниці піднесеного і можливо навіть Божественного» [181]. Отже, духовна безпека базується на міцному фундаменті ціннісно-сислової сфери позитивної особистості, основою життя і складовими векторами якої є культура, ціннісно-сислова сфера особистості, морально-естетичні ідеали, цілісна картина світу, світосприйняття і світовідчуття. Слід акцентувати на важливості проблеми виховання світовідношення і світосприйняття для духовної безпеки.

Світосприйняття передбачає наявність в індивіда розвиненості спостережливості життєвих і природних явищ, здатність реагувати на них з точки зору морально-естетичного бачення, морально-естетичних ідеалів та культури вчинку. Досить цікавим прикладом в цьому відношенні є поради К. Г. Паустовського «як бачити світ». «Спробуйте місяць або два дивитися на все з думкою, що це вам обов'язково потрібно написати фарбами. У трамваї, автобусі дивіться на людей саме так. І через два-три дні ви переконаєтеся, що до цього ви не бачили на обличчях і десятої частки того, що помітили тепер. А через два місяці ви навчитеся бачити, і вам вже не треба буде примушувати себе до цього [154, с. 290]. Світовідношення займає важливе місце в структурі духовності і морально-естетичних цінностей, воно дозволяє розкрити ціннісне відношення до життя світу, людини і природи. Світовідношення передбачає розвиненість естетичних, високоморальних почуттів, дбайливого охоронно-діяльного свідношення до природи, гуманістичного та доброзичливого відношення до людини.

Духовна безпека не може з'явитися одномоментно. Вона вимагає ґрунтового, наповненого морально-духовним змістом життя, розширення бачення світу, прийняття справжніх цінностей та ідеалів як маяків повноцінної життєдіяльності.

Сьогодні світ навколо, як ніколи раніше, потребує «духовного і нового стану буття – стану єдності і гармонії з собою і з усім світом в цілому. Ми є свідками того, як сучасний світ охопила лихоманка аморальності, жорстокості, агресії, насильства, байдужості до проблем інших людей, наростаючої духовної кризи особистості, яка характеризується зацикленістю людини на матеріальному на шкоду духовному, культурному, моральному, естетичному. Стан хаосу, постійне перебування в стані стресу і напруженості призводять до руйнування цілісності особистості, втрати нею духовних, культурних і моральних орієнтирів і системі цінностей. В цих умовах гостро постає необхідність знайти причини проблем, що склалися, усвідомити їх суть шляхом цілісного сприйняття картини світу з позицій духовної культури і високої моральності, визначити орієнтирами дій в майбутньому духовність і духовну культуру, а не ринкові цінності. Це дозволить відродити духовно-культурні цінності особистості, вивести її з духовної кризи і визначити шляхи подолання загроз духовної безпеки особистості.

Мета роботи — розкрити методологію, теорію і педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді.

Можливі сфери застосування результатів дослідження: у процесі дослідження розроблена цільова програма та специфічні педагогічні технології, які можуть бути використані в різних типах навчальних закладів з метою виховання духовної безпеки студентської молоді.

У вітчизняній філософській, педагогічній науці проблема виховання духовної безпеки студентської молоді була охарактеризована в роботах вітчизняних учених. Зокрема, В. М. Алфімов, В. П. Бех, І. Д. Бех, В. М. Вакуленко, С. О. Заветний, Д. В. Зеркалов, В. І. Кафарський, О. П. Лучанінова, С. В. Коновець, Г. В. Локарева, О. В. Нанка, А. В. Осіпцов, Г.

Ф. Пономарьова, О. С. Пономарьов, Е. О. Помиткін, Ю. І. Сватко, С. А. Сироїжко, А. К. Солодка, В.П. Тихий, Т. Г. Тюріна, Г. Г. Філіпчук, М. М. Чурсін в своїх дослідженнях розкрили такі аспекти проблеми духовної безпеки особистості: бездуховність як чинник саморуїнування людини і суспільства (у контексті інформаційно-енергетичної парадигми); сутнісна характеристика духовної безпеки; духовна безпека особистості в епоху «пост-»: її кордони і вороги; освітнє середовище ліцею як фактор безпеки обдарованих старшокласників; освіта як фактор духовної безпеки суспільства; духовна безпека: культуровідповідність нації: планетарна особистість у контексті концепції «Нової української школи»; довільна спонука як механізм оволодіння вихованцем духовною цінністю; духовність як чинник подолання технократизму; соціальний вимір духовності в педагогічній науці; моральні орієнтири виховної системи ВНЗ як запорука духовної безпеки студентів; духовний розвиток особистості як пріоритетне завдання освіти XXI століття; духовно-естетичний вплив образотворчого мистецтва на формування зростаючої особистості; художньо-естетична інформація твору мистецтва в формуванні духовного світу особистості; змістові домінанти виховання як процес сходження особистості майбутнього педагога до духовно-моральних цінностей; вищий духовний потенціал «я» вчителя і синергетика як гарант духовної безпеки майбутнього; духовна безпека, духовна культура і концепція стійкого розвитку суспільства, духовний контекст соціокультурної ідентичності особистості; безпека людини – головний об'єкт національної безпеки України. Проте, цілісне дослідження, яке б узагальнювало проблему методології, теорії і педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді в умовах глибокої кризи освітньо-виховної системи, глобалізації та інформатизації суспільства не проводилося до цього часу.

Окремі аспекти означеної проблеми висвітлені у працях закордонних учених. Поняття «духовне пробудження» детально розкрито в книзі С. Тейлора, англійського вченого, доктора філософії, провідного викладача психології в Міському університеті Лідса «Стрибок: Психологія духовного пробудження» / «The Leap. The psychology of Spiritual awakening» [127]. Стадії духовного

пробудження – духовного перетворення особистості детально охарактеризовані у монографії відомого італійського психолога, психіатра, гуманіста Р. Ассаджолі «Психосинтез» [9]. Досягнення стану духовного пробудження за допомогою ведення духовного способу життя, в основі якого лежать культурні ідеали затишку відображені в роботі М. Альварес «Простота затишку. Хюгге, лагом та енергія повсякденних задоволень» / « The Simplicity of Cozy: Hygge, Lagom & the Energy of Everyday Pleasures» [1]), а також П. Шафера «Епоха Культури» / «The Age of Culture», в якій акцент зроблений на необхідності розвитку цілісної культурної особистості [181]. Дж. Фішер у статті «From the beginning to spiritual well-being» надає характеристику природи духу і його зв'язку з душею і розумом, коротко характеризує історію розвитку поняття духовність [170]. Актуальним є дослідження зв'язку між духовністю та емпатією, проведеного Л.Дж.Френсісом, К.А.Льюїсом та У. МакКенна. Результати дослідження буди висвітлені у статті «Spirituality and empathy: a study among religiously unaffiliated adolescents within the UK. Автори на основі аналізу результатів дослідження доводять, що стосовно посилення емпатії в житті молодих людей духовність виконує таку ж функцію, що і традиційно релігія [171]. Зв'язок культури і духовності детально розкривається у роботах Д. П. Шафера «Creating a World System Conducive to the Flourishing of Culture and Spirituality» [179], «The arts key to a full and fulfilling cultural life» [181]. Особлива роль включення в освітньо-виховний процес університету елементів художньої освіти у вихованні духовної безпеки розкрита у статтях Е.Вагнера «Local – global concepts in arts education» [196]; «Artistic and creative development of a personality in the context of united nations' sustainable development goals» [194]; А.Б.Себо «Process drama for creative teaching to foster creative competences and a holistic learning outcome» («Процесуальна драматизація як форма творчого викладання, спрямована на виховання творчих компетенцій та досягнення результатів цілісного навчання» [176]; Е.Акуно «Childhood culture and arts experiences as education for spiritual security» [167]; Б.Квятковської-Тібулєвіч «Meetings: contemporary art as a space of discovering another man» [174]; Ш.Шонманн «The Aesthetic Dimension: A Weak Link In The Discourse Of Applied

Drama/Theatre In Education» («Естетичний вимір: слабка ланка у дискурсі щодо практичного застосування елементів драми/театру в освіті») [184]; М.Саморая «Education through art as a possibility of spiritual security and intercultural education» [177], Х.Панковської «Theater and drama as a form of education in the context of education and spiritual security» [175].

Перелік проміжних звітів: Анотований звіт за перехідним фундаментальним науковим дослідженням ДН-04-19, виконання якого здійснювалось у 2019 році (1 етап НДР — «Теоретико-методологічні підходи до проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді. Визначення чинників впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах сьогодення. Надання характеристики загроз духовної безпеки студентської молоді та визначити основні шляхи їх подолання»); Анотований звіт за перехідним фундаментальним науковим дослідженням ДН-04-19, виконання якого здійснювалось у 2020 році (2 етап НДР — «Організаційно-методична система виховання духовної безпеки студентської молоді»); Анотований звіт за завершеною науково-дослідною роботою ДН-04-19, виконання якої здійснювалось у 2019-2021 р. (1-3 етапи НДР).

1 Духовна безпека студентської молоді: теоретичний та практичний аспекти

Значна увага в роботі буде спрямована на дослідження теоретичних і практичних аспектів проблем виховання духовної безпеки студентської молоді на засадах духовності як віддзеркалення людського в людині, духовних цінностей та духовної культури як чинників становлення ціннісно-сміслової сфери особистості, гуманітарної освіти в душі культури миру, поваги прав людини та відповідальної всесвітньої громадянськості, цінності знань як фундаменту розвитку культурної особистості через формування в неї цілісної картини світу. А також, увага буде сфокусована на визначенні чинників впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах сьогодення; наданні характеристики загроз духовної безпеки студентської молоді та визначенні основних шляхів їх подолання; здійсненні методологічного аналізу проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді; розробці структурно-функціональної моделі, організаційно-методичної системи, специфічних педагогічних технологій та цільової програми виховання духовної безпеки студентської.

Об'єкт дослідження – процес виховання духовної безпеки студентської молоді.

Предмет дослідження – концептуальні теоретико-методологічні засади, організаційно-методична система виховання духовної безпеки студентської молоді.

Суть процесу дослідження полягала в підготовці експериментальної цільової програми і педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді, а також розкритті методології, теорії і методики проблеми дослідження.

Основні завдання дослідження:

1. Визначення чинників впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах сьогодення;

2. Характеристика загроз духовної безпеки студентської молоді та визначити основні шляхи їх подолання;

3. Здійснення методологічного аналізу проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді;

4. Визначення теоретичних засад виховання духовної безпеки студентської молоді;

5. Розробка структурно-функціональної моделі духовної безпеки студентської молоді;

6. Розробка і впровадження в освітньо-виховний процес університету цільової програми виховання духовної безпеки студентської молоді;

7. Розробка організаційно-методичної системи, специфічних педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді.

В умовах глибокої кризи особистості, втрати нею духовно-моральних і духовно-культурних орієнтирів життєво необхідною постає необхідність виховання духовної безпеки студентської молоді та розкриття її теоретичних і практичних аспектів, що дозволить знайти шляхи подолання загроз духовної безпеки, такі як конфліктність та інтелектуалізація суспільства, яка не співпадає з моральним удосконаленням особистості, руйнація національної культури, національної науки, освіти і виховання. Зберегти духовну безпеку суспільства і кожної людини можна завдяки слідуванню національно-культурним традиціям, примножуючи їх Духом відповідальності, віри в справедливість, Людської гідності і чесності, високої моральності і краси. Фундаментом духовної безпеки може бути духовна культура і духовні цінності, які створюють архітектуру духовності особистості. Найважливішими духовними цінностями суспільства є культура, наука, освіта та виховання, які підносять людину на вищий щабель її життєдіяльності, сприяють формуванню ціннісного світогляду, духовного світу, системи духовно-моральних ідеалів, які дозволяють особистості в будь-яких життєвих ситуаціях залишатися людиною духовною і впевнено тримати духовний стрижень. Гарантом високої напруги духовної енергії виступає культура, яка сприяє формуванню образу духовно-культурної особистості,

наповненого цінностями культури і мистецтва, гуманністю і відповідальною громадянськістю.

Основна концептуальна ідея нашого дослідження полягає у розкритті теоретичних і практичних аспектів виховання духовної безпеки студентської молоді.

1. Виховання духовної безпеки студентської молоді є складовою національної безпеки України.

2. Духовна безпека студентської молоді сприяє утвердженню сталого розвитку держави і суспільства.

Концепція проекту побудована на інтеграції наступних концепцій та ідей:

- ідеї «виховання душі» та душевного виховання особистості (В. П. Зінченко, Б. Т. Ліхачов та ін.);

- ідеї духовного пробудження особистості (Р. Ассаджолі, С. Тейлор, М. Альварес, П. Шафер та ін.);

- ідеї духовної еволюції свідомості та високої моральності С.Сомера та ін.;

- концепція гуманізму (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Лекторський, Е. Фромм, І. Бех, Ш. Амонашвілі, В. Шаталов, Т. Рубанцова та ін.);

- культуроцентрична концепція, яка передбачає «збирання» духовного світу особистості, її духовне сходження до ідеалу, як умова духовної безпеки суспільства, «культурного самостояння» (І. Ільїн);

- діалогова концепція культури (М. Бахтін, В. Біблер, М. Бубер та ін.);

- ідеї Всепрощення і Любові до ближнього (Його Святість Далай-Лама XIV, В. Соловйов, А. Швейцер та ін.), які є мірилом людяності всіх культур і всіх конфесій;

- концепція творчого саморозвитку особистості (В. Андреев, С.Максименко, В. Моляко та ін.);

- ідеї педагогіки мистецтва (О. Комаровська, Л. Масол, Н. Миропольська, О.Олексюк, О. Рудницька, Г. Шевченко та ін.

Відповідно до цього, було зроблене припущення, що ефективність виховання духовної безпеки студентської молоді суттєво підвищиться за умов:

- формування духовних цінностей, духовної культури та ціннісної свідомості як чинників становлення ціннісно-сислової сфери особистості;
- посилення уваги до гуманітарної освіти в дусі культури миру, поваги прав людини та відповідальної всесвітньої громадянськості, цінності знань як фундаменту розвитку культурної особистості;
- виховання національно-культурної ідентичності особистості;
- формування Одухотвореного образу Людини Культури;
- опора на духовні орієнтири, в основі яких знаходиться духовне ядро – віра, любов і совість;
- виховання у студентської молоді смисложиттєвих цінностей та душевної гармонії;
- посилення уваги до художньої освіченості та художньої вихованості студентської молоді як компонентів загальнолюдської культури.

Характеристика методів дослідження

Виховання духовної безпеки студентської молоді здійснювалося комплексом загальнонаукових методів, адекватних меті, предмету, завданням дослідження.

До них відноситься:

- *теоретичні*: аналіз, синтез наукових джерел для порівняння, зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему, визначення категоріального понятійного апарату; метод розуміння; метод рефлексії знань про духовну безпеку особистості; метод моделювання духовної безпеки студентської молоді (структурно-функціональна модель духовної безпеки студентської молоді; організаційно-методична системи виховання духовної безпеки студентської молоді), метод конкретних ситуацій або метод «case-study»), поданий у формі відеоматеріалів, оповідань, притч; метод суб'єктивізація духовної безпеки, вплив якої вимірюється мірою розуміння студентами її сутності та прийняття до уваги необхідність її виховання; метод переоцінки власних ціннісно-сислових орієнтацій; метод активності (активної участі в соціально-політичному житті країни);

– *емпіричні*: педагогічне спостереження, анкетування, бесіди, опитування; психологічне тестування (Ціннісний опитувальник С. Шварца; Методика «самооцінка емоційних станів» Г. Айзенка; Методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребової сфері» О. Ф. Потьомкіної; Методика вивчення індивідуальних особливостей поведінки – Опитувальник інтерперсонального діагнозу (Т. Лірі, Г. Л. Лафорж, Г. Ф. Сучек; Методика Психологічна діагностика духовного потенціалу і духовно-ціннісної спрямованості особистості Е. О. Помиткіна; Опитувальник «Духовна особистість» Г. В. Ожиганової; Тест на пробудженість С. Тейлора і К. Кілрі (адаптовані нами); аналіз продуктів творчої діяльності студентів, методи експертних оцінок, психолого-педагогічної діагностики та самодіагностики для виявлення розуміння студентами сутності духовної безпеки; аксіологічна-орієнтовані методики; духовно-культурні тренінги, діалог.

На підставі цього були розкриті теоретичні і практичні аспекти дослідження проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді.

В контексті теми, що вивчалася, була розроблена структурно-функціональна модель духовної безпеки студентської молоді та теоретична модель організаційно-педагогічної системи виховання духовної безпеки студентської молоді, оригінальна авторська цільова програма, специфічні педагогічні технології та комплекс творчих завдань для виховання духовної безпеки студентської молоді.

Наукові дослідження проводилися, виходячи з базисних доробок, які є результатом роботи наукової школи «Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва» під керівництвом члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Г. Шевченко. За тематикою захищено 102 кандидатських та 23 докторських дисертацій.

Для розробки науково-дослідної теми авторами були використані різні підходи, а саме: системний; аксіологічний; культурологічний; цивілізаційний; синергетичний підходи які дозволили розкрити сутність теоретичних та практичних аспектів дослідження проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді.

1.1 Чинники впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах

На першому етапі дослідження було визначено чинники впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах сьогодення; схарактеризовано загрози духовної безпеки студентської молоді та визначено основні шляхи їх подолання; здійснено методологічний аналіз проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді; визначено теоретичні засади виховання духовної безпеки студентської молоді з метою їх осмислення та реалізації на практиці процесу виховання духовної безпеки студентської молоді.

Нинішній етап розвитку людства характеризується багатьма чинниками, що сприяють руйнуванню духовної безпеки особистості. До них відносяться: конфліктність та інтелектуалізація суспільства, яка не співпадає з моральним удосконаленням особистості; руйнація національної культури, національної науки, освіти і виховання; технологізація людського життя, яка сприяє появі людини-робота з втратою моральних і естетичних ідеалів. «Четверта промислова революція завершує перетворення нашої реальності в середовище, де цілісна тілесно-духовна людина існувати не зможе. Це глибинна причина сучасного екологічної і антропологічної криз. Умова виживання людини на Землі – обмеження нестримної інноваційної технологізації світу і управління її розвитком» [66, с. 45]. Цілком очевидно, що «чим ширше сфера думаючої техніки, тим вужче область творчості і тим пасивніша роль людини» [78].

На ефективність процесу виховання духовної безпеки студентської молоді негативно впливають чинники, які призводять до руйнування внутрішнього світу, духовної культури і духовних цінностей особистості, її духовної безпеки:

- низький рівень ціннісної свідомості населення, що дає можливість маніпулювати особистістю;
- сегментована свідомість, якій недоступні високі рівні інтелекту, соціальна зрілість, відповідальність;
- руйнування духовного світу людини;
- життя без віри, духовна самотність;

- відсутність духовно-моральних ідеалів;
- негативний вплив масової культури;
- поширення через ЗМІ моралі всездозволеності, антиестетичності, відсутність національно-культурної і духовної самоідентифікації;
- поляризація ідеологем і відповідних духовно-моральних цінностей у суспільстві, які впливають на різну спрямованість геополітичних інтересів і різне бачення розвитку країни.

Саме ці чинники негативно вплинули на деформацію системи цінностей в суспільстві, сприяли релятивізації загальнолюдських і національних моральних і естетичних норм та стиранню меж між добром і злом, цінністю життя свого і чужого. Бути духовним – це значить наповнити життя смислом [59, с. 25].

1.2 Характеристика загроз духовної безпеки студентської молоді та визначити основні шляхи їх подолання

Під загрозами духовної безпеки слід розуміти «сукупність подій, явищ, процесів та інших факторів, які спричиняють небезпеку духовній сфері індивіда, суспільства та держави та завдають шкоди їх життєво важливим інтересам» [84].

До ключових загроз духовної безпеки відносять: конфліктність і інтелектуалізацію суспільства, які не збігаються з моральним удосконаленням особистості, руйнування національної культури, національної науки, освіти і виховання [156].

На думку сучасних учених (В. Баранівського, О. Запесоцького, В. Кротюка, С. Малярчука, Л. Маслової, В. Мейдера, Л. Панченко, А. Сухорукової та ін.), серед найбільш значущих загроз духовної безпеки, негативний вплив яких яскраво виражений у сфері освіти, слід звернути особливу увагу на наступні:

➤ деформування системи духовного самовідтворення суспільства (втрата людиною, суспільством духовних цінностей християнської культури, що супроводжується втратою життєвих орієнтирів, ціннісним вакуумом і призводить до руйнування духовних, культурних, морально-вольових основ особистості, до

духовної кризи соціуму) через кризу інститутів соціалізації та культурної спадкоємності, найважливішим з яких є інститут освіти (в умовах поширення тенденції до глобалізації відбувається заперечення традиційних цінностей освіти, а нові цінності ще не сформувалися – як результат відбувається поглиблення кризи освітньої системи);

➤ згасання творчого потенціалу студентської молоді через скасування «живого діалогу» між викладачем і студентом з освітньо-виховного процесу, його заміна комп'ютерним тестуванням, при цьому машина нездатна «побачити оригінальність, індивідуальність мислення, простежити логіку тих, хто навчається і їх творчий початок», як наслідок, огрубіння їх почуттів, спрощення і лінощі розуму, невміння самостійно, критично мислити, аналізувати та робити власні висновки;

➤ гіпертрофована орієнтація масової свідомості на матеріальні цінності, індивідуалізм, аморальність, що призвело до утворення модифікованої суспільної свідомості з «духовною патологією», а у сфері освіти – до поширення відношення до неї як до товару, наслідком чого стали її подальша комерціалізація і практично повне виключення духовно-культурної виховної складової з процесу освіти;

➤ руйнування ядра духовної культури через насильницьке впровадження еталонів поведінки та стилів життя західного суспільства через ЗМІ, що призвело до появи так званої «чорної культури». Головним принципом названої культури є тотальне відторгнення людини від людини, світу, самої себе; розвиток в особистості почуття відчуженості, емоційного збідніння за допомогою демонстрації переважно негативних або сумнівних фактів, які викликають у людини прояв негативних емоцій (страху, жаху, образи, розчарування, почуття безпосередньої загрози, небезпеки, безсилля). Це призводить до формування тривожного типу особистості студентської молоді (агресивного або байдуже-агресивного), для якої характерним є прояв асоціальної та протиправної форм поведінки, наявність хиткого уявлення про навколишній світ, сформований на основі перегляду різних фільмів, телепередач, які, у більшості своїй, не вчать доброму і вічному, не формують той внутрішній духовний стрижень, наявність

якого допомагає молоді ефективно протистояти негативним явищам навколишньої дійсності. Навпаки, вони зачіпають за живе через демонстрацію небезпеки, загроз і трагізму. Як результат, сучасна молодь практично не проявляє зацікавленості у збереженні духовної культури свого народу, не бачить смислу в духовно-культурному і творчому розвитку, що призводить до значного уповільнення її моральної, інтелектуальної, творчої активності; припинення особистісного росту і формування незалежної індивідуальності;

➤ прояви духовного, культурного і морального нігілізму, які слугують причиною обвального падіння значущості інтелектуальної праці, духовно-культурних цінностей освіти й проявляються у відсутності у студентів інтересу до отримання знань і розуміння справжньої цінності освіти, яка полягає не тільки в отриманні певного набору знань, умінь і навичок, а й у задоволенні внутрішньої потреби особистості у досягненні вищих ціннісних орієнтирів та ідеалів, подальшому саморозвитку, самореалізації та всецілому розкритті творчого потенціалу особистості, що породжує її неповноцінність, знижує рівень загальної культури, веде до падіння рівня професіоналізму, орієнтування на примітивні потреби і моральні орієнтири [14; 45; 64; 84; 87; 97; 125, 126].

Серед вище названих загроз духовної безпеки особистості надзвичайно сильний негативний вплив на розвиток вищої освіти сьогодні має виключення її духовно-культурної виховної складової, адже саме вона відповідає за пробудження в людині людського, що можливо тільки шляхом «пізнання серцем». У даному контексті доречно згадати слова П. Флоренського про відмінність пізнання розумом і серцем. Учений справедливо зазначав: «Пізнати розумом – означає «впізнати суперечності», зрозуміти серцем – означає «зрозуміти цілком».

Виходячи з того, що в педагогіці освіта традиційно розглядається як інтегративна єдність процесів навчання, виховання і розвитку особистості, слід звернути особливу увагу на той факт, що саме процесу виховання відводиться в ньому провідна роль. Це пояснюється, перш за все, тим, що лише завдяки вихованню духовної культури в процесі освіти стає можливим формування у

студентської молоді духовно-культурних цінностей освіти як сукупності особистісно-значущих морально-орієнтованих пріоритетів в освіті, які визначають лінію поведінки особистості та сприяють здійсненню її найбільш повної самореалізації у всіх сферах життєдіяльності відповідно до законів Істини, Добра і Краси [16, с. 88].

Без єдності освіти та виховання ми йдемо шляхом в нікуди. Якщо освіта дає студентській молоді необхідні знання, вміння та навички, загальнокультурні, загальнопрофесійні і професійні компетенції, то саме виховання робить людину людиною, сприяє формуванню цілісної, широкомишлячої, творчої, духовно-культурної освіченої особистості та забезпечує формування системи духовної безпеки як окремо взятої особистості, так і суспільства в цілому. Підтвердження цьому знаходимо в роботах філософів і педагогів різних часів. Так, ще І. Ільїн говорив, що «освіта без виховання є справа брехлива і небезпечна. Вона створює частіше людей полуосвічених, зарозумілих, пихатих, гонористих суперечників, напористих і безсоромних кар'єристів. Вона озброює протидуховні сили; вона розв'язує і заохочує у людині вовка» [52, с. 309]. Учений наголошує на необхідності пробудження у молоді «морального інстинкту», «духовної домінанти», яка «збирає в єдиний образ людські думки, цінності, норми, визначає її вчинки та життєву стратегію». Йдеться про формування у молоді джерела сили й розради у власній душі, важливості навчання поважати самого себе, стверджувати свою духовну гідність і свободу, що дозволить їй бачити вище і краще в самому собі і оточуючих, стійко переносити труднощі сучасної дійсності [50, с. 31].

Заслуговує на увагу думка О. Осіпова, який справедливо підкреслював, що без виховання сутність освіти зведеться до простого навчання і буде неповноцінною. Як пояснює вчений, для формування цілісної всебічно розвиненої особистості, у якій сформоване шанобливе відношення до культурно-історичних і релігійних традицій і цінностей Українського народу, необхідно, щоб отримані нею знання «зачіпали глибинні струни душі особистості», щоб вона не залишалася байдужою до отриманої інформації і могла «відчувати цю культурно-

історичну та релігійну традицію як свою, рідну, в яку корінням проросла її душа» [95].

У даному контексті нам особливо імпонує погляд В. Бехтерева, який стверджував: «Якщо освіта дає нам людину з ерудицією, то виховання створює інтелігентну і діяльну особистість», при цьому слід звернути увагу на важливу роль учителя як провідника до світла знань, який спрямовує молоде покоління до розкриття свого потенціалу і стимулює всебічний розвиток його здібностей.

Також, заслуговують на увагу слова К. Ушинського про те, що «У вогні, живлющому юність, відливається характер людини. Ось чому не слід ні гасити цього вогню, ні боятися його, ні дивитися на нього як на щось небезпечне для суспільства, ні обмежувати його вільного горіння, а тільки дбати про те, щоб матеріал, який в цей час вливається в душу юнака, був хорошої якості» [132, с. 221].

Сучасні вчені визначають виховання як «процес олюднення, окультурення людини, який на підставі прийняття загальнолюдських і національних цінностей, цінностей національної та світової культури здатний займатися самобудівництвом свого самобутнього, неповторного культурного образу, який є суттєвим додатком до загального духовно-культурного портрету людства» [153].

Характеризуючи роль духовно-культурних цінностей освіти в аспекті духовної безпеки суспільства слід звернути увагу на слова Є. Бондаревської, на думку якої освіта є «духовним обличчям людини, яке складається в процесі освоєння моральних і духовних цінностей культури» [27, с. 250-258]. Вона підкреслює, що людина визнає важливість освіти, коли пріоритетом навчально-виховного процесу виступає принцип креативності, який передбачає створення атмосфери співпраці й співтворчості. Таким чином, творчий підхід до навчання і виховання виступає своєрідним фундаментом розвитку духовного світу особистості студента і стимулює прояв його вищих почуттів, а також благородства і чистоти розуму.

Для того, щоб процес виховання був результативним, необхідно сформувати у студентів уявлення про найважливіші цінності життя

високоморальної людини, навчити їх бачити різницю між негативними і позитивними проявами сучасного життя і, найголовніше, допомогти їм знайти відповідь на питання в чому полягає смисл життя. Слід зазначити, що кожна людина має своє власне бачення навколишньої дійсності й відповідно до власних переконань формує свою систему ціннісних орієнтацій (інтересів, потреб, установок, переконань, прагнень, бажань). Саме вони визначають відношення особистості до оточуючих і до самої себе [16, с. 29-30].

Досвід ведення спецкурсу «Освічена особистість» дозволив нам прийти до наступного висновку. Позитивний вплив на формування у студентської молоді духовно-культурних цінностей освіти як фундаментальної основи духовної безпеки суспільства, надає використання в навчально-виховному процесі елементів художньої освіти, таких як прослуховування приємної рефлексивної музики, перегляд художніх та документальних фільмів на духовно-моральну і духовно-культурну тематику, знайомство з творчістю відомих художників минулого і сучасників. При реалізації спецкурсу, незалежно від того в якому виді діяльності беруть участь студенти (круглий стіл, колективна дискусія, поетична вітальня, семінар-тренінг), вони поступово духовно і культурно збагачуються через знайомство з прекрасним, через діалогічне спілкування один з одним і з викладачами в процесі виконання творчих завдань та колективної роботи. Студенти не просто отримують нові знання, вони отримують гарну можливість «відчути, пережити» знання, що цілюще позначається на їхньому розвитку як в духовному, так і культурному плані. Зокрема, у них поступово формується образне мислення; значно розширюється кругозір; розвивається здатність до критичного мислення; розвивається творча уява; засвоєння і розуміння досліджуваного матеріалу відбувається глибше і набагато швидше; в цілому, у студентів формується образний світогляд через художнє сприйняття дійсності, що позитивно позначається на всьому процесі навчання: значно підвищується інтерес і мотивація студентів до прийняття більш активної участі в процесі вивчення певного матеріалу [16, с. 170].

Таким чином, ми прийшли до висновку, що одним із найбільш ефективних шляхів забезпечення духовної безпеки особистості в ракурсі вищої освіти є включення духовно-культурної виховної складової в освітній процес, що стане першим кроком на шляху до виховання духовно-культурних цінностей освіти як основ для трансляції цінностей саме духовної культури, розвитку не просто письменної людини, а цілісної, широкомишлячої, творчої, духовно-культурної освіченої особистості.

Для виховання духовної безпеки студентської молоді особливого значення набувають інтелектуальні почуття, які мають величезний вплив на особистість, що розвивається. Інтелектуальні почуття являють собою специфічні переживання, які виникають в процесі розумової діяльності. Термін «інтелектуальні почуття» виник в першій половині XIX століття в школі І. Герберта, представники якої визначали інтелектуальні почуття як свідому оцінку відношень між уявленнями. На їхню думку, вони нічим не відрізняється від пізнавальних процесів. До інтелектуальних почуттів належать: відчуття новизни, контрасту, зміни, подиву, інтересу, здогадки, впевненості, гумору, допитливості і т.п. Інтелектуальні почуття мають велике значення в процесі засвоєння знань, тому що вони стимулюють мислення, змушуючи людину зануритися глибше в сутність предметів і явищ. Розвиток інтелектуальних почуттів у студентської молоді відбувається в процесі активної пізнавальної діяльності на основі пробудження і зміцнення інтересу до навчання, до предметів, які вивчаються, постановки та вирішення проблемних питань і завдань [51, с. 190-191].

Серед інтелектуальних почуттів особливе місце займає почуття подиву, глибокий аналіз якого був здійснений К. Ушинським. На думку вченого, можна зустріти допитливих людей, а також тих, хто байдуже ставиться до отримання знань, але людей, які не здатні дивуватися не існує [13, с. 193]. К. Ушинський виділяє два види пристрасті до подиву: «сильної, допитливий душі» (допитливість) і «дрібною пристрастю душі» (цікавість). У процесі виховання духовної безпеки студентської молоді доречно згадати думку вченого про те, що традиційне виховання, коли дитина отримує готові відповіді на всі її питання,

вбиває здатність до здивування, дивитися на природу зрілим розумом і дитячим почуттям. В процесі навчання наявність розвиненого почуття подиву дозволяє відкрити щось нове в повсякденному, значно підвищуючи інтерес до навчально-виховного процесу. Завдяки почуттю подиву людина несвідомо визначає для себе старе і нове, порівнює їх між собою, аналізує і, як наслідок, значно актуалізується її пізнавальна діяльність, в процесі чого визначаються способи подолання виявленого протиріччя.

Важливу роль в процесі виховання духовної безпеки студентів відіграє почуття інтересу, завдяки йому відбувається впорядкування пізнавальної активності людини, яке супроводжується вибірковою активізацією і спрямованістю процесів уваги і сприйняття на предмет, який викликає найбільшу зацікавленість. За К. Ізардом, інтерес визначається як позитивна емоція, яка переживається людиною частіше за всі інші емоції. Він прирівнює інтерес до мотивації, відзначаючи, що інтерес є чимось більшим, ніж увага [48, с. 197]. При цьому вчений підкреслює значимість інтересу як витoku творчості і стимулятора творчої діяльності. К. Ізард також зазначає, що емоція інтересу проявляється в таких переживаннях як захопленість, зачарованість, цікавість [48].

За С. Ожеговим цікавість визначається як прагнення дізнатися, побачити щось нове, прояв інтересу до чого-небудь [53, с. 216]. Проводячи аналіз поняття «цікавість», слід звернути увагу і на споріднене з ним поняття «допитливість», тобто схильність до отримання нових знань. Цікавість і допитливість є проявами пізнавального інтересу. С. Рубінштейн акцентує увагу на тому, що інтерес – це потребнісне ставлення людини до світу, характерними рисами якого є його стійкий позитивний емоційний тон враження – задоволення від процесу, а також потреба в знаннях, новизні. Таким чином, інтерес розглядається як афективно-когнітивний комплекс [51].

У процесі виховання духовної безпеки студентської молоді слід враховувати також вплив таких інтелектуальних почуттів, як почуття гумору (здатність людини надавати сприймаємому серйозному явищу комічного забарвлення, сприймати чужий гумор і адекватно на нього реагувати), почуття

здогадки (оцінка чогось нового, завдяки якій специфічним чином забарвлюється і виділяється нове знання, яке є цінним для людини, поступово сприяє його усвідомленню і, як наслідок, його розумінню людиною) та інші інтелектуальні почуття, які відіграють активну роль в процесі засвоєння знань студентською молоддю, стимулюють розумову діяльність і плідний різноплановий розвиток особистості студента [7, с. 56-59].

Можливими *шляхами подолання загроз духовної безпеки і, відповідно, досягнення особистістю стану постійної духовної пробудженості* нами виділено такі:

– розробка стратегії збереження і розвитку духовних цінностей, духовної культури, творчої позитивної духовності, орієнтованих на виховання цінностей колективізму, соціального співчуття, взаємодопомоги, служіння загальнонаціональним інтересам;

– зміна вектора вищої освіти з орієнтованості на матеріальні цінності і підготовку вузькоспеціалізованих фахівців з економічним світоглядом на духовні і культурні цінності і виховання цілісної, духовно-культурної, творчої, високоосвіченої особистості з розвиненим культурним світоглядом та ціннісною «пробудженою» свідомістю високого рівня;

– включення духовно-культурної виховної складової в освітній процес, іншими словами відтворення «живого діалогу» між викладачем і студентом, що стане першим кроком на шляху до виховання духовно-культурних цінностей освіти як основ для трансляції цінностей саме духовної культури, виховання не просто письменної людини, а цілісної, широкомишлячої, творчої, духовно-культурної високоосвіченої особистості з розвиненим культурним світоглядом;

– орієнтованість в процесі навчання на виховання людяності, душевності, доброти і взаємоповаги у взаєминах між людьми;

– акцент на досягненні гармонії, цілісності і єдності з природою і навколишніми людьми;

– виховання життєвозначущих духовно-культурних і духовно-моральних цінностей;

– створення в просторі університету відеотеки художніх і документальних фільмів духовної тематики, орієнтованих на виховання у молоді високоморальної поведінки, культури дії, розвиток вищих цінностей Істини, Добра, Краси, прищеплення естетичного смаку, культури почуттів;

– створення сприятливої атмосфери для виховання цілісної духовно-культурної особистості в просторі університету на основі культурних ідеалів захищеності і затишку за допомогою проведення занять спецкурсу «Духовні виміри твого життя»; спецсемінари «Ціннісно-сміслова сфера особистості» та освітнього курсу «Духовна безпека студентської молоді»;

– організація і проведення позааудиторних занять психолого-педагогічної спрямованості, орієнтованих на виховання у студентської молоді усвідомлення значущості духовної безпеки особистості і ведення нею духовно-культурного способу життя. При цьому тріадою можливих відправних точок до досягнення стану постійної духовної пробудженості особистості виступають: природа; духовність і мистецтво. Їх всі об'єднує спрямованість на досягнення людиною стану комфорту, затишку і захищеності, коли людина відчуває задоволення від життя.

1.3 Методологічний аналіз проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді

Сьогодні людство зіштовхнулося з безліччю суперечливих явищ, які сприяють руйнуванню духовного світу людської особистості: суспільство поглинене меркантильними інтересами, міркуваннями вигоди, престижу, матеріального успіху; життя людей все більше відрізняється штучністю, поверховістю, відсутністю духовних цінностей і глибинних смислів. Ця проблема досить яскраво розкрита в відомому романі «Над прірвою у житті» американського письменника Д. Селінджера [117]. Головний герой роману Холден ділиться своєю мрією: уявляє собі маленьких дітлахів, які грають ввечері у величезному полі, у житті. А він стоїть на самому краю скелі, над прірвою в житті і його справа –

ловити цих дітлахів, щоб вони не зірвалися в прірву. У сучасному житті людині, щоб не потрапити в прірву, необхідні адаптивні механізми захисту. Таким потужним механізмом захисту від негативного впливу зовнішнього світу може стати виховання духовної безпеки особистості, спрямоване на пошук духовних ціннісно-смыслових опор, які не тільки допоможуть їй вистояти у важкі періоди життя, подолати певні труднощі, адаптуватися до плинної реальності, а й наситити внутрішній світ радісним світовідчуттям, позитивними емоціями, зарядити життєвої енергії.

В умовах глибокої кризи особистості, втрати нею духовно-моральних і духовно-культурних орієнтирів життєво актуальною є необхідність пошуку шляхів подолання загроз духовної безпеки сьогодення, таких як конфліктність і бездуховність, втрата моральних орієнтирів суспільства, руйнування національної культури, національної науки, освіти і виховання. Зберегти духовну безпеку суспільства і кожної людини можна завдяки дотриманню національно-культурних традицій, примножуючи їх Духом відповідальності, віри в справедливість, людської гідності і чесності, високої моральності і краси. Фундаментом духовної безпеки може бути духовна культура і духовні цінності, які створюють архітектуру духовності особистості. Найважливішими духовними цінностями суспільства є культура, наука, освіта і виховання, які підносять людину на вищий щабель її життєдіяльності, сприяють формуванню ціннісного світогляду, духовного світу, системи духовно-моральних ідеалів, які дозволяють особистості в будь-яких життєвих ситуаціях залишатися людиною духовною і впевнено зберігати духовний стрижень. Гарантом високої напруги духовної енергії виступає культура, яка сприяє формуванню образу духовно-культурної особистості, наповненого цінностями культури і мистецтва, гуманністю і відповідальною громадянськості.

Проблема духовної безпеки безпосередньо і побічно знайшла своє відображення в роботах вітчизняних і зарубіжних вчених: М. Боришевського, І. Беха, О. Запесоцького, Д. Зеркалова, С. Кримського, О. Лановенко, О. Олексюк, О. Отич, Е. Помиткіна, С. Рibaкова, С. Соколової, А. Тонконогова, Г. Шевченко,

Й. Кевіша, Л. Дж. Френсіса, К. А. Льюїса і У. МакКенна, Дж. Хочхеймера, Дж. Фішера та інших. Тісний зв'язок духовності і мистецтва, художньої освіти та художньої культури розкривається в роботах сучасних учених: Е. Акуна, Е. Вагнера, Б. Квятковської-Тібулевіч, К. Панковської, М. Саморая, А. Б. Себо, Д. П. Шафера, Ш. Шонманн та інших.

Проблема духовної безпеки особистості була завжди в епіцентрі уваги вчених. Занепокоєння вчених було пов'язано з тим, що відсутність духовної безпеки особистості становить загрозу для повноцінного людського життя, насиченого творчістю, цілеспрямованістю до досягнення ідеальних життєвих планів. Серйозну небезпеку і для особистості, і для суспільства представляє духовна порожнеча, на що вказував свого часу академік Н. М. Моїсєєв [89]. Духовна порожнеча з'являється при неадекватній оцінці своєї особистості. Самозакоханість і завищена самооцінка своєї особистості, нездатність критично оцінити себе є загрозою духовної безпеки особистості. «Одною з основних перешкод для морального і духовного зростання звичайної людини є її ментальна короткозорість, що не дозволяє побачити свою незначність, в якій їй настільки зручно, що вона абсолютно не здатна до самокритики» [121]. Для попередження появи у людини духовної порожнечі «важливо навчитися мистецтву брати участь у чомусь, але не давати себе поглинути, зберігаючи індивідуальну, внутрішню свободу. Цього можуть досягти лише ті, хто шляхом духовної роботи сформував власне сильне і стійке індивідуальне, внутрішнє Я» [121].

Проблема духовної порожнечі і бездуховності хвилює багатьох вчених (І. Д. Беха [25], Л. П. Буєву [28], Б. С. Кримського [65], Е. О. Помиткіна [103]), які глибоко стурбовані нинішньою духовною кризою особистості. Саме про це говорив Гегель – дух, благо, все це є нереалізованим. Для того, щоб досягти високого рівня духовності необхідно систематично займатися проблемою пробудження духовності, яка зможе заповнити духовну порожнечу.

Проблема виховання духовності особистості і «чистої аури душі» сьогодні відійшла далеко на другорядний план людського життя. Рацію панує над душевністю і у закладах освіти, і на телебаченні, і в буденному житті, що свідчить

про зміну системи цінностей і смислів людського буття. Мей Ролло, аналізуючи проблему «людина у пошуках смислу» констатував, що головною проблемою людей з середини ХХ століття є пустота. А під пустотою він мав на увазі те, що багато людей не тільки не знають, чого вони хочуть, але й часто вони навіть не уявляють, що вони відчують [114, с.10-11].

Пауль Тілліх в «Теології культури» розкрив сутність тривоги пустоти і відсутності смислу. Він підкреслює, що духовне самоствердження здійснюється тоді, коли людина живе творчо в різних сферах смислу. Та людина, яка творчо живе серед смислів стверджує себе як учасник цих смислів. Вона стверджує себе в якості того, хто творчо сприймає і перетворює реальність. Дуже важливо наголосити, що вчений підкреслює, що співучасть у духовному житті і любові його змісту є надзвичайно важливим фактом духовного самоствердження. Пауль Тілліх говорить: «навіть якщо вона сама нічого не відкрила, а лише бере співучасть у відкритті, то все рівно вона духовно самостверджується». Пустота і втрата смислу є виразом небуття, що погрожують духовному життю людини. Втрата духовного центру приводить до зникнення смислу із окремих аспектів духовного життя. Тривожність духовної пустоти тягне нас у безодню відсутності смислу. П. Тілліх підкреслює, що людина буде високо духовною при наявності в неї системи цінностей і смислів [128, с. 19-21].

Пауль Тілліх вважав, що надзвичайно важливим фактом духовного самоствердження особистості є співучасть у духовному житті і любові. Значну увагу він надавав моральності. Вчений наголосив, що моральність – це самоствердження нашого сутнісного життя [128, с.195-197]. Водночас із занепокоєнням він писав, що нині гуманізм став внутрішньо пустим і таким же пустим став і гуманістичний ідеал освіти. Він звернув увагу на подвійну пустоту: пустоту пристосування до вимог індустріального суспільства і пустоту культурних цінностей, відношення до яких позбавлене серйозності, веде до байдужості, цинізму, відчаю, розумових розладів, дитячої злочинності, огидного ставлення до життя. Як реакція на цю пустоту, підкреслює Пауль Тілліх,

виникають сили, які прагнуть відновити систему життя і мислення, наділяючи життя духом і смыслом [128, с. 201-204].

Пустота виключає духовність. А для духовного пробудження вона є явищем надзвичайно небезпечним, оскільки людина не може зорієнтуватися у виборі нової системи цінностей, виборі життєвого шляху та ідеалів. Доречно нагадати наукову позицію С. Л. Рубінштейна, який відзначав, що смисловий аналіз людської поведінки виступає як шлях розкриття його духовного життя для визначення того, що для людини значиме, як відбувається зміна акцентів, переоцінка цінностей-всього, що складає історію душевного, духовного життя людини [116, с. 379]. Отже, щоб запобігти появі такого негативного явища як духовна пустота, необхідно усвідомити значущість і смисл духовності, а також представити образ людини духовної і сили Духу.

«Людина, яка наповнена вірою і надією, навіть якщо ще не вчинила якогось діяння, можливо і не зрозуміла, що має робити, відчуває неминучість майбутніх діянь – зв'язує їх наміром і внутрішніми зобов'язаннями здійснити «найкраще з найкращого», вона чує заклик до досконалості, сприймає його як своє покликання і в такий спосіб «заряджає» свою душу волею до досконалості. Ще не здійснивши, вона відчуває свою відповідальність. Таке почуття дисциплінує її, зосереджує і надихає» [160, с. 540]. Варто навести думку А. Шопенгауера, який підкреслював, що Дух – «не що інше, як Благодать Божа», яку часто ототожнюють з Божественними енергіями [158, с. 275]. Також І. Ільїн підкреслював, що високодуховній людині притаманні такі моральні якості як: любов, радість, мир, довготерпіння, доброта, милосердя, віра, лагідність і стриманість, вміння володіти собою, прощати, жертвувати, зростати в мудрості, зміцнювати своє духовне і фізичне здоров'я. Слід сюди також віднести «вищі устремління та самоактуалізацію» (А. Маслоу) [85].

Сформувати духовно-розвинену особистість – завдання виховної роботи в школі і в університетах. Процес виховання духовної безпеки стає некерованим в даний час, а він таїть у собі найнегативніші, трагічні наслідки, які пов'язані з війнами, епідеміями, протиборством різних політичних систем. Нашу увагу

звернено до студентської молоді тому, що саме їй належить втілювати ідеали майбутнього – життя в духовності. У зв'язку з цим доречно згадати слова М. С. Кагана [55] про те, що «духовність – це атрибут людини як суб'єкта (і атрибут художнього образу як моделі суб'єкта), а бездуховність – ознака втрати особистістю її суб'єктивних якостей і її «виродження» в простий об'єкт, на подоби тварини і механізму» [55, с. 636].

Поняття «духовна безпека» визначається вітчизняними вченими як «стан мінімізації впливу загроз на стабільний розвиток духовно-культурних процесів, що забезпечуються свідомою діяльністю людини, суспільства, держави щодо формування, збереження та примноження моральності, віри у вищі цінності, пошук та надання смислоутворюючих основ та орієнтирів буття» [125, 126]; «стан захищеності суспільної свідомості і морального здоров'я нації, її традиційних, духовних цінностей і устрою життя від зовнішніх несправедливих викликів» [23, с. 31]; «система умов, яка дозволяє культурі і суспільству зберегти свої життєво важливі параметри в межах історично сформованої норми» [45] та ін. Усі визначення духовної безпеки об'єднує ключове поняття – захищеність від загроз, а далі йдуть його уточнення – стан захищеності, система умов, при яких забезпечується захищеність тощо.

Проблема духовної безпеки в значній мірі розкривається в наукових публікаціях сучасних зарубіжних вчених. Так, австралійський учений Дж. Фішер в статті «From the beginning to spiritual well-being» / «З початку часів до досягнення духовного благополуччя» [170] розкрив історію розвитку поняття «духовність», дав характеристику природи духу і його зв'язок з душею і розумом. Вчений розглядає духовне здоров'я як динамічний стан буття людини, який відображає межі, в рамках яких люди вступають в гармонійні відносини, представлені в чотирьох сферах духовного благополуччя. Чотирьохсферна модель духовності, на думку вченого проявляється у відношеннях до самого себе, до інших людей, до природи і трансцендентальної Іншого (зазвичай до Бога). Дж. Фішер наводить докази того, що саме Бог є найвпливовішим

Трансцендентом, який здатний поліпшити відношення людини з самим собою і з іншими людьми.

Цікавим є дослідження зв'язку між духовністю і емпатією, проведене Л. Дж. Френсісом, К. А. Льюїсом і У. Маккенною. Результати дослідження були висвітлені в статті «Spirituality and empathy: a study among religiously unaffiliated adolescents within the UK / «Духовність і емпатія: характеристика результатів дослідження, проведеного серед підлітків Великобританії, які не мають релігійних уподобань» [171]. Автори на основі аналізу результатів дослідження доводять, що по посиленню емпатії в житті молодих людей духовність виконує ту ж функцію, що і традиційно релігія.

Зв'язок культури і духовності докладно розкривається в роботах канадського культуролога Д. П. Шафера «Creating a World System Conducive to the Flourishing of Culture and Spirituality» / «Творіння системи світу, спрямованої на розквіт людської духовності і культури» [179], «The arts key to a full and fulfilling cultural life» / «Мистецтво – ключ до повноцінного і насиченого культурного життя» [182]. Дослідник акцентує увагу на необхідності створення нової системи світу майбутнього, яка буде ґрунтуватися на цілісному розвитку культури і культур. У цій системі культура буде грати центральну роль, а уявлення про духовність буде виховуватися на основі досвіду, накопиченого всіма людьми на постійній основі, адже вона стане основоположною частиною загального способу життя.

Особливу роль у вихованні духовної безпеки студентської молоді відіграє включення в освітньо-виховний процес університету елементів художньої освіти, які сприяють розвитку у молоді прагнення до саморозвитку, всебічному розкриттю творчого потенціалу, сприяють появі почуття впевненості в своїх діях, формують вміння бачити і створювати красу, йти шляхом «духовно-культурної та художньо-естетичної навігації» і закладають основи для сталого розвитку суспільства в майбутньому в інтересах культури світу і поваги до оточуючих людей.

Зазначені аспекти дослідження названої проблеми розкриті в статтях Е. Вагнера «Local – global concepts in arts education» [196]; «Artistic and creative development of a personality in the context of united nations' sustainable development goals» / «Художній та творчий розвиток особистості в контексті досягнення сталого розвитку як мети Організації Об'єднаних Націй» [194]; А. Б. Себо «Process drama for creative teaching to foster creative competences and a holistic learning outcome» / «Процесуальна драматизація як форма творчого викладання, спрямована на виховання творчих компетенцій і досягнення результатів цілісного навчання» [176]; Е. Акуно «Childhood culture and arts experiences as education for spiritual security» / «Дитяча культура і досвід занять мистецтвом як освіта для духовної безпеки» [167]; Б. Квятковської-Тібулевич «Meetings: contemporary art as a space of discovering an other man» / «Зустрічі: сучасне мистецтво як місце для відкриття іншої людини» [174]; Ш. Шонманн «The Aesthetic Dimension: A Weak Link In The Discourse Of Applied Drama / Theatre In Education» / «Естетичний аспект: слабка ланка в дискурсі щодо практичного застосування елементів драми / театру в освіті») [184]; М. Саморая «Education through art as a possibility of spiritual security and intercultural education» / «Освіта засобами мистецтва як можливість духовної безпеки і міжкультурної освіти» [177], К. Панковської «Theater and drama as a form of education in the context of education and spiritual security» / «Театр і драма як форма освіти в контексті освіти і духовної безпеки» [175].

Дослідження побудовано на сукупності методологічних підходів:

Системний підхід в педагогічних дослідженнях ґрунтується на загальнофілософських положеннях системного походу як засобу пізнання і конструювання складноорганізованих об'єктів, представлених в роботах В. Афанасьєва, І. Блауберга, М. Кагана, Е. Юдіна та ін. Відповідно до принципу системності досліджувані явища досліджуються з точки зору цілого і набувають властивостей, які неможливо вивести з його фрагментів або частин. Системний підхід дозволяє розглядати духовну безпеку студентської молоді як систему, яка включає: ціннісно-сміслову сферу особистості; систему цінностей, орієнтованих на виховання національно-культурної ідентичності, дієвого патріотизму, духовно-

моральних, естетичних, професійних ідеалів; загальної культури і культури світу, відповідальної всесвітньої громадянськості.

Аксіологічний підхід передбачає виховання ціннісної свідомості студентської молоді, систему життєзначимих цінностей і смислів. На основі аксіологічного походу формуються духовно-моральні, естетичні та професійні ідеали (М. Бердяєв, Г. Вижлецов, Б. Гершунський, О. Дробницький, А. Здравомислов, М. Каган, М. Мамардашвілі, Г. Ріккерт, В. Розін, В. Тугарінов та ін.; педагогів: В. Андрущенко, Т. Антоненко, Є. Бондаревська, М. Міхалкович, Т. Петракова, Г. Шевченка та ін.).

Використання *культурологічного підходу* передбачає насичення навчально-виховного процесу досягненнями загальнолюдської і національної культури і мистецтва; підвищення культуроємкості навчальних дисциплін, що сприяють вихованню Образа Людини Культури (Є. Бабошина, В. Зезбеєва, Є. Зеленов, В. Князева, М. Лазарєв, А. Лу, Т. Меньяйлова, М. Нуссбаум, К. Робінсон, І. Савелова, П. Шафер, А. Ушаков та ін.).

Цивілізаційний підхід, який сприяє усвідомленню студентською молоддю ціннісної значущості національно-культурних традицій, які є культурними оберегами нації (П. Сорокин, А. Суббето, Дж. Тойнбі, А. Шпенглер та ін.).

Парадигмальним для нашого дослідження є принцип суб'єктності та самодетермінації.

Синергетичний підхід, передбачає розвиток в процесі отримання студентами освіти їх здібностей до творчого критичного мислення і до здійснення активної творчої діяльності, а також ґрунтуючись на принципі синергії формування здатності звертати наявні теоретичні і практичні знання в стратегії вирішення проблем і методи отримання нового знання, в своє власне, особистіснозначиме, пропущене через себе знання. Мета стимулюючої або пробуджуючої освіти за принципом синергії передбачає перетворення душі студента, лікування її від непотрібної інформації, від наносного і минушого, від помилкових цінностей і стереотипів масової свідомості, тобто навчити студентів оволодіння способами поповнення знань і швидкої орієнтації в складно

організованих базах даних і розгалужених системах знання, способами самоосвіти, щоб створити сприятливі умови для самореалізації і саморозкриття цілісної, відкритої всьому новому, ініціативної, творчої, високодуховної, високоморальної, висококультурної, високоосвіченої особистості. Пробуджуюча освіта орієнтована на надання допомоги студентам в знаходженні власного шляху в житті і творчості, отриманні студентом розширеного духовного, морального, культурного, емоційно-ціннісного життєвого досвіду, усвідомленні істинного смислу життя – жити повним життям, де є місце для радості, щастя і задоволення (О. М. Князева, С. П. Курдюмов).

1.4 Теоретичні засади виховання духовної безпеки студентської молоді

У сучасному світі дуже гостро відчувається дефіцит добра, гуманізму, співчуття, милосердя. У суспільстві яскраво проявляються такі негативні явища дійсності як бездуховність, дегуманізація, втрата моральних орієнтирів, знецінення духовних цінностей, руйнування національної культури, освіти, виховання. Сьогодні як ніколи раніше, світ потребує, говорячи словами І. Ільїна «душевно-духовного перетворення людини через її оновлення зсередини», в подоланні духовно-моральної кризи особистості, яка загострилася, причина якої багато в чому криється в самій людині. Адже у зв'язку з умовами дійсності, які різко змінюються, і під впливом таких тенденцій як технологізація, інформатизація, цифровізація та інших, людина просто не встигає адаптуватися до них належним чином і відчуває себе невпевненою, беззахисною, самотньою, підпорядкованою миттєвості.

У даному контексті нам здаються особливо актуальними слова С. Франка: «Ми живемо в епоху глибокого безвір'я, скепсису, духовної розчарованості і охолодження ...Ми не знаємо, чому ми повинні служити, до чого нам прагнути і чому віддавати свої сили. Саме це поєднання духовного безвір'я з хиткістю і бурхливістю стихійного історичного руху утворює характерну трагічну

своєрідність нашої епохи ... Каламутні, люті потоки стихійних пристрастей несуть наше життя до невідомої мети...» [138, с. 17].

При цьому найскладніше пристосування до нових умов життя відбувається у студентської молоді, адже її система цінностей, смислів та ідеалів ще не набула сталого характеру і є найбільш схильною до негативного впливу вище зазначених явищ. Як влучно зазначив А. Мурашов: сьогодні «від інформації важче захиститися, ніж її отримати» [90]. Звідси випливає завдання освіти – навчити студентів не просто шукати інформацію, а й виділяти головне, пропускати її через сито власного духовного, морального, культурного, емоційно-ціннісного досвіду. Саме «відчутий» досвід може стати основою для внутрішнього духовно-культурно-морального стрижня студентської молоді, який буде виконувати функцію своєрідного щита від загроз навколишнього світу і дозволить їй в майбутньому навчитися ефективно протистояти їм, знаходити можливі шляхи досягнення стану захищеності, затишку, постійного духовного пробудження як ключа до їх духовної безпеки. В даному контексті доречно згадати слова М. Альварес, про те, що ключами до затишного, захищеного, духовно-безпечного життя виступають любов, безкорисливість, турбота і співчуття» [1, с.7].

У процесі виховання духовної безпеки студентської молоді саме освіта відіграє неоціненну роль. Як, свого часу, відзначав Жан Піаже: «Тільки освіта може врятувати наше суспільство від ймовірного руйнування, раптового і поступового». Продовжуючи його думку доречно додати, що суть школи (хоч середньої, хоч вищої) – «дійсно готувати до дорослого життя. До реальних умов ... навчити вмінню швидко адаптуватися до навколишнього світу» [90]. В умовах сучасної дійсності, коли функцію передачі знань у викладачів відібрали, адже потрібну інформацію можна знайти в мережі за два кліка комп'ютерної миші (хоча далеко не кожен студент готовий і здатний відшукати серед завалів справжню перлину), неоціненно залишається, як і раніше, роль і особистий приклад викладача, на чийх плечах лежить головне навантаження щодо здійснення процесу виховання духовної безпеки студентської молоді. При цьому слід також відзначити важливість переорієнтації сфери освіти на виховання духовних,

культурних і моральних цінностей, що дозволить виховати цілісну, творчу, широкомишлячу, високоосвічену, високодуховну і високоморальну особистість, яка орієнтується в своїх діях на закони Істини, Добра і Краси. Однією з умов становлення такої особистості є створення сприятливих умов для виховання її духовної безпеки.

У своїх наукових дослідженнях проблеми духовної безпеки сучасної студентської молоді ми спираємося на досвід вирішення цієї проблеми, представлений в наукових роботах вітчизняних і зарубіжних учених-філософів, педагогів, культурологів. Особливу увагу слід приділити роботам вітчизняних вчених: В. Кротюк і С. Малярчук [64], Л. Маслової [84], Л. Панченко [97]; А. Сухорукової [126], Г. Шевченко [156] та ін., в яких розкриваються різні аспекти дослідження проблеми духовної безпеки.

Спеціальні дослідження даної проблеми проводилися і зарубіжними вченими. Особливо слід відзначити роботи О. Запесоцького [45], В. Мейдер [87], С. Рібакова [115], А. Тонконогова [129], а також роботи ряду зарубіжних учених, в яких проблема духовної безпеки розкривється через вивчення співвідношення духовності та релігії, духовного добробуту різних груп суспільства, проблеми смислу життя, категорії життя і смерті, що розкриваються в філософії танцю (Дж. Хочхеймера [145], Дж. Фішера [136], М. Вайса [30]).

Окремо варто відзначити роботи С. Тейлора [127], М. Альварес [1], П. Шафера [178-183], в яких акцент зроблений на важливості набуття стану духовного пробудження особистості через набуття внутрішнього духовного спокою шляхом ведення духовно-культурного способу життя з урахуванням різних ідеалів затишку і культурних ідеалів різних країн світу; а також наукові дослідження М. Нуссбаум [93] К. Робінсон і А. Лу [110], в яких увага звернена на значущість гуманітарних дисциплін і мистецтва, творчого розвитку та саморозвитку особистості і впровадження елементів художньої освіти в навчальний процес з метою створення сприятливих умов для виховання цілісної, творчої, широкомишлячої, високодуховної, високоморальної, висококультурної,

високоосвіченої особистості сучасного студента і забезпечення його духовної безпеки.

Існує безліч визначень поняття «духовна безпека», але найбільш повно відображає суть даного поняття наступне визначення: «система умов, що дозволяє культурі і суспільству зберігати свої життєво важливі параметри в межах історично сформованої норми» [43-45]. У нашому уявленні *духовна безпека* розглядається як «розвинена духовна властивість особистості, яка представляє собою систему загальнолюдських цінностей, ідеалів позитивної особистості, які стають смыслом її життя. Структурними компонентами духовної безпеки є розвинена ціннісно-смилова сфера особистості, культура, високий рівень духовності, ідеали особистості» [190, р. 103]. Названі структурні компоненти духовної безпеки є основою моральних установок і вчинків особистості. Результатом виховання духовної безпеки є дієвість морально-естетичного вчинку, високорозвинене почуття відповідальності і громадянськості, основи культури світу. Ключовими поняттями духовної безпеки є категорії духовність та духовна культура.

Взаємодія понять духовність і духовна безпека. Про духовність написано чимало, проте, на превеликий жаль, нічого не змінюється. Корупція панує поза моралі і духовності, адже вона є небезпечною для тих, хто натягнув на себе благодійні маски, прикриваючись високими посадами. Варто навести думку сучасного філософа В. А. Лефевра, який досить вдало підкреслив одну важливу особливість людини духовної: «Наша відмінність від інших живих істот полягає в тому, що ми володіємо совістю, яка, як ми починаємо розуміти все більше і більше, народжується особливим, внутрішнім процесором, який автоматично контролюється як нашою поведінкою, так і відповідно цій поведінці переживаннями» [71, с. 94-97]. Автор наголошує на тому, що істинність для нас нашої моралі, наших оцінок визначається здібністю вірити, що надає нашим вчинкам смисл [71]. Боротьба за духовність є здатністю людини оцінювати «добро» і «зло», яка є результатом розвиненої ціннісної свідомості.

Розглядаючи проблему духовності, вчені користуються різними підходами. Нагадаємо, в кінці 80-х років з'явилася унікальна книга П. В. Симонова, П. М. Єршова, Ю. П. В'яземського «Происхождение духовности» [118], в якій автори з позицій міждисциплінарного підходу (фізіолога, мистецтвознавця, письменника) звернули увагу на те, що духовність – це вияв найвищих устремлінь людини до знання і служіння іншим людям. Автори спирались на потребнісно-інформаційний підхід до духовного світу людини, згідно якому потреби пізнання та альтруїзму визначають стан душі та духовності [118, с. 22]. При цьому вони підкреслили, що потреби пізнання і потреби «для інших» неперервно взаємодіють з різними (усіма) потребами особистості, з її свідомістю, підсвідомістю і зверхсвідомістю, чим і досягається багатство духовного життя [118, с. 21]. Звертає на себе увагу той факт, що в цій роботі досить чітко були поставлені питання про сутність душі і Духа, які до того часу ототожнювались з поняттями «психіка» і «свідомість». Оскільки в основі будь-якої дії, вчинку «лежить ініціююча її потреба – шлях до розуміння сутності душі як феномена внутрішнього світу людини проходить через аналіз сфери його потреб, а найбільш тонким інструментом такого аналізу слугують людські емоції» [118, с. 7]. Специфічною ознакою духовності є сформований у свідомості індивіда на основі духовних потреб, загальнолюдських і національних цінностей, високого рівня культури комплекс ідеальних уявлень про життєвозначущі цінності, що визначають смисл людського буття – істина, добро, краса. В узагальненому вигляді духовність – це є велика цінність, яка спрямована на очищення людської природи, на просвітлення її душі, на гармонізацію життя людини і природи, на дотримання універсальних законів Всесвіту, на подолання своєї недосконалості, на володіння мистецтвом бути щасливим. Учені (В. Сагатовський, О. Субетто) наголошують на креативності духовності, яка слугує добрій творчості, продовжує і розвиває гармонію людського буття і буття природи, підносить на найвищі щабелі досконалості особистості. Мова йдеться про «олюднену людину» – гармонійно-цілісну, творця з високим рівнем відповідальності. За М. Бахтіним кожний образ людини необхідно зрозуміти і оцінити на рівні великого часу.

Сьогодні, на превеликий жаль, з'явилася велика небезпека для духовної безпеки громадян з боку «деконструкторів» історичних фактів, подвигів національних героїв, що знаходять «компрометуючі» матеріали, змінюють плюси на мінуси, виринають особистість із контексту національної культури [96].

Важливою ознакою людської сутності є духовність. Людина, згідно мудрому вислову Г. Ф. В. Гегеля, є дух: «Дух, що розвивається у своїй ідеальності, є дух, який пізнає» [38, с. 52]. Дух людини спрямований до світлого, високоморального, божественного і має безсмертну природу. Він, як ідеал, підносить людську особистість над буденністю і забезпечує людині світле благо.

Свого часу М. О. Бердяєв справедливо стверджував, що «вищі цілі життя не економічні і не соціальні, а духовні. Велич народу, його внесок в історію людства визначається не могутністю держави, не розвитком економіки, а духовною культурою» [22, с. 320]. Специфічна сутність людини в тому й полягає, що, володіючи духом і прагнучи до блага, людина повинна бути високодуховною в своїх думках, в своїх діях і вчинках. Не випадково тому саме в нинішніх умовах інформаційно-технологічної цивілізації важливо зберегти духовність, яка виділяє людину серед усіх інших видів життя на Землі, фундаментом якої є закони моральності.

Категорія духовність ввібрала в себе невід'ємні домінанти – Дух і душу. М. Бердяєв підкреслював, що людина є духовною істотою, в ній є духовна енергія, але в неї немає духовної субстанції, яка є в душі і тілі. Дух є ніби подих Божий, який проникає в сутність людини і повідомляє їй найвищу гідність, найвищу якість її існування, внутрішню незалежність і єдність. Учений наголошував, що Дух є Дух Святий. Він завжди захисник, помічник, розрада, істина, краса, добро, смисл, свобода [22, с. 383]. До ознак Духу М. Бердяєв відносив свободу, смисл, цінність, творчу активність, любов, звернення до вищого божественного світу і єднання з ним [22, с. 380]. Дух є істина Душі, її вічна цінність [22, с. 367]

На втрату душі на користь мозку в умовах техногенної цивілізації звертали і звертають увагу вчені і поети, письменники, оскільки це явище є занадто

небезпечним для людства. За словами В. Розанова, «Техніка, приєднавшись до душі, дала їй могутність, але ж вона її і роздавила, з'явилась технічна душа... і натхнення померло» [111, с. 223]. Ліна Костенко: «Душа зруйнована як Троя», «Неначе люди, неначе все у них людське, але душа ще з дерева не злізла...». А Олесь Гончар: «Собори душ людських бережіть...». Народ завжди з великою пошаною ставився до людей із світлою, доброзичливою, широкою душею. Людина – триєдність, система трьох вимірів: тілесно-фізичного, душевного і духовного. І сьогодні найбільшою проблемою стала проблема духовності і душевності людини. Важливість духовності кожної особистості і суспільства для забезпечення миру, стабільності і успішного розвитку держави усвідомлюють вчені всіх країн світу. Тому проблема виховання духовності, душевності стає проблемою загально-планетарної значущості. Однак, на превеликий жаль, до цього часу все ще немає повного і глибокого усвідомлення в суспільстві того, що вони є надзвичайною цінністю людського життя і найефективнішим засобом спасіння людства. До того ж на державному рівні в практику повсякденного життя вона все ще не впроваджується. Не поставлено гостро питання про духовну безпеку особистості, яка є гарантом національної безпеки України. Дивною є ситуація, коли благі наміри щось зрушити з місця в плані духовності з боку окремих комітетів Верховної Ради завмирають на рік, а може й на роки? А може все це свідомо діється? Можна зробити уклін в бік духовності, а жити за подвійною мораллю, нехтуючи тим, що результатом духовності має бути гармонія людських відносин, верховенство закону і права, відповідальність за свої думки і вчинки, чесність, висока порядність і совість, творіння на благо людства і збереження миру на Землі. XXI століття значно ускладнило життя людей на нашій Планеті, що пов'язано зі зміною клімату, з військовими конфліктами, з небезпечними для життя людини хворобами. Виживання людства залежить значною мірою від духовної зрілості, духовної відповідальності кожної людини, яка проживає на Землі. Основне завдання людства сьогодні полягає в тому, щоб навчитися жити в мирі, чути біль одне одного і йти на допомогу тим, хто її

потребує. Все вищеназване значно актуалізує проблему духовної безпеки особистості.

Не можна ігнорувати роздуми всесвітньо відомих учених щодо духовності: «Високий рівень духовності завжди відповідає високому моральному і еволюційному рівню розвитку держави» [122, с. 34]; підкреслимо слова автора про відповідність високого рівня духовності високому рівню моралі в суспільстві. Щось у нас ці вимоги не співпадають. Пошук найвищого смислу життя людини полягає в її прагненні досягти вищого блага, яке полягає «у вертикально сходжувальній еволюції свідомості людини і в застосуванні на практиці найвищих моральних і духовних добродійностей» [122, с. 64].

Звертаючись до категорії «духовність» конче необхідно прийняти до уваги і як керівництво для активної дії надзвичайно актуальні для нашого сьогодення роздуми і настанови провідного українського філософа С. Б. Кримського. «Наша ідеологія-це духовність, яка зробила українську націю суб'єктом світової історії»; «Особистість – це не тільки неповторна індивідуальність, це й індивідуальна неповторність нації. Кожна нація – це теж історична особа. Отже нація повинна постійно звертатися до своєї самості, відновлювати її, здійснюючи через врахування своєї історії, свого історичного досвіду, шлях до самої себе. Тут духовність співпадає з національною ідеєю» [65, с. 18-19]. «Усякі гріхи – це гріхи духу. І духовність – це вся повнота життя людини, яка орієнтована й націлена духом». Аналізуючи творчість Олеся Гончара як духовного провідника України, Микола Жулинський підкреслив, що українська нація сьогодні духовно знесилена, морально ослаблена, світоглядні її орієнтири невиразні. А, головне не трепече її дух так, як трепетав дух Олеся Гончара [42, с. 290]. О. Гончар писав: «Духовність людини така ж тонка, як озоновий шар, що захищає планету. Тонка й тендітна, а забезпечує життя у всіх його видах. Коли проломлено шар духовності – гине людина; коли проломлено шар озоновий – приречена планета. Мабуть тільки віра, висока моральність – наука людяності – можуть прийти сучасному людству на допомогу» [42, с. 291]. Важливою була думка письменника, як свідчить М. Жулинський, що саме інтелігенція повинна

щоденно і самовіддано виконувати свою гуманітарну місію, збагачувати і всебічно повертати рідній мові «її первісну естетичну красу, мудрість, милозвучність».

Академік В. Казначеев, автор фундаментальних праць, присвячених космопланетарній сутності людини, поставив запитання: «Які завдання стоять перед нинішнім людством Землі?» І сам відповів так: «Продовжити удосконалення розуму, нищій принцип якого – інтелект – у основної маси людей у більшій чи меншій мірі сформований... Далі – необхідно розвивати в собі духовність...» [57, с. 12]. Духовну місію формування нової Людини – носія планетарного мислення і космічно-планетарної свідомості – в першу чергу повинні виконувати сім'я, заклади освіти і культури, ЗМІ, телебачення, ноосферна педагогіка, яка спрямована на формування людини «що живе у гармонії із самим собою, зі Світом у відповідності до універсальних законів Землі і Всесвіту, і здатна вносити свій духовний внесок у створення ноосферної цивілізації». Звернемося до категорії «духовність». Як відмітив В. П. Казначеев, уявлення про духовність у земного людства має надзвичайно примітивний характер, тому для усвідомлення її сутності необхідно постійно вчитися. «Завдання людства на нинішньому відрізку Великого Шляху в Безкінечність – це формування в себе Розуму серця, Найвищого Розуму, інтуїції, формування начал Почуттєвознавання» [57, с. 20]. Підкреслено, що процес духовного розвитку людини залежить від її прагнення до очищення почуттів і думок, саме під впливом очищення загоряються внутрішні вогні – вогонь центрів вищої свідомості, чистий вогонь аури, вогонь світлоносних думок [57, с. 74]. Вчений застерігає нас від негативного мислення, від негативних емоцій в процесі мислення і набуття знань, які ведуть до самознищення людства, посилаючись при цьому на «Живу Етику» О. І. Реріх, в якій сказано, що брехливе, мілке, самолюбиве і люто-егоїстичне мислення землян є творцем Хвороб і джерелом проказ Духу [106, с. 52].

На жаль, сьогодні ми все ще спрощено сприймаємо той вже безперечний факт, що сутність людської природи пов'язана з космічними законами і що

людина «занурена в космічну безодню і її життя невідривне від пульсації космосу». Але, щоб це усвідомити необхідне невеличке осяяння світосприйняття, яке притаманне японцям, коли вони з потаємною захопленістю дивляться на гілку сакури, в якій втілена таємність і краса. Відчуття цієї краси викликає «спалах просвітленого екстатичного осяяння, яке японці називають саторі» [57, с. 18]. В. П. Казначеев зазначив, що колискою соціальної діяльності людини, базисом її здоров'я, фізичних, психологічних можливостей є біосфера Планети, що заповнює моноліт живої істоти. Частиною цього моноліту є сама людина. Біосфера (сфера життя) Землі нерозривно пов'язана з оточуючим її космічним простором [57, с. 18]. Космічні фактори значно впливають на здоров'я людей. В. І. Вернадський висунув ідею переходу біосфери (сфери життя) в ноосферу (сферу розуму), передбачаючи, що нова людина буде гармонійною, духовно унікальною з планетарним світоглядом і планетарною свідомістю.

Отже, духовність – це високо-моральний образ життя людини, оповитий загальнолюдськими ідеалами, душевністю, високими духовними устремліннями. Духовна людина – це завершена людина, яка «не підлягає впливу натовпу, а має розвинуте і зріле «Я»; володіє здатністю бачити значення, а не інформацію; шанує Бога, сім'ю, Батьківщину; володіє найвищими людськими цінностями; не відчуває ні до кого ненависті, терплячий, добрий, оцінює себе за рівнем людяності і не залежить від чужого схвалення [122, с. 53].

Б. Г. Ананьев увів у психологію принцип цілісності особистості, який передбачає необхідність комплексного вивчення людини у космопланетарному, біосферному і ноосферному вимірах. Салас Соммер зауважив, що у людини є три різних «Я»: як людина бачить себе; як її бачать інші; яка вона в реальності [122, с. 202]. Але власне людський стрижень пов'язаний з високим рівнем свідомості, гармонії з самим собою і Всесвітом, еволюцією внутрішнього, духовного світу, який перетворився в його основну цінність. Для того, щоб сформувати духовну безпеку цілісної особистості необхідно розробити державну програму, яка буде пронизувати всі сфери життя суспільства і всі верстви населення, і буде слугувати запобіганню руйнації духовності громадян.

Духовна культура та духовні цінності як фундамент духовної безпеки.

Одним з важливих засобів досягнення високого рівня духовності особистості є культура і, особливо, духовна культура. На наш погляд, духовна культура особистості являє собою її інтегровану властивість, в якій відображаються внутрішній світ людини, цінності, установки, ідеали, культурні смисли життя. Основними смислоформуєчими компонентами духовної культури є істина, добро, краса, віра, надія, любов, мудрість, совість. Розвиток саме цих якостей одухотворяє особистість, тобто збагачує високими цінностями, наближає її життя до ідеалу [155, с. 106, 108-109]. Виходячи з того, що духовна культура є показником ціннісного змісту людини, по суті виміром її олюднення в певному культурному просторі, слід приділити особливу увагу культурі вчинку як однієї зі складових духовної культури людини. Особливе місце в процесі виховання культури вчинку у студентської молоді займає «поетичний образ гуманної людини», вчинкам якої гідно слідувати, з якої можна «написати» картину-портрет людини піднесеної, прекрасної, гуманної, творчої, духовної – морально-ідеальної. Образ людини гуманної втілює в собі сукупність шляхетних вчинків [155, с. 73].

Саме духовно-культурна платформа є основою виховання духовної безпеки особистості. Слід наголосити на тому, що зберегти духовну безпеку суспільства і кожної людини можна завдяки слідуванню національно-культурним традиціям, примножуючи їх Духом відповідальності, віри в справедливість, Людської гідності і чесності, високої моральності і краси. Фундаментом духовної безпеки може бути духовна культура і духовні цінності, які створюють архітектуру духовності особистості. Можна з впевненістю сказати, що найважливішими духовними цінностями суспільства є культура, наука, освіта та виховання, які підносять людину на вищий щабель її життєдіяльності, сприяють формуванню ціннісного світогляду, духовного світу, системи духовно-моральних ідеалів, які дозволяють особистості в будь-яких життєвих ситуаціях залишатися людиною духовною і впевнено тримати духовний стрижень.

Духовна безпека припускає наявність у особистості системи життєво актуальних цінностей, духовно-культурного світосприйняття, світовідношення,

світогляду, наявність моральних, естетичних, екологічних, професійних ідеалів, які формують духовно, культурно, морально і художньо-естетично орієнтовану інноваційно мислячу особистість з високим творчим потенціалом.

Культура «гарантує високу напругу духовної енергії» і сприяє формуванню образу людини культури, наповненого цінностями культури і мистецтва, гуманністю, що привносить у повсякденність духовні прагнення і духовні дії, відшліфовують розум і почуття, облагороджують природний матеріал до рівня досконалості. За М. Гайдеггером культура – реалізація верховних цінностей шляхом культивування вищих людських якостей. Є зовнішня і внутрішня культура кожної особистості. В зовнішній культурі проявляється органічний сплав морального і естетичного, що проявляється в гармонійній єдності краси Духа і тіла, морально-естетичної, витонченої манери поведінки з оточуючим світом. Внутрішня культура – це багатство духовного світу особистості, її картина світу, бачення світу, духовні потреби, установки, ідеали, відбиття ціннісно-сислової сфери. Специфічність духовної культури полягає в тому, що всі її різновиди – інтелектуальна, моральна, художня, естетична, мовленнєва, екологічна та інші пронизані і оповиті Духом благодатної енергії, Божим натхненням. Тому, наявність у особистості високого рівня духовної культури є запорукою її духовної безпеки. Сьогодні проблема виховання Людини Культури є надзвичайно гострою, що пов'язано з тим, що склалося протиріччя між значущістю культури в житті суспільства і тим станом її реального існування, який знаходиться на положенні Попелюшки. Зважаючи на те, що культура і духовність знаходяться в органічному взаємозв'язку, Л. Столович відмічав, що в стародавній філософії було усвідомлено протиріччя, що існували між красою як духовним явищем й практично-утилітарною дією того предмета, який володіє красою. Тому так важливо усвідомити і протиріччя, які існують у нашому суспільстві між культурою як духовним явищем і спробою підмінити її духовне наповнення антицінностями. Вчені пропонують з цією метою встановити порядок на основі якості [166]. Автор розкрив зміст, що означає з позицій культури досвід якості. Це і повернення до книги, до високохудожнього мистецтва, «від снобізму

до скромності, від недоліку почуття міри до поміркованості, від сенсації до роздумів». Це висока культура мислення, культура почуттів, культура мовлення і культура спілкування.

У контексті дослідження проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді важливо зробити акцент на визначенні сутності поняття «культура миру» як «культура ненасилля». Під названим поняттям розуміється частина загальної культури, яка включає цінності, переконання, позиції, символи, схильності та зразки поведінки по відношенню до світу як умови спільного існування, тобто до реалізації загальної безпеки на планеті як умови виживання та розвитку глобальної спільноти, регіонів, окремих держав та індивідуумів планети Земля [83]. Особливої уваги вимагає в умовах сучасної дійсності виховання у молоді принципів культурного різноманіття, діалогу, співпраці та взаєморозуміння. У статті 2 Декларації ЮНЕСКО про культуру миру [41] наголошується на тому, що «Прогрес у сфері більш повного становлення культури миру проявляється у ціннісних установах, світоглядних поглядах, типах поведінки та способах життя, які сприяють поширенню ідеалів миру серед окремих людей, груп та народів». Сталий (гармонійний, збалансований) розвиток суспільства, виховання духовної безпеки особистості без досягнення культури миру неможливий, адже лише у мирний час – час відсутності безпосереднього структурного насильства – можливо, як підкреслює Ц. Галтунг, наповнити людське життя гуманністю, духовно-моральним змістом [36]. У контексті дослідження проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді доречно згадати книгу «The New Page» Ф. Майора, в якій автор закликає людей здійснити перехід суспільства від культури війни до культури миру. Це можливо, на думку автора, завдяки змінам у мисленні та сутності розуміння миру, в якому люди, будучи індивідуумами, мають бути об'єднані в глобальну мережу, не забувати про повагу як власних інтересів, так і інтересів суспільства, які і складають глобальну систему [80]. Ф. Майор під культурою мира розуміє специфічну систему ціннісних орієнтацій, переконань, моралі, індивідуального та колективного стану духа, який являє собою модус вівенді практичному вигляді [80]. Нам імпонує

думка К. Глазачева про те, що без духовно-моральної корекції цінностей сучасної культури неможливо здійснити перехід від культури війни до культури миру і усвідомити гостру необхідність останньої в наш час [40].

Культура миру багатьма ученими розуміється як «феномен майбутньої епохи», «альтернатива попередньої економічної системи домінуючих матеріальних цінностей», «частина нової філософії сталого гуманного розвитку саме від неї залежить, чи буде ХХІ століття століттям культури миру і відмови від насильства» (А. Ахарони, З. Видоевич, Д.Ж. Маркович тощо). Зокрема, А. Ахарони розглядає культуру миру як нову систему влади та відносин між людьми, яка передбачає 1) знищення культурних, етнічних коренів насильства, конфліктів, терору та війн; 2) наведення мостів між різними культурами, не забуваючи про повагу відмінностей між народами та державами; 3) формування, розвиток та розширення глобального клімату, що сприяє розвитку культури миру на національному та глобальному рівнях; 4) формування, пропаганда та розвиток інститутів глобального громадянина та глобального громадянства, що поважає плюралістичну глобальну культуру; 5) пропаганда ідей та цінностей культури світу за допомогою мас-медіа задля досягнення миру у всьому світі» [10, с. 499-502].

Поняття «культура миру» перекликається із поняттям «глобальна громадянськість». Освіта в дусі глобальної громадянськості є стратегічним напрямком рамкової програми ЮНЕСКО у сфері освіти. Будучи заснованою на роботі ЮНЕСКО з виховання в дусі миру та поваги до прав людини, дана програма покликана прищеплювати учням цінності, погляди та моделі поведінку, що лежать в основі відповідальної громадянської позиції: креативність, інновації, а також прихильність до справи миру, прав людини та сталого розвитку [94]. Глобальна громадянськість стосується почуття приналежності до ширшої спільноти та людства загалом [193]. Виховання глобальної громадянськості включає три ключові концептуальні складові, загальні для різних визначень та інтерпретацій виховання глобальної громадянськості: *когнітивна* (набуття знань, уміння розуміти та критично осмислювати глобальні, регіональні, національні та

місцеві проблеми, взаємозв'язок та взаємозалежність різних країн та народів); *соціально-емоційна* (володіння почуттям приналежності до людства загалом, загальними цінностями та відповідальністю, почуттям співчуття, солідарності та поваги відмінностей та різноманітності); *поведінкова* (ефективна та відповідальна діяльність на місцевому, національному та глобальному рівнях для створення більш мирного та сталого світу). Виховання глобальної громадянськості має носити перетворюючий характер і вкорінювати знання, навички, цінності та настанови, необхідні учням для вкладу у забезпечення більш інклюзивного, справедливого та мирного життя на нашій планеті [168, с.15-16].

Безсумнівно, важливе місце в культурі посідає мистецтво як найважливіший чинник впливу на емоційно-почуттєву сферу особистості, як могутній вихователь і транслятор духовних цінностей, моральних норм, духовно-моральних і естетичних ідеалів. Саме мистецтво сприяє забезпеченню «єдиної культурно-естетичної свідомості людства» [15] «мистецтво орієнтує суб'єкт на весь світ цінностей, в ньому органічно поєднані всі види діяльності», «специфічна форма концентрації ідеально-духовної енергії людини і людства» [56, с. 127]. Тому надзвичайно важливо виховувати молодь у духовному просторі мистецтва і культури. Власне культура і є сукупність смисложиттєвих цінностей, які сприяють комфортному проживанню людини в людському суспільстві. Культура має людинотворчий, духотворчий, ідеалотворчий виховний характер.

Значною мірою культура сприяє створенню духовної сфери особистості і суспільства, формуванню духовних потреб нації, суспільства, особистості. Відомий канадський культуролог Пол Шафер значне місце в створенні духовної сфери суспільства відводить культурній особистості, яка привносить в життя світло знань і благородних почуттів. Мудрості, високої моральності і краси, що возвеличує людину і піднімає її над буденністю до найвищих ідеальних устремлінь. Культура є скарбницею всього піднесеного. В мистецтві ми зустрічаємо багатозначні символи, які втілюють основні цінності людського життя-добра, любові, гармонії, материнства, миру. М. Реріх закликав народи до миру саме через культуру і пропонував затвердити Всесвітній День Культури як

свято служіння Людям і загальному благу на основі Знання, Добра і Краси. Він підкреслював: «Там, де культура, там мир». Низький культурний рівень суспільства є небезпечним для його духовності, для духовних засад нашого буття, для збереження миру в державі. Нація, яка легковажно ставиться до формування духовності в суспільстві має надзвичайно серйозні проблеми, пов'язані з різними конфліктами як в середині країни, так і військовими протистояннями. А перемога завжди буває у тих, хто сильний Духом, у кого сформовані культурно-історичні компетентності, духовно-моральні та естетичні ідеали, хто живе і діє з Богом в Душі.

Наука є органічною частиною розвитку суспільства. Її духовна цінність полягає у відкритті раніше невідомого, того, що слугує прогресивному поступу людства. Альберт Ейнштейн писав (говорив), що кожний, хто серйозно займається наукою приходять до переконання, що в законах природи проявляється Дух, який значно перевищує наш людський. Перед обличчям цього вищого Духу ми з нашими скромними силами повинні відчувати смирення.

Заслуговує на увагу думка вченого про те, що наука може бути створена тільки тими, хто наскрізь пронизаний прагненням до істини і розуміння. Високодуховна позиція всесвітньо відомого вченого яскраво проявилася під час бесіди зі студентом. На його запитання «Як прожити своє життя?» – він відповів своєрідною установкою на ідеал діяння людини духовної: «Задоволення прагнень і потреб всіх людей, наскільки це можна досягти, і прагнення до гармонії людських відносин. Для цього необхідне свідоме мислення і самовиховання...» [161]. Наукові досягнення вчених світу й України повинні бути в епіцентрі уваги сучасної молоді, з якими, на превеликий жаль ЗМІ і особливо телебачення мало знайомить. А це свідчить про те, що наука сьогодні не в пошані, що вчені, невтомною працею яких здійснюється прогрес сучасної цивілізації, не востребувані. З екранів телебачення ми кожний день бачимо політичні бездуховні баталії політиків, яких мало турбує проблема виховання Одухотворених людей культури і науки, стан духовності суспільства. Що пропонує сьогодні телебачення підростаючим поколінням? З кого брати приклад? Які пропонуються духовно-

моральні й естетичні ідеали? А в чому полягає патріотизм? Безумовно, червоною ниткою на телебаченні повинні проходити передачі, наповнені ідеальними зразками життя «видатних» людей. А досягти гармонізації життя можливо лише завдяки духовності, культурі, науки, освіти і виховання.

Ціннісно-смилова сфера особистості як фундамент духовної безпеки. Визначальним вектором людського життя є система цінностей. М. О. Бердяєв говорив: «Людина є істота, яка оцінює, визначає якість. Визначення цінностей і установка їх ієрархії є трансцендентальною функцією свідомості. Навіть дикун робить оцінки. Але в нашому світі ієрархія цінностей перевернута, нижче стало вищим, вище задушене» [22, с. 318].

Ціннісно-смилова сфера є осереддям всіх життєво визначальних центрів особистості, яке власне творить саму особистість. Цінності і смисли відбивають природу людини: її потреби, інтереси, прагнення, відношення, вибір різних видів діяльності та дій, іншими словами, людина стає людиною тоді, коли вона здатна вибирати не тільки матеріальні, але й духовні цінності, які стають смислом її життя.

Вивчаючи процес становлення цінностей і смислів особистості, необхідно враховувати місце (соціокультурний простір), час (історико-культурний період) і образ людини, яка є носієм цінностей і смислів певного простору і часу. Водночас слід мати на увазі, що у будь-які історичні періоди, у будь-якому місці важливим є наявність вищих людських цінностей, які визначають духовний рівень розвитку людства. Невипадково А. Швейцер наголошував на тому, що єдина можливість надати своєму буттю будь-який смисл полягає в тому, щоб підняти своє природне відношення до світу до рівня духовного.

Ціннісно-смилова сфера особистості привертає значну увагу сучасних учених психологів (Л. Антілогова, Б. Братусь, С. Бубнова, Ф. Василюк, Н. Деева, З. Карпенко, Д. Леонтєв, Н. Мушастая, О. Полякова, Н. Саліхова, Р. Шаміонов, А. Шаров, М. Яницький та інші). Ціннісно-смилова сфера особистості розглядається як система відношень до різних об'єктів та явищ дійсності, що виступає регулятором діяльності та поведінки особистості й включає низку

структурних компонентів та змістовних характеристик (Ф. Василюк, Д. Леонт'єв, М. Яницький). В спеціальних наукових досліджень, присвячених досліджуваній проблемі, розкривається: сутність ціннісних орієнтацій в контексті різних психологічних теорій; теоретичні уявлення про особистісні смисли; процес формування та розвиток ціннісно-сислової сфери особистості; причини деформації ціннісно-сислової сфери молоді; розвиток ціннісно-потребнісної сфери особистості в умовах її творчої самореалізації; зміна ціннісно-сислової сфери.

Духовність розглядається як найвища доброчинність етичної культури (Л. Попов, О. Голубєва, П. Устін), як духовний стан, коли людина зосереджується на переживаннях духовних цінностей (пізнавальних, моральних, естетичних).

У сучасній психологічній літературі існують різні погляди на структурно-функціональну модель ціннісно-сислової сфери особистості. Так, розглядаючи людину як самоорганізуючу систему, О. Лихачов виділив чотири моменти в житті як самоорганізуючому способі буття: особливий носій організму, клітини; ідея розвитку (ентелехія), мета, що закладена генетично, але не є ще реальною; енергія життя як рушійна сила, що реалізує ентелехію; здійснення самого життєвого процесу [75].

Особливу увагу автор приділив специфіці людської свідомості, яка завжди наповнена духовним змістом. Людська свідомість представлена самосвідомістю і совістю, а почуття вибудовуються у відношенні Блага і Краси, воля співвідноситься з Істиною і Добром [75]. Священик окреслив схему психологічної концепції духовного життя, що складається із сфери мислення, афективної сфери та бажано-вольової сфери у вигляді прошарків, починаючи із зовнішнього і завершуючи глибинним прошарком.

Перший прошарок складають образи думок; емоції, афекти; прагнення, потяги, бажання. Другий прошарок: погляди, теорії, почуття, відношення; наміри, ієрархізація мотивів. Третій прошарок: світогляд; цінності, особистісні смисли; особистісні установки. Четвертий – глибинний прошарок складають цілісні багатопланові утворення, що мають саморушійну функцію особистості:

ідеали, святині, особистісні смисли, життєва позиція. На наш погляд, глибинний прошарок складає сутність особистісного глибинного «Я».

Аналізуючи вплив цих сфер на процес становлення духовного життя людини, О. Лихачов доходить висновку, що чим «глибше» розташовані ці прошарки, тим більше спостерігається їх взаємозлиття та нерозчленюваність. Автор підкреслює, глибинний прошарок, який виконує роль «маяків» особистісного розвитку, «меж» прагнення до нескінченності та досконалості не завжди усвідомлюється поверхневим прошарком самосвідомості [75].

Ми погоджуємося з автором, що ідеал є одним із центрованих складових глибинного «Я» особистості. Особливістю пошуку ідеалу є раптовість його відкриття. Відчуття «відкриття», одкровення є загальнопоширеним в даній сфері вищих духовних орієнтирів (С. Лихачов). Міркування О. Лихачова з приводу відкриття ідеалу, життєво-смиислового осяяння, який схожий на інсайт, зводяться до того, що свідомість виявила те, що вже було в її глибині. Це відкриття він називає актом психічного прилучення до духовної своєї основи.

Приймаючи психологічну концепцію духовного життя О. Лихачова, ми вважаємо, що сутністю духовної особистості є її глибинне «Я», яке складається із колективного несвідомого (одним із колективних уявлень є ідеал) [163], почуття альтруїзму, емоцій доброти, людяності, що є проявом спадковості (В. Ефроїмсон). У глибинному «Я» знаходиться духовне ядро особистості – система духовних цінностей, моральних норм, множинність життєтворючих ідеалів. Отже, духовне ядро особистості визначає спрямованість ціннісно-смиислової сфери особистості.

Духовність тісно пов'язана з категорією ідеального, саме ідеальне дозволяє людині здійснити акт трансценденції виходу із «Я» наявного. Як зазначає О. Старовойтенко, для становлення «Я» особливого значення набуває фактор здійсненого вчинку і усвідомлення його наслідків. Осмислення і усвідомлення наслідків вчинку сприяє набуттю особистісного смислу, який особистість знаходить самостійно. «Новий смисл, самостійно знайдений особистістю, в динаміці відносин, ... може бути закріплений як стійкий зміст «Я», а може бути

втрачений». Завдяки набуттю нового смислу здійснюється процес «збирання себе» на новому рівні життя. Таким чином, зазначає автор, смисл стає сутністю «Я» і «внутрішньо заданим», якщо особистість бачить в ньому повноту і цілісність своєї майбутньої життєвої реалізації [124, с. 81].

Аналізуючи психологію духовного буття, В. Летуновський звертає увагу на те, що саме в опорі на ідеальне відбувається аналіз способу існування людини в світі. В цьому контексті вчений розглядає духовність як орієнтацію людини на ідеали абсолютного буття, що проявляється в таких категоріях як свобода вибору і прийняття рішення, відповідальність за свої вчинки. Категорія духовності, на думку В. Летуновського, вміщує в себе духовні феномени, духовний досвід, духовний зріст [70]. Вона є природним утворенням у несвідомому, «підсвідомий Бог» (В. Франкл) і прагне свого пробудження.

Психологічні глибини особистості розкриваються в самих найвищих її об'єктивованих проявах (В. Дільтей). В. Зінченко, С. Рубінштейн вбачали у вершинній психології можливість людини піднятися до вершин свого розвитку. На наш погляд, взірцем такої вершини для особистості є ідеал, який втілюється в образах-уяві, образах-уявленнях, що співпадає з глибинною духовною сутністю особистості. М. Мамардашвілі підкреслював, що «прогрес визначають тільки автономні, незалежні люди, які зуміли відвоювати для себе і своєї справи особливу духовну екстериторіальність...», тобто вони знайшли в середині себе своє духовне «Я». Саме духовне «Я» дозволяє перетворити «свій безвідповідальний світ в світ відповідальності, де можна називати добро і зло і де поняття «покарання» і «спокути», «гріха» і «покаяння», «честі» і «безчестя» мали би смисл...» [82, с. 25].

Зрозуміти сутність ціннісно-сміслової сфери можливо лише, розглядаючи її в органічному комплексі, у цілісності й єдності емоційно-почуттєвого, когнітивного, потребнісно-мотиваційного та поведінково-діяльнісного компонентів, які представлені цінностями, смислами, ціннісними орієнтаціями, мотивами, потребами, цілями, інтересами, установками, вірою, почуттями, переживаннями, знаннями, розумінням, поведінкою, вчинками.

Становлення ціннісно-сислової сфери значною мірою залежить від багатства внутрішнього світу особистості, від широти інтересів, від духовних потреб та духовних цінностей, від множинності ідеалів. Наявність названих компонентів свідчить про певну соціальну та духовну зрілість особистості. Фундамент побудови ціннісно-сислової сфери утворюють система особистісних цінностей, ціннісні орієнтації, особистісні смисли. Вони являють собою глибинні психологічні утворення, які за своєю спрямованістю є вершинними і виконують власне людинотворчу функцію. При цьому слід мати на увазі, що оскільки особистість багатогранна і особистісні утворення динамічні, кожна ситуація створює певне перетворення ціннісно-сислових одиниць, які розташовуються в n-мірному просторі (Р. Шаміонов). Одиниці, що актуальні в одних ситуаціях, можуть знаходитися в інших у відносно стабільному стані. Важливою є думка вченого стосовно зміни ситуації, яка впливає на рух всієї системи і обумовлює зміщення відповідних одиниць з периферії до центру і навпаки. Р. Шаміонов зазначає, що аналогічні процеси відбуваються при вікових змінах особистості. Всі зміни, які відбуваються у відповідних одиницях ціннісно-сислової сфери не можуть характеризуватися у поняттях статички, тобто ціннісно-сислову сферу слід розглядати як джерело самодетермінації та суб'єктивних відношень.

Зважаючи на те, що ціннісно-сислова сфера є самоорганізуюча, динамічна система, де домінуючим компонентом є самобудівництво свого внутрішнього світу, і взагалі, життєвого світу в залежності від прагнення до реалізації особистісно-значущої мети на основі вищих духовних ідеалів, слід урахувати зовнішні чинники, які впливають на вектор розвитку особистості. До них слід віднести культуру (символи, знаки, міфи, ритуали), історико-культурні традиції народу, культурний простір вищого навчального закладу, сім'ю, інформаційне середовище. Слід зазначити, що залучення до культури – це складний психічний процес, це не механічна дія. Прийняти культуру, за якою необхідно буде звіряти єдино можливе рішення, поведінку дуже не просто.

Так, сьогодні в умовах інтенсивного ускладнення інформаційного простору, збільшення інформаційних потоків, які здійснюють психологічний вплив на вибір

цінностей підростаючими поколіннями важливим є збереження духовної безпеки особистості (зберегти своє власне Я, свою ідентичність). Молодь не завжди в змозі адекватно сприйняти та переробити потужний інформаційний потік, тому, свідомо чи не свідомо, переходить на спрощені алгоритми сприйняття світу. Отже, цінності, що виробляються або приймаються особистістю, істотно залежать від суб'єктивних і випадкових чинників (рухи фанатів, регіональні особливості тощо). Відбувається диверсифікація, дроблення цінностей. За великою кількістю окремих цінностей зникає ідеал як узагальнююча цінність. Спостерігається ситуація, коли наявною є сукупність роздрібнених цінностей і в той же час відсутній ідеал як найвища узагальнююча цінність. Це характерна риса нашого нестійкого, тривожного часу, в якому відбувається розрив, руйнування єдності системи цінностей та ідеалів.

Аналіз сучасного стану інформаційного простору свідчить про те, що його ускладнення відбувається паралельно зі швидким розшаруванням населення країни на дуже багатих (незначної частини населення) і бідних (основна частина населення). Породжувана цим психологічна напруга в суспільстві для окремої людини з'єднується синергетично зі складністю фільтрації величезного вхідного потоку інформації, що здійснює руйнівний вплив на систему цінностей особистості. Додатковим фактором такого впливу є свідомо дія на інформаційний простір ринкових агентів в економіці споживання, які вочевидь не завжди дотримуються «загальнолюдських цінностей». Все це створює дуже строкатий і об'єктивно важкий для психологічного аналізу фон становлення ціннісно-сміслової сфери особистості.

До того ж, в умовах ускладнення і розширення інформаційного простору відбувається складний процес знецінення естетичних, моральних, інтелектуальних цінностей. ЗМІ сьогодні – духовно-морально неконтрольована структура. Ми маємо можливість спостерігати і аналізувати той матеріал, який подається з екранів телебачення, зі сторінок величезної кількості газет, журналів і зробити висновок щодо антикультурної спрямованості значної його частини. Це торкається мовленнєвої, політичної, моральної, естетичної, художньої,

екологічної, в цілому духовної культури у поданні інформації. Мова йде про деформацію інформаційного простору, який нав'язує споживачам інформації анти-цінності і анти-ідеали.

Ці тенденції обумовлюють появу найбільш принципового протиріччя між загальнолюдськими цінностями й ідеалами, з одного боку, і релятивними, більш дрібними та ситуативними ідеалами і цінностями – з іншого. З ускладненням інформаційного простору спостерігаються наступні тенденції становлення ціннісно-сміслової сфери особистості:

➤ перехід від «великих», «загальних» цінностей до фрагментарних, релятивних – дроблення цінностей на дрібніші і переконфігурація «уламків» в індивідуальні комплекси цінностей. Індивідуальні відмінності ускладнюють міжособистісну комунікацію і, тим більше, взаємодію особистостей. Оптимальним виходом із подібного ускладнення є формування більш-менш стійких груп за співпадаючими цінностями (любов до мистецтва, футболу, одягу тощо). Ми зараз спостерігаємо в соціумі чітку диференціацію саме за окремими цінностями величезної кількості соціальних груп, які об'єднуються назвами, що пояснюють спрямованість їх діяльності;

➤ зміщення від довготривалих цінностей до короткотривалих, цінностей-«метеликів» (пірсинг взагалі; короткочасна мода на зачіски, на одяг тощо). Відхід від цінностей минулого і прогнозування майбутнього з орієнтацією лише на теперішній, сьогоденний момент. Подібна відмова є безумовно антикультурною, адже культура слугує виживанню, збереженню людини-виду, а забуття минулого, як і байдужість до майбутнього, фатальні для суспільства. На попередніх етапах розвитку людства прагнення до нескінченного продовження життя (як індивідуального, так і загального) пояснювало багато чого в соціальній поведінці людей, наприклад, будівництво пірамід (адже «час боїться пірамід»). Зменшення термінів, які роблять видимими минуле і майбутнє, неминуче означає і зниження надійності виживання людства.

До того ж не слід забувати про те, що цінності можуть бути як гуманними, так і антигуманними. При цьому особливо значущою цінністю для суспільства є

недопущення змішування, нерозрізнення гуманних і антигуманних цінностей. Це, мабуть, слід розглядати як мета-цінність. До мета-цінностей можна віднести цінність свободи, на що звертали увагу ще в давні часи: людина вільна, коли може відрізнити добро від зла і навпаки, а цінність свободи – чи не сама «людська» з усіх цінностей.

Необхідною умовою становлення позитивних цінностей у студентської молоді є створення соціально безпечного інформаційного середовища (укупі з кібернетикою, теорією культури, антропологією тощо), а ще краще створення культурно-інформаційного простору, що надихає особистість, спонукаючи до творчості з позитивними цінностями у рамках культури. Серед позитивних цінностей особливе значення мають такі, які яскраво представлені в різних видах мистецтва і особливо в художній літературі, що якнайкраще сприяють цілісному і ціннісному сприйняттю світу. На превеликий жаль, ми спостерігаємо навіть у ранньому шкільному віці відсутність позитивних людських цінностей, яким поклоняються і які обожнюють діти. Їх замінили мобільні телефони, комп'ютери, телевізори, що затьмарюють, не дають можливості помічати світ людей, природну красу. Але красу людської душі, гуманність вчинків, добросердечність відносин не може замінити ніяка машина. Тому надаючи перевагу технічним пристроям, молодь втрачає не тільки інтерес до проявів людського, але й жагу до здобуття знань, що відходить на другий план і уповільнює темп знанневого освоєння світу, темп і якість цивілізаційного і культурного поступу. Тому ключова проблема сучасних гуманітарних наук полягає в тому, щоб запобігти швидкому перетворенню людини на постлюдину, або, навпаки, залишити в людині тільки біологічний початок. Від відповіді на це питання залежить майбутнє людства.

Можна зробити певні висновки із спостережуваної ситуації. Зважаючи на те, як цінності зростають чисельно і зменшуються в масштабі, вони все більшою мірою перестають мати відношення до людства, а більше характеризують індивідів, окремих представників роду людського. Парадокс полягає в тому, що наслідуючи релятивні і миттєві, «уламкові» цінності, людина прагне все-таки затвердити себе як носія виняткових властивостей, якостей, які повинні за її

розумінням визнаватися саме усім суспільством як пріоритетні; спостерігається своєрідний відхід в часткове заради загального. Але при цьому втрачається природна позиція «оцінки цінностей» – висота інтересів усього людства.

Суспільство зараз знаходиться на роздоріжжі: цивілізаційна або культурна стратегія буде прийнята тими, хто формує його майбутнє (а воно в руках освітян, вчених, ЗМІ, діячів культури). Прагнучи до людини, а не до кіборга, ми пам'ятаємо, що позаду нас – вічність, а близько – століття, хоча і не дуже безпечного і комфортного, але все-таки життя біологічної істоти, наділеної іскрою Божою. Попереду при спостережуваних процесах цивілізаційного розвитку – цілком передбачуваний колапс. Звідси - прагнення до регульованого розвитку, стійкого розвитку - потрібно, щоб люди майбутнього були людьми з достатньо розвиненою ціннісно-смісловою сферою. Тому особливого значення набуває ідея становлення ціннісно-сміислової сфери підростаючих поколінь, в тому числі студентської молоді – майбутніх фахівців.

Отже, на рівні прогнозування і планування, рівні вибору належить вибрати стратегію розвитку людства і, відповідно, класифікувати цінності за критерієм добра і зла, сформувавши нову, філософію, психологію, педагогіку, етику майбутнього суспільства. Це може означати необхідність вибору між природними тенденціями в людському суспільстві, що походять від внутрішньовидової боротьби за існування (усе проти усіх) з безумовним виснаженням усіх обмежених ресурсів, і майже (чи в принципі) недосяжною ситуацією свідомої поведінки людства (спільне знання, знання людей про людство і про загальну взаємозалежність людей і цілісність людини-виду), що відтворює стійкий розвиток (або навіть консервацію суспільства в якомусь поки що людському вигляді).

Завдяки самоконструюванню унікального різнобарвного внутрішнього світу (ціннісно-сміислової сфери) особистість набуває можливість зрозуміти і відчувати неповторну цінність власної присутності в оточуючому бутті, що є основою відношення до світу і до себе. А в основі розуміння і осмисленості цих переживання знаходиться глибинний шар буття – духовність.

Потужним механізмом захисту студентської молоді від руйнування їх духовного світу є виховання позитивної особистості, яке спирається на ціннісно-смыслову сферу особистості на ідеали, які дозволяють адаптуватися до мінливої реальності і, в той же час, наситити внутрішній світ радісним світовідчуттям, позитивними емоціями, які дозволяють зарядити життя позитивної життєвою енергією [6]. Ми розглядаємо позитивне виховання як оптимістичну, життєстверджуючу стратегію, яка забезпечує студентській молоді здатність бачити світ у всій його красі і гармонії і насолоджуватися ним. Ідея позитивного виховання базується на тій ідеї, що сходження до вищих прагнень, цінностей, смислів, ідеалів, здатність до пошуку позитивного в навколишній дійсності, в природі, собі, в інших людях є потребою високорозвиненої особистості [188].

Позитивними ціннісно-смысловими детермінантами виховання духовно-культурної особистості можуть бути:

1. Благо – в сенсі повноти і цілісності буття. Людина – як найвища цінність є невід'ємною «космо-біо-психо-культурно.» складово. Всесвіту і еволюціонує за загальними з ним законам [155].

2. Благо – в «пікових переживаннях» людини [85] – кращих, найщасливіших моментах людського життя.

3. «Благо розумної істоти – в спільності» [8]. Ми повинні будувати загальний світ і прагнути до загального блага.

4. «Шукати блага слід не просто у нестями, а в самому собі» [164]. Коли ми шукаємо опору, то знаходимо її в собі, в розумі.

5. Ключ до щастя – в любові до справи, в повній самовіддачі їй.

6. Шлях до щастя – жити доброчесно. Чесноти – властивості гідної людини. «Порядок замість хаосу, чесність замість безчестя, зміст замість розпусти, шанування своєї душі замість презирства їй! Схаменися ж і спаси свою душу!» [162].

7. Шлях, за допомогою якого ми можемо зробити своє життя осмисленим – «позиція, яку ми займаємо по відношенню до долі, яку ми не в змозі змінити [140].

Гуманітарна освіта, духовно-культурні цінності освіти і духовна безпека особистості. Головна мета освіти сьогодні полягає у вихованні високогуманних, висококультурних, високодуховних людей з високим рівнем ціннісної свідомості і різносторонніх знань, з вмінням глибоко розуміти і мислити, пізнавати самого себе з метою розвитку своєї неповторної індивідуальності, всіляко прагнути розвитку найвищих устремлінь. Освіта – освічує думки, прагнення, почуття, душу особистості саявом всебічних осмислених знань, розумінням процесів вибору життєвого шляху, вибору системи цінностей та ідеалів. Освіченість передбачає наявність в особистості високого рівня духовності як «практики найвищих людських добродійностей», формування усвідомленості необхідності духовної самореалізації. Особливе місце у вихованні духовної безпеки особистості належить гуманітарній освіті. Саме гуманітарна освіта володіє значним потенціалом трансляції духовних цінностей, формування духовної культури і ціннісного відношення до духовної сфери особистості і суспільства. Гуманітарна освіта сприяє гармонізації роботи лівої і правої півкуль головного мозку, активізації діяльності правої півкулі, яка відповідає за образне мислення і розвиток творчого мислення, що відповідає відомій тезі – образ людини криється в її різносторонності. Гуманітарна освіта сприяє формуванню духовної сфери суспільства і особистості, вона пронизана «людським виміром», її предметом за М. Бахтіним є «виразне і говоряще буття», діалогічність. Сьогодні ми спостерігаємо наступ на гуманітарні науки у вишах, де йде постійне їх витіснення з навчальних планів, в той час як збільшилися години на їх вивчення в університетах США, Великобританії, в інших розвинутих країнах світу на всіх спеціальностях. Це свідчить про те, що зарубіжні вчені добре усвідомлюють катастрофічні наслідки недооцінки гуманітарної освіти, яка привела до бездуховності і дегуманізації освіти. Заслуговує уваги і те, що в провідних університетах світу велика увага приділяється знайомству з різними видами мистецтва.

Таким чином, духовна безпека кожної особистості і в цілому суспільства залежить від рівня стану розвитку в державі культури, науки, освіти і виховання,

які забезпечують арсенал життєвозначущих цінностей, які сприяють формуванню у підростаючого покоління і широких верств населення цілісної свідомості, морально-естетичних ідеалів, багатства внутрішнього світу людини, діянь на благо людства. Домінуючими компонентами духовної безпеки є духовна культура і духовні цінності.

На початку ХХІ століття гостро стоїть питання про те, якою буде освіта нового часу. В даному контексті доречно згадати слова видатного філософа античності Платона про те, що: «Напрямок, в якому людина починає свою освіту, визначає її майбутнє». На наш погляд, в умовах посилення загроз духовної безпеки сучасного суспільства особливої значущості набуває необхідність зміщення акцентів у системі вищої освіти на формування у студентської молоді її духовно-культурних цінностей як основ для трансляції цінностей духовної культури, розвитку не просто письменної людини, а цілісної, ширококомислячої, творчої, духовно-культурної освіченої особистості.

Заслуговують на увагу роботи В. Баранівського, О. Запесоцького, Л. Маслової, В. Мейдера, О. Осіпова, Л. Панченко, А. Сухорукової, Г. Шевченко та ін., в яких охарактеризована роль освіти в цілому і духовно-культурних цінностей освіти зокрема в забезпеченні духовної безпеки особистості.

Особливу значущість для нашого дослідження становлять роботи О. Запесоцького, в яких акцентується увага на значущій ролі освіти в забезпеченні духовної безпеки особистості. Вчений називає освіту одним з найефективніших механізмів його гарантування; найважливішим соціальним інститутом трансляції культурних цінностей, норм, ідеалів, формою відтворення національно-культурного світу; важливим чинником духовної безпеки нації, що обумовлено її найважливішими функціями в збереженні культурної спадкоємності і духовному розвитку особистості, а також умовою духовної безпеки нації, про що свідчить її здатність до відтворення цілісного «образу» людини і збереження специфіки вітчизняної культури [45, с. 177].

Заслуговує на особливу увагу погляд О. Запесоцького на освітню діяльність як «процес складання духовного світу особистості шляхом активної і діяльної

проекції якостей (елементів), що формуються на зовнішній персоніфікований образ, який інтеріоризується («засвоюється», переходить у внутрішній план) і стає своєрідною «духовною домінантою», що об'єднує і підкоряє всі складові внутрішнього світу особистості [45, с. 184].

На думку вченого, місія вищої освіти полягає у створенні таких його моделей, які «спираючись на традиції і досвід вітчизняної і світової вищої школи, змогли б максимально ефективно транслювати духовний, людинотворчий потенціал гуманітарної культури». Як підкреслює вчений, збереження гуманітарної культури – це головна умова духовної безпеки суспільства.

Думку О. Запесоцького повністю розділяє В. Баранівський. Учений акцентує особливу увагу на тому, що руйнування духовно-культурних цінностей і моральних норм, які складають духовне ядро гуманітарної культури, неминуче призведе до дезінтеграції «суспільного організму» [14, с. 206-221]. Щоб цього не сталося необхідно змінити вектори розвитку освіти з орієнтації на матеріальні цінності і підготовку вузькоспеціалізованого професіонала з економічним світоглядом, на духовно-культурні цінності і, відповідно, підготовку цілісної, широкомишлячої, творчої, духовно-культурної освіченої особистості з культурним світоглядом, в основі якого лежить принцип творення, співробітництва і діалогу на засадах духовно-культурних цінностей. Обоє вищеназаних учених об'єднує позиція щодо необхідності розвитку національної культурно-орієнтованої освіти як «головної передумови активізації творчих сил і здібностей нації, мобілізації її духовних ресурсів», бо ослаблення інтелектуальних і духовних традицій, як однієї з причин згасання творчого потенціалу народу, є результатом руйнування саме національної системи освіти й підготовки шару інтелігенції, чужої традиціям і культурі.

Інтерес для нашого дослідження викликають слова О. Запесоцького про те, що: «освічуюча та освітня сила освіти проявляється в її здатності до забезпечення органічності та цілісності особистості», але, як підкреслює вчений, широко поширеною сьогодні є традиційна раціоналістично-орієнтована система освіти, яка не здатна цього забезпечити. Вихід із ситуації бачиться в розробці нової

освітньої парадигми, яка виключає «копіювання західних моделей освіти, орієнтованих на розвиток людської суб'єктивності або передачу максимального обсягу знань і засвоєння технологій» [45, с. 180-181].

У ході дослідження ролі духовно-культурних цінностей освіти в аспекті забезпечення духовної безпеки особистості, важливо визначити загрози, які впливають на вибір подальшого напрямку розвитку зазначеної сфери життя як окремої особистості, так і суспільства в цілому. Розвиток вищої освіти сьогодні відбувається під впливом таких негативних явищ як деформація і втрата людством універсальної системи цінностей, яка спирається на вищі духовні та моральні абсолюти; руйнування традиційної системи норм моралі та моральності; відчуження людини від справжньої духовної культури та традицій; дегуманізація всіх сфер життя суспільства; домінування цінностей матеріальної культури, і, відповідно, ринкового відношення до всього, що її оточує. Внаслідок втрати людиною духовних інстинктів в її свідомості зміцнилося споживацьке відношення до оточуючих людей і навколишньої дійсності; почастишали прояви таких негативних якостей особистості як злість, агресія, лицемірство, підлість, егоїзм, байдужість, безвідповідальність тощо.

У цих умовах, зазнало значних змін саме відношення до освіти. В уявленні сучасної молоді широкого поширення набуло відношення до освіти як до товару, який має високу ринкову цінність, є засобом досягнення перспективного конкурентоспроможного положення на ринку праці та тільки після цього розглядається нею як засіб отримання знань. Сучасна вища школа й досі залишається орієнтованою тільки на забезпечення студентів необхідними знаннями, а всебічному збагаченню їх особистості життєво необхідними для цього цінностями не приділяється достатньої уваги, з приводу чого Я. Коменський відзначав: «Залишивши осторонь древо життя, ми безладно прагнемо до одного лише дерева пізнання» [61, с. 301].

Духовне пробудження як ключ до виховання духовної безпеки студентської молоді. У контексті дослідження проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді доцільно надати сутнісну характеристику духовному

пробудженню особистості, яке передує та є невідомою умовою досягнення духовної безпеки. На наш погляд, духовне пробудження є ключем до духовної безпеки студентської молоді. Для того щоб дослідження проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді було повним слід надати сутнісну характеристику поняттю «духовне пробудження».

Поняття «духовне пробудження» детально розкрито в книзі С. Тейлора, англійського вченого, доктора філософії, провідного викладача психології в Міському університеті Лідса «Стрибок: Психологія духовного пробудження» / «The Leap. The psychology of Spiritual awakening» [127]. Досягнення стану духовного пробудження за допомогою ведення духовного способу життя, в основі якого лежать культурні ідеали затишку відображені в роботі М. Альварес «Простота затишку. Хюгге, лагом та енергія повсякденних задоволень» / «The Simplicity of Cozy: Hygge, Lagom & the Energy of Everyday Pleasures» [1], а також П. Шафера «Епоха Культури» / «The Age of Culture», в якій акцент зроблений на необхідності розвитку цілісної культурної особистості [181].

Духовне пробудження передбачає докорінну зміну в особистості системи поглядів на картину світу, на характер людських взаємин, на життєву позицію, на світосприйняття, світовідчуття, світогляд, на оцінку вчинків з точки зору моралі і естетики. Цілком очевидно, що при цьому кожен індивід повинен достатньо володіти знанням про сутність духовності. Нам близька позиція академіка І. Беха, який з великою тривогою писав про те, що проблема духовно розвиненої особистості стала болем суспільства, адже дегуманізація суспільства дійшла до останньої межі, непомірно культивується раціоналізм мислення, зникає чуттєве сприйняття світу, романтика життя стає чужою сучасній людині ... вводяться нові наукові категорії: життя як вчинок, вищі смисли, смислоціннісна сфера, духовність як вираз духу, духовна зустріч, Я-духовне, духовна самосвідомість, духовна рефлексія [25, с.11-12].

Поняття «духовне пробудження» детально розкрито в книзі С. Тейлора, англійського вченого, доктора філософії, провідного викладача психології в Міському університеті Лідса «Стрибок: Психологія духовного пробудження» /

«The Leap. The psychology of Spiritual awakening» [127]. С. Тейлор підкреслив, що духовне пробудження передбачає набуття стабільного стану внутрішнього спокою, відчуття єдності з навколишнім світом в поєднанні зі щирою любов'ю до всіх людей і готовністю безкорисливо служити їм. Духовне пробудження, з точки зору С. Тейлора, це перехід до більш високого, більш всеохоплюючого та гармонійного стану розуму і буття. С. Тейлор звернув увагу на те, що відбуваються серйозні зміни в душі, психіці людини, коли вона духовно пробуджується, змінюється система цінностей і цілей, відбувається просвітлення і духовне пробудження в тому випадку, коли перетворюється погляд людини на світ і її відношення до світу і змінюється її суб'єктивний досвід, відчуття суб'єктивної ідентичності та концептуальні засади світосприйняття, розвивається глобальне світосприйняття. Важливою є думка С. Тейлора про те, що в свідомості людини відбувається духовне зрушення, що породжує відчуття благополуччя, ясності сприйняття і почуття зв'язку зі світом. Пробудження духовності передбачає подолання розриву між індивідуумом і світом. У людини з пробудженою духовністю з'являється промениста духовна енергія, чиста сяюча свідомість. Слід звернути увагу на думки С. Тейлора, які стосуються епізодів пробудження духовності в особистості. Серед цих епізодів він називає: контакт з природою; медитацію; спілкування з мистецтвом, власне (все, що заспокоює розум і сприяє розслабленню). Вчений стверджує, що душевні потрясіння найбільш поширена основа для епізодів духовного пробудження, а слідом за ними йде спілкування з природою, мистецтвом тощо.

Духовно пробуджений стан є «вищим режимом функціонування» у багатьох смислах. Людина знаходить більш багате сприйняття світу і більш яскраве усвідомлення, перестає відчувати незавершеність або віддаленість від світу. Саме така людина відчуває фундаментальне почуття рівноваги і цілісності. Вона не зациклена на собі, а в ній пробуджується милосердя, альтруїзм, готовність до самопожертви [127, с. 36-37].

Духовному пробудженню безсумнівно сприяють мистецтво, вчинки людей, природа. Духовне пробудження відбувається в той момент, коли глибоко

зачіпаються почуття особистості, яскраво пробуджується емоційна сприйнятливість і морально-естетичні переживання: хвилювання, радість, задоволення, здивування. Джерелом духовного пробудження є сплячі глибокі почуття захоплення, подиву, радості, зустрічі з небаченою красою, як відповідна реакція порушених струн душі.

Слід взяти до уваги думку С. Тейлора про те, що «...в давнину люди не вважали себе відокремленими від світу і чітко відчували «духовну силу», що пронизує все на світі, включаючи їх власну істоту». Але, в сучасній ситуації нинішня людина значно віддалена від природи, від спільноти та власного тіла [127, с. 26]. Для розвитку особистості вкрай необхідно прагнення до гармонії і єдності, до постійного духовного пробудження. Про це С. Тейлор писав так: «Темний і безрадінний світ сну, який в останні тисячоліття наповнював життя людини нескінченними стражданнями на індивідуальному і колективному рівні уступить місце світлому світу пробудженості [127, с. 224]. Все людство прийде в нову сяючу реальність – і придбає нове внутрішнє відчуття благополуччя і цілісності, нове всеоб'ємлюче почуття і приналежності до людства. Кошмар страждань і розладу нарешті завершиться, і ми з величезним полегшенням проснемося в новій ері гармонії і безтурботності. Ми близькі до колективного пробудження, необхідно постаратися піднятися чуть (дещо) вище – здійснити свій Скачок» [127, с. 224].

Цікавим для нашого дослідження є точка зору на сутність духовного пробудження відомого італійського психолога, психіатра, гуманіста, автора теорії реконструкції особистості або психосинтезу Р. Ассаджолі. На думку вченого, мета життя полягає у досягненні цілісності і гармонії у житті. Розроблена ним техніка психосинтезу як раз і спрямована на вибудовування нової особистості – «органічної, внутрішньо узгодженої та об'єднаної в одне ціле» [9, с. 20]. Р. Ассаджолі підкреслює, що духовне пробудження та духовні розуміння значно відрізняються від процесу саморозуміння як ще одного виду самореалізації, свідомого усвідомлення Я, адже вони включають різні форми усвідомлення змістів надсвідомого і приводять до «пікових переживань» [9, с. 30]. А все, що

пов'язане з усвідомленням змісту надсвідомого він відносить до духовного розвитку. Слід звернути увагу на те, що для Р. Ассаджолі суть духовного розвитку полягає у «радикальному перетворенні «нормальних» рис особистості, пробудженні прихованих колись можливостей, піднесенні свідомості у нові її сфери, і навіть нової внутрішньої спрямованості діяльності» [9, с.32].

У контексті дослідження проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді особливо важливо охарактеризувати виділені Р. Ассаджолі чотири критичні стадії перетворення людини, а саме: криза, що передує духовному пробудженню; криза, обумовлена духовним пробудженням; реакції на духовне пробудження; фази процесу перетворення.

Характерною особливістю першої стадії є міцна прихильність до земних матеріальних благ реального світу, а відношення до духовності є суто теоретичним за змістом. Але, як зауважує вчений, все змінюється під впливом негативних або позитивних подій, коли людина починає відчувати незадоволеність і порожнечу повсякденного життя. Часто на цій стадії людина переоцінює цінності життя, відчуває тривогу та її часто долають сумніви, в тому числі і метафізичного змісту. Як влучно підкреслює Р. Ассаджолі «конфлікти породжуються пробудженням нових помислів, прагнень та інтересів морального, релігійного чи духовної властивості на кшталт тих, які були згадані вище... Загалом ці конфлікти та їх симптоми можна вважати наслідками кризи під час розвитку, кризи зростання особистості» [9, с.36].

Друга стадія духовного розвитку характеризується кризою, обумовленою духовним пробудженням. Учений звертає увагу на цікавий факт, що попередні конфлікти та страждання, а також викликані ними психічні та фізичні симптоми можуть дуже швидко зникнути, а це говорить про те, що вони були проявом внутрішньої боротьби, а чи не наслідком якоїсь фізичної причини. У таких випадках *духовне пробудження рівнозначне зціленню*. Друга стадія духовного розвитку таїть в собі певну небезпеку, адже під впливом сильних емоцій, людина може не в повній мірі адекватно усвідомити різницю між абсолютною та відносною істиною, між «я» та «Я». Особливо це можливо якщо людина у душі

марнославна та егоїстична. У таких вирадках раптовий приплив духовної енергії робить у людині емоційний переворот, який проявляється у безконтрольній, неврівноваженій, буйній поведінці. Для цієї форми реагування характерні крики, сльози, співи та емоційні спалахи. Італійський психіатр Роберто Ассаджолі зауважував, що «втрата внутрішньої рівноваги, відчуття відсутності смислу та інші душевні страждання виникають здебільшого тоді, коли різні наші внутрішні елементи роз'єднані чи суперечать один одному. ...коли вони об'єднуються у все більші та більші цілісності, ми відчуваємо приплив сил, відчуття благополуччя і знаходимо у своєму житті більше смислу» [9, с. 53].

Третя стадія духовного розвитку – реакції на духовне пробудження – багатогранна і характеризується циклічністю: *приплив* світла та любові, впевненості в собі та відчуття щастя і задоволення життям змінюється на *відлив* темряви невпевненості у собі, самокритики, незадоволеності життям, відчуттям інтелектуальної безпорадності; нездатності до вольового зусилля, втратою самовладання, нерішучістю та відразу до діяльності. Як наголошує вчений, людина вже все одно скільки вона не намагається, не може повернутися до свого колишнього стану. Як зазначає Р.Ассаджолі, якщо людина зазнала духовного пробудження, подальше виникнення подібних розладів не слід розглядати як чисту патологію; вони мають особливі психологічні причини. На одну з них звернув увагу св. Іоанн Креста. Він описує подібний стан «темної ночі душі» так: «Душа перебуває у темряві, бо осяяна світлом більшим, ніж вона може сприйняти. Чим яскравіше світло, тим більше сліпить вона очі сови... Подібно до того, як слабкі очі страждають від різкого болю, побачивши сильне світло, так і душа від нечистоти своєї страждає надзвичайно, коли Божественне Світло воїстину осяє її. І коли промені чистого Світла освітлюють душу, щоб вигнати нечистоту, душа знаходить себе такою брудною і нікчемною, що здається, ніби Сам Господь повстав проти неї і вона повстала проти Господа» [9, с. 41]. Р.Ассаджолі підкреслює, що усвідомлення того, що такий стає є нормальним явищем, приносить людині емоційне та інтелектуальне полегшення і побуджує її приступити до вирішення складних задач, які ставить перед нею життя [9, с. 42].

Четверта стадія – фази процесу перетворення – найбагатша подіями, зльотами та падіннями, радостями та стражданнями. На цій стадії людині характерне усвідомлення того, що «необхідною умовою та ціною, яку потрібно платити за саморозуміння, є радикальне перетворення і оновлення особистості» [9, с. 42]. Р.Ассаджолі визначає наступні фази перетворення особистості: фази активного усунення перешкод припливу та дії надсвідомих енергій; фази розвитку вищих психічних функцій, колись дрімали або нерозвинених; фази, на яких його має надати діяти вищому Я, переносячи неминуче пов'язані з цим труднощі та страждання.

Слід звернути увагу на те, що на четвертій стадії перед людиною постає ряд випробувань на міцність та внутрішню стійкість на шляху до саморозуміння. Це час, коли людині необхідно перебороти власну уразливість і розвинути власне почуття незалежності і довіри до себе. Це проміжна стадія, на якій людині слід навчитися гармонічно поєднувати всі свої устремління і потяги в одну цілісну особистість. Учений підсумовує вище сказане наголошуючи на тому, що «страждання, зумовлені періодами депресії, «відливу» внутрішнього життя, з надлишком винагороджуються періодами наступного припливу надсвідомих енергій та передбаченням визволення та розквіту всієї особистості, що дається саморозумінням. Ця картина майбутнього, цей образ мети надихає людину найбільше..». Вчений закликає постійно зберігати перед своїм внутрішнім поглядом образ мети, яка полягає у досягненні стану свідомості індивіда, який пізнав себе, тобто «стану радості, безтурботності, відчуття внутрішньої безпеки, почуття спокійної сили, ясності розуму та любові до всього суцього» [9, с. 46].

У контексті дослідження духовного пробудження/перетворення особистості як ключа до виховання духовної безпеки студенської молоді доречно звернути увагу на пастки, які перешкоджають його досягненню. Р.Ассаджолі до них відносить, перш за все, думку, що перетворення викликаються вправами як такими, а не тим, як виконуються останні; нарцисизм, повна поглиненість тим, що відбувається у собі за втрати будь-якого інтересу до інших людей і суспільству загалом. Учений справедливо наголошує, що люди, як потрапили в цю пастку

забувають, що будь-які прийоми, що використовуються для сприяння особистому зростанню, мають цінність тільки в тому випадку, якщо впливають на наші відносини з іншими людьми, і навпаки, міжособистісні відносини самі можуть бути головним стимулом особистого зростання, адже «людина стає «Я» через «Ти» (М.Бубер). Ще одною пасткою є відчуття власної величі, адже розвиток лише однієї нашої частини (частина тіла, «духовність», почуття і т.і.), веде до того, що лише вона наділяється владою, набуває «демонійних» рис і може перетворити нас на фанатиків, а інші частини в цей час зовсім не розвиваються, знецінюються. У такому випадку ні про який гармонійний розвиток особистості не може бути й мови. Тому Р. Ассаджолі акцентує увагу на необхідності гармонійного всебічного розвитку особистості, на приділенні уваги всім життєвозначимим вимірам життя людини, бо неврахування якогось з них призводить до втрати смислу життя і позбавляє його повноти: вираз волі та прояв самостійності; відточення інтелекту; насолода красою; розвиток уяви; пробудження інтуїції; розуміння любові; розкриття Я та його призначення [9, с. 55-57].

Окремих аспектів дослідження проблеми духовного пробудження торкається відомий австралійський вчений, доктор педагогічних та філологічних наук Дж. Фішер. Учений акцентує увагу на значущості віри і виховного потенціалу релігії як частини культури цивілізованого суспільства, які є чинниками духовного пробудження особистості [169, р. 9]. Посилаючись на роботи вчених Кеніга, МакКаллоу та Ларсона [173], автор підкреслює, що духовність визначається як «ставлення до священного або трансцендентного» [169, р. 18]. Водночас вчений розкрив точку зору Сіворда, який вважає, що духовність передбачає «єднання з Богом, як би ми його не називали» [185, р. 77]. Отже, духовність органічно пов'язана з релігією. Наукову цінність представляють погляди Джона Фішера щодо *духовного здоров'я*, яке вчений, розглядає у двох аспектах як «один з найважливіших аспектів загального здоров'я і добробуту, що пронизує та інтегрує всі інші аспекти здоров'я (фізичного, психічного, емоційного, соціального і професійного)» та «динамічний стан буття, що

демонструє, наскільки людина живе в гармонії щодо таких сфер духовного добробуту:

– персональна сфера (причому вона співвідноситься із самим собою в плані смислу, мети і цінностей життя. Людський дух творить самосвідомість, що стосується самооцінки та ідентичності).;

– суспільна сфера (оскільки вона виражається в якості і глибині міжособистісних відносин, у відносинах між індивідумом та іншими людьми, а також стосується моралі, культури і релігії. Суспільна сфера включає любов, справедливість, надію та віру в людей);

– сфера навколишньої дійсності (піклування і турбота про фізичне і біологічне, почуття благоговіння та подиву; для деяких поняття єдності з навколишнім середовищем);

– трансцендентальна сфера (відносини самого себе із чимось або з кимось поза межами людського, що включає питання смерті, космічної сили, трансцендентної реальності або Бога. Ця сфера передбачає віру та обожнювання Творця Всесвіту).

Перша частина цього визначення (а) окреслює взаємозв'язки природи і духовного здоров'я як динамічного утворення. Друга частина (б) підкреслює динамічний характер духовного здоров'я, у якому внутрішня гармонія залежить від свідомого саморозвитку, що виходить зі злагодженості між вираженим і пережитим в плані змісту, цілей та цінностей життя [136, с. 253].

Досягнення стану духовного пробудження за допомогою ведення духовного способу життя, в основі якого лежать культурні ідеали затишку відображені в роботі М. Альварес «Простота затишку. Хюгге, лагом та енергія повсякденних задоволень» / «The Simplicity of Cozy: Hygge, Lagom & the Energy of Everyday Pleasures» [1]. Основна думка полягає в тому, що «люди повинні і зобов'язані культивувати в собі здорове почуття Доброго і Прекрасного ... І зобов'язати їх ... винищувати покидьків, які заповнили суспільство» [1]. Досить актуальною є думка М. Альварес про те, що створення затишного життя є однією зі складових духовної безпеки, а ключами до неї вона вважає любов, безкорисливість, радість,

турботу і співчуття: «Коли ви вставляєте ці ключі в замки свого життя, ви відкриваєтеся чудесам, які пропонує Всесвіт» [1]. На думку вченої можна увійти в стан постійної духовної пробудженості, захищеності від загроз зовнішнього світу за допомогою занурення в затишок кожного дня; навчившись знаходити красу в буденному, в простих речах, займатися тим, що приносить радість, задоволення в житті і що приносить в життя відчуття комфорту і захищеності. М. Альварес затишок розглядає як спосіб життя багатьох людей в світі, який може змінити центральну духовну сутність людини. Для нашого дослідження інтерес викликають культурні концепції затишку різних народів світу, які яскраво характеризують національний характер кожної з них. Наприклад, хюге – звичай в Данії знаходити задоволення в простих речах, перетворювати звичайне в незвичайне; створювати радісну атмосферу, яка транслює відчуття безпеки, комфорту і емоційного тепла (Данія); фіка – перерва на каву – час для насолоди тишею наодинці з собою або для спілкування з друзями (Швеція); фрїлуфтслів означає буквально «жити на свіжому повітрі», з'єднуватися з природою, що сприяє переживанню почуття духовного оздоровлення, підвищенню рівня свідомості і більш глибокого зв'язку зі своїм духовним «Я» (Норвегія) та інші.

Крім зазначених концепцій затишку М. Альварес звертає особливу увагу також на культурні концепції, які орієнтовані на поліпшення стану здоров'я. Це шінрін-йоку, дослівно перекладається як «купання в лісі», має на увазі з'єднання з землею, рослинами і тваринами, що живуть на землі, що допомагає знайти гармонію зі своїм внутрішнім світом (Японія); лагом означає бути помірним у всьому; ця філософія говорить про самообмеження, про те, що треба жити простим життям і радіти тому, що маєш (Швеція); сісу – це внутрішнє світовідчуття, яке дозволяє наполегливо рухатися вперед і не занепадати духом, бути стійким в своїх думках і діях (Фінляндія); вабі-сабі – концепція вдячності означає знаходити внутрішню красу в недосконалості; прийняття всіх речей, себе та інших людей, з усіма їх недоліками, вадами і недосконалостями (Японія) [1].

Важливість ведення духовно-культурного способу життя детально проілюстрована в книзі канадського вченого-культуролога П. Шафера «The Age

of Culture» («Епоха Культури») [181]. Особливий акцент в названій книзі зроблений на необхідності розвитку цілісної культурної особистості. Вчений наводить докази значущості ведення духовно-культурного способу життя, ділячись особистими спогадами про те, як на становлення його як цілісної культурної особистості здійснили великий вплив мистецтво, культура і духовність. Зокрема, заняття музикою в церковному хорі і прослуховування музичних творів вдома (напр., Арії Ксеркса «Листя ніжне, густе...», Арії Альмірени з опери «Рінальдо», Менуету з опери «Береніка, цариця Єгипту» Ф. Генделя, «Меси на 40 голосів» А. Стріджо, «Sper In Alium» Т. Талліса, другого фортепіанного концерту С. Рахманінова і другої частини концерту Опусу 9, № 2 ре мінор Т. Дж. Альбіноні та ін.), прилучення до культурної спадщини минулого і сьогодення через знайомство з шедеврами світового живопису (численними пейзажами Ван Гога, чудовими зображеннями садів в Живерні у Франції Клода Моне, «Птахів» Респіги і багатьох ін.) справили величезний вплив на становлення його як цілісну духовно-культурну особистість. Більш того, як зазначає вчений, відчуття наповненості життя щастям, радістю і задоволенням наповнюють його не тільки, коли він стикається з різними видами мистецтва, які володіють дивовижним потенціалом, що дозволяє піднімати людей до висот і переносити їх в неземні місця і простори. Про це влучно сказав Дж. Б. Шоу в «Назад до Мафусаїла»: «...мистецтво – магічне дзеркало, і воно потрібне вам для того, щоб в зримих образах відображати ваші незримі мрії. Щоб бачити своє обличчя, ви користуєтеся дзеркалами зі скла; щоб бачити свою душу, ви користуєтеся творами мистецтва» [159, с. 297]. Важливе значення в розвитку цілісної духовно-культурної, духовно-моральної особистості має атмосфера, в якій відбувається її становлення, зокрема Будинок, не просто житло, а місце, де людина відчуває себе захищеним від загроз зовнішнього світу, де їй комфортно і тепло на душі. Як зазначає П. Шафер, його батькам вдалося створити атмосферу комфорту, затишку, теплоти, безпеки і захищеності в будинку. Всі предмети побуту в будинку були недорогими, але все разом чудово поєднувалося і створювало відчуття затишку, комфорту, естетичної краси і захищеності. Кожна

річ була унікальною і своєрідною, але разом вони представляли гармонійне ціле. Все це важливо для духовного пробудження цілісної особистості [181].

Говорячи про можливі шляхи досягнення постійного стану духовності, він на власному досвіді переконався в позитивному впливі навколишнього середовища на організм людини в поєднанні із застосуванням різних духовних практик. П. Шафер зазначає, що поєднання тривалих прогулянок і виконання гімнастичних вправ «Юаньцзи-данс», які засновані на природних ритмах, потоках і елементах в поєднанні з гарною музикою, стали для нього свого роду мікстурою для відновлення здоров'я до нормального стану. Подібно Дж. Кемпбелла, якому належить знаменита фраза «Слідуйте за відчуттям блаженства», П. Шафер бачить смисл життя в досягненні стану постійної духовної пробудженості, коли культурний спосіб життя поступово перетворюється вже в духовний спосіб життя, що, на думку вченого, стає можливим, коли людина «робить те, що добре для неї, і те, що має, що може привести її до більшого щастя, але може бути і дуже болючим часом» і відбувається це, коли людині вдається знайти баланс в житті і жити повноцінним життям [181, р. 221].

1.5 Структурно-функціональна модель духовної безпеки студентської молоді

Виходячи з того, що модель – це «образ деякої системи; подумки уявляємої або матеріально реалізованої системи, яка відображає або відтворює об'єкт (природний чи соціальний) і здатна заміщати його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт», нами зроблена спроба схематично уявити структурно-функціональну модель духовної безпеки студентської молоді, всі елементи якої взаємопов'язані [92, с. 112].

Студентська молодь як об'єкт/суб'єкт впливу з боку духовності, культури, природи, мистецтва, ЗМІ, інших людей починає відчувати незадоволеність та порожнечу повсякденного життя через дію на неї тих чи інших значимих подій або ситуацій негативного/позитивного характеру. Як наслідок, у студентської

молоді виникає необхідність у переоцінці власних цінностей, смислів та ідеалів, вона відчуває тривогу та сумніви в то, що необхідно зробити, щоб відновити внутрішню рівновагу, відчути радість і задоволення життям, знову жити повноцінним життям. Це стимулює пробудження в молоді нових помислів, прагнень, інтересів, здатностей. Для того щоб відновити рівновагу системи духовних, культурних, моральних цінностей, смислів та ідеалів, досягти стану постійного духовного пробудження студентам необхідно навчитися долати власні егоїстичні устремління.

Слід звернути увагу на те, що періоди душевних страждань і незадоволеності собою чередуються у студентській молоді із періодами задоволеності життям і собою, коли відчуття щастя і повноти життя на висоті. Для того, щоб відбулося духовне пробудження особистості молоді вкрай необхідно навчитися долати власну уразливість, навчитися довіряти собі і гармонійно поєднувати свої устремління із допомогою іншим, адже повного духовного розвитку особистості не буде без прояву «Я» через «Ти», тобто лише через міжособистісну творчу взаємодію. Духовне пробудження передбачає духовне зцілення особистості, досягнення нею духовно-практичної висоти – гармонійної єдності духовних якостей особистості (совісті, доброти, милосердя, віри, співчуття, співстраждання, любові, миролюбства та ін.), розвиток культури морально-естетичних почуттів, формування сбалансованої системи духовних, культурних, моральних цінностей, смислів та ідеалів; накопичення власного «відчутого» (духовного, морального, культурного, емоційно-ціннісного) досвіду; розвиток творчого, критичного, позитивного мислення; досягнення високого рівня сформованості творчого морально-естетичного світогляду, світосприйняття, світовідношення; досягнення стану емоційного комфорту, постійної духовної пробудженості; створення емоційно здорової атмосфери взаємодії в студентській групі, результатом чого стане виховання духовної безпеки студентської молоді (рис. 1).

Рисунок 1.1 – Структурно-функціональна модель духовної безпеки студентської молоді

1.6 Організаційно-методична система, специфічні педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді

Основними концептуальними положеннями організаційно-методичної системи виховання духовної безпеки студентської молоді є:

- орієнтація навчально-виховної роботи на створення сприятливих умов для виховання духовної безпеки студентської молоді;
- акцент на необхідності духовного пробудження морально-естетичної культури почуттів студентів в процесі навчання в університеті;
- спрямованість на виховання у студентів збалансованої системи духовних, моральних, культурних та естетичних цінностей, смислів та ідеалів;
- надання студентам можливостей для розвитку і саморозвитку творчого, критичного, позитивного мислення;
- забезпечення захисту центрального внутрішнього духовного «Я» (М. Альварес) / внутрішньої «творчої дитини» (Дж. Кемерон);
- створення сприятливих умов для отримання кожним студентом власного «відчутого» досвіду (духовного, культурного, морального, емоційно-ціннісного) – «Замість передачі інформації ти (викладач – прим.ав.) можеш створити для людей досвід і проживаючи його, вони зрозуміють, на що здатні самі» (Уілл Уайз);
- виховання у студентів творчого морально-естетичного світогляду, світосприйняття, світовідношення;
- створення емоційно здорової атмосфери взаємодії в студентській групі з метою досягнення молоддю стану емоційного затишку, відновлення у них почуття безпеки / захищеності і цілісності, що дозволить досягти ними стану постійного духовного пробудження;
- залучення студентської молоді до виконання творчих завдань, участі в дискусіях про значущість духовності, духовного розвитку особистості, духовних цінностей, духовної культури, духовної безпеки і духовного пробудження.

Теоретична модель організаційно-методичної системи виховання духовної безпеки студентської молоді включає в себе наступні компоненти-блоки:

- *цільової блок* (мета і завдання виховання духовної безпеки студентської молоді);
- *теоретично-методологічний блок* (концептуальні підходи, фактори духовного пробудження і принципи виховання духовної безпеки студентської молоді);
- *операційно-процесуальний блок* (методи, науково-методичний інструментарій, форми виховання, етапи та педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді);
- *результативний блок* (критерії, показники, рівні вихованості духовної безпеки студентської молоді).

Представимо детальну характеристику вищевказаних блоків теоретичної моделі організаційно-методичної системи виховання духовної безпеки студентської молоді (Рис.1).

1. ЦІЛЬОВОЇ БЛОК. *Мета нашого дослідження*– виховання духовної безпеки студентської молоді.

Основними завданнями виховання духовної безпеки студентської молоді є:

- визначити чинники впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах сучасної дійсності; сьогодення;
- охарактеризувати загрози духовної безпеки студентської молоді та визначити основні шляхи їх подолання; здійснити методологічний аналіз проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді;
- визначити теоретичні основи виховання духовної безпеки студентської молоді; розробити структурно-функціональну модель духовної безпеки студентської молоді;
- розробити та впровадити в освітньо-виховний процес університету цільову програму виховання духовної безпеки студентської молоді;
- розробити організаційно-методичну систему, специфічні педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді.

2. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БЛОК:

2.1. Концептуальні підходи: системний, аксіологічний, культурологічний, цивілізаційний, синергетичний.

2.2. Чинники духовного пробудження: низький рівень ціннісної свідомості населення, що дає можливість маніпулювати особистістю; сегментованна свідомість, якій недоступні високі рівні інтелекту, соціальна зрілість, відповідальність; руйнування духовного світу людини; життя без віри, духовна самотність; відсутність духовно-моральних ідеалів; негативний вплив масової культури; поширення через ЗМІ моралі всездозволеності, антиестетичності, відсутність національно-культурної і духовної самоідентифікації; поляризація ідеологем і відповідних духовно-моральних цінностей у суспільстві, які впливають на різну спрямованість геополітичних інтересів і різне бачення розвитку країни.

2.3. Принципи виховання духовної безпеки студентської молоді:

– *принцип одухотворення (пробудження духовності)* спрямований на виховання духовнопробудженої, цілісної, високоморальної, висококультурної, високосвіченої, творчої особистості студента;

– *принцип співробітництва (співтворчості)* є фундаментом створення в колективі студентської групи емоційноздорової атмосфери взаємодії (взаємодопомоги і підтримки) і має на увазі під собою здійснення плідної спільної творчої діяльності;

– *принцип співмислення (організації спільної смислотворчості)* сприяє вихованню у студентської молоді здібностей до творчого, критичного, позитивного мислення; розвитку умінь синтезувати інформацію, виділяти головне і знаходити нестандартні рішення життєвих проблем;

– *принцип «живого» діалогу* на основі духовних, моральних, культурних, естетичних цінностей набуває особливої актуальності в умовах бездуховності, морального нігілізму, дегуманізації, технологізації, цифровізації та тотальної інформатизації суспільства, в результаті чого гостро стоїть питання про повернення творчості в «гавань» освіти і виховання творчої, висококультурної, високодуховної, високоморальної, високоосвіченої (інтелігентної) «відчуваючої» і цілісної особистості з духовнопробудженою свідомістю високого рівня в процесі навчання в університеті, а не «робота з технічної душею і кам'яним серцем».

**ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ СИСТЕМИ
ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

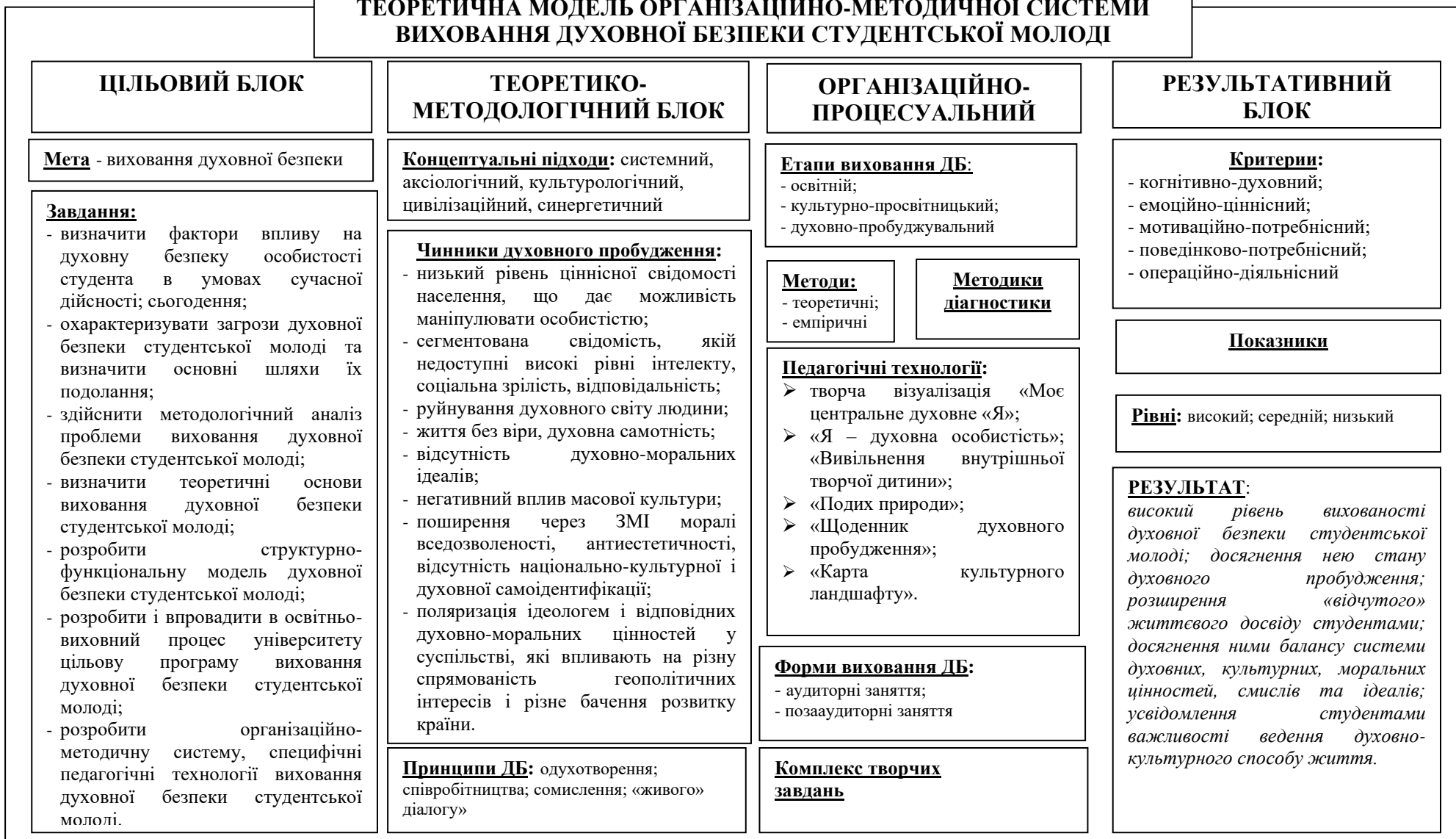

Рис. 1.2 – Теоретична модель організаційно-методичної системи виховання духовної безпеки у студентської молоді.

3. ОПЕРАЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ БЛОК:

3.1. Методи: *теоретичні:* аналіз, синтез наукових джерел для порівняння, зіставлення різних поглядів на досліджувану проблему, визначення категоріального понятійного апарату; метод розуміння; метод рефлексії знань про духовну безпеку особистості; метод моделювання духовної безпеки студентської молоді (теоретична модель духовної безпеки студентської молоді), метод конкретних ситуацій або метод «case-study»), поданий у формі відеоматеріалів, оповідань, притч; метод суб'єктивізація духовної безпеки, вплив якої вимірюється мірою розуміння студентами її сутності та прийняття до уваги необхідність її виховання; метод переоцінки власних ціннісно-смыслових орієнтацій; метод активності (активної участі в соціально-політичному житті країни); *емпіричні:* педагогічне спостереження, анкетування, бесіди, опитування; психологічне тестування (Ціннісний опитувальник С. Шварца; Методика «самооцінка емоційних станів» Г. Айзенка; Методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребової сфері» О. Ф. Потьомкіної; Методика вивчення індивідуальних особливостей поведінки – Опитувальник інтерперсонального діагнозу (Т. Лірі, Г. Л. Лафорж, Г. Ф. Сучек; Методика Психологічна діагностика духовного потенціалу і духовно-ціннісної спрямованості особистості Е. О. Помиткіна; Опитувальник «Духовна особистість» Г. В. Ожиганової; Тест на пробудженість С. Тейлора і К. Кілрі (адаптовані нами); аналіз продуктів творчої діяльності студентів, методи експертних оцінок, психолого-педагогічної діагностики та самодіагностики для виявлення розуміння студентами сутності духовної безпеки; аксіологічна-орієнтовані методики; духовно-культурні тренінги, діалог.

На експериментальному етапі дослідження були визначені основні форми організації занять, педагогічні технології і умови реалізації теоретичної моделі організаційно-методичної системи виховання духовної безпеки у студентській молоді з метою досягнення поставленої мети.

3.2. Методичний діагностичний інструментарій для визначення рівня вихованості духовної безпеки студентської молоді представлений у Результативному блоці нижче.

3.3. Форми організації занять з метою виховання духовної безпеки:

➤ аудиторні заняття (спецкурс «Духовні виміри твого життя»; спецсеминар «Ціннісно-смилова сфера особистості»; освітній курс «Духовна безпека студентської молоді»);

➤ позааудиторні заняття (студія «Духовна безпека – основа миру і стабільності»).

3.4. Етапи виховання духовної безпеки (припускають застосування адаптованої нами методики практики інтегральної життя (ПЖ) по К. Уілберу, Т. Паттену, А. Леонарду, М. Мореллі [131], згідно з якою мета життя – досягнення цілісності і гармонійного розвитку центральних модулів: тіла, розуму, духу або тіні (темної сторони душі). Нам імпонує думка авторів про необхідність застосування «переживальної практики» для розвитку молоді в усіх вимірах. Автори ПЖ акцентують увагу на тому, що звичайній людині досить повною мірою розвивати і тренувати хоча б по одній практиці (стилю життя) з кожного модулю, щоб досягти стану духовного пробудження, досягнення повноти життя і задоволення нею, тобто духовної безпеки на практиці:

– *освітній етап* (отримання знань і усвідомлення важливості виховання духовної безпеки студентської молоді в ході проведення бесід – «живого» діалогу між викладачами і студентами – про духовність, смисл життя, духовні цінності, духовну культуру, значення виховання духовної безпеки; знайомство з казками, в яких розкривається зміст категорій добро, зло, моральність, совість, любов до ближнього і т.п.; обміну думками; приведення яскравих прикладів ситуацій з життя і моделювання ситуацій вибору моделі поведінки, їх розбір);

– *культурно-просвітницький етап* (саморефлексія, самосвідомість значущості духовної безпеки і вироблення стратегії і стилю життя

орієнтуючись на систему духовних, культурних, моральних цінностей і смислів: перегляд фільмів на духовно-моральну тематику з їх подальшим обговоренням. Напр., «За ім'я твоє», «Щоденник письменників свободи», «Мати Тереза», «Три слова про прощення»

– *духовно-пробуджувальний (виховний) етап* (досягнення стану духовної пробудженості на практиці: екскурсії в музеї – знайомство з духовними традиціями народу через знайомство з творами мистецтва, прогулянки на природу з метою входження в стан духовного спокою, затишку, захищеності; знайомство з різними духовними практиками, гімнастичними вправами з елементами духовної філософії).

Процес виховання духовної безпеки студентської молоді здійснюється на таких засадах:

– залучення студентів до активних роздумів про сутність духовної безпеки;

– орієнтація студентської молоді на пробудження культури морально-естетичних почуттів, досягнення стану постійного духовного пробудження як ключа до духовної безпеки;

– духовно-моральні та духовно-культурні аспекти змісту освіти, сформульовані на основі системного, аксіологічного, культурологічного, цивілізаційного, синергетичного підходів;

– створення емоційно здорової атмосфери взаємодії в студентській групі з метою досягнення молоддю стану емоційного затишку, відновлення у них почуття безпеки / захищеності і цілісності, що дозволить досягти ними стану постійного духовного пробудження;

– орієнтація на здійснення творчої інтегральної взаємодії між студентами і викладачами, орієнтованої на виховання цілісного уявлення про духовну безпеку

Процес виховання духовної безпеки студентської молоді передбачає досягнення нею стану постійної духовної пробудженості. Але для того, щоб сформувати у студентської молоді цілісне, інтегральне уявлення про духовну

безпеку важливо на першому етапі виховання духовної безпеки долучити її до знань про сутність основних категорій, таких як «духовність», «духовна культура», «духовна безпека», «духовні цінності», «моральні цінності», «культурні цінності». Їх аналіз дозволити студентам отримати загальне уявлення про проблему дослідження.

1 етап - ЗНАННЯ ПРО ДУХОВНУ БЕЗПЕКУ

(формування первинного уявлення про духовну безпеку: аналіз базових категорій духовність, духовна безпека, духовна культура, духовне пробудження, духовні цінності).

2 етап - ВЛАСНИЙ «ВІДЧУТИЙ» ДОСВІД

(здійснення «переживальної практики» – усвідомлення сутності духовної безпеки через участь в «переживальній практиці», спрямованій на отримання студентами «відчутого» (духовного, морального, культурного, емоційно-ціннісного) досвіду як фундаменту наповнення «внутрішнього творчого колодязя» студентської молоді).

3 етап - ДУХОВНЕ ПРОБУДЖЕННЯ

(інтегральне, цілісне розуміння сутності духовної безпеки: сформована сбалансована система духовних, культурних, моральних цінностей, ідеалів і смислів; розширений власний «відчутий» (духовного, морального, культурного, емоційно-ціннісного) досвід; розвинена культура морально-естетичних почуттів; розвинене творче, критичне, позитивне мислення; високий рівень вихованості творчого морально-естетичного світогляду, світосприйняття, світовідношення; досягнення стану емоційного комфорту, постійної духовної пробудженості; створення емоційно здорової атмосфери взаємодії в студентській групі).

Рисунок 1.3. – Характеристика процесу виховання духовної безпеки студентської молоді.

Далі на другому етапі виховання духовної безпеки передбачається отримання студентами «відчутого» (духовного, морального, культурного, емоційно-ціннісного) досвіду через їх участь в «переживальній практиці» (К. Уілбер, Т. Паттен, А. Леонард, М. Мореллі) [131]: виконання творчих завдань, прослуховування розмов на духовно-моральну тематику, аналіз притч, участь в роботі студії «Духовна безпека – основа мира і стабільності».

На третьому етапі передбачається виховання у студентів інтегрального цілісного уявлення про духовну безпеку на основі отриманого на попередньому етапі свого відчутого досвіду; досягнення студентами стану постійної духовної пробудженості (стану захищеності, затишку як внутрішнього духовного так і зовнішнього, який проявляється у взаєминах з людьми, природою), розвиток і саморозвиток творчого критичного мислення, стійкої системи духовних, культурних, моральних цінностей і смислів (Рис. 3. Характеристика процесу виховання духовної безпеки студентської молоді).

3.5. Педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді (візуалізація; проекти; дискусія; проблемно-пошуковий; презентація; творчі вправи на духовне пробудження особистості).

Поняття *«педагогічна технологія»* визначається як *«сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів; це організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу (Б. Т. Лихачов); змістовна техніка реалізації навчального процесу (В. П. Беспалько); опис процесу досягнення планованих результатів навчання (І. П. Волков)»* [98, с. 68]. Особливу значущість в процесі виховання духовної безпеки студентської молоді грають такі розвиваючі педагогічні технології, основу яких складає включення внутрішніх механізмів розвитку особистості:

➤ Творча візуалізація *«Моє центральне духовне «Я»*. В основі запропонованої педагогічної технології лежить запропонована М. Альварес дихальна техніка, суть якої зводиться в усвідомленні власного Я, розумінні і прийнятті себе і входження в стан постійного духовного пробудження – стан затишку, духовної безпеки, захищеності від загроз навколишньої дійсності. Суть технології полягає в наступному. Студентам пропонується зайняти зручне положення в просторі, яке принесе їм відчуття затишку. Протягом певного часу (зазвичай 15-20 хвилин), коли звучить спокійна розслаблююча музика студентам необхідно спробувати досягти стану спокою і затишку,

роблячи кілька глибоких вдихів і видихів, уявити подумки як позитивна енергія вливається в них, а з кожним видихом – як негативна енергія покидає їх. Дана технологія орієнтована на досягнення студентами стану внутрішньої рівноваги і з'єднання з затишком, який вони створили навколо себе. На наступному етапі передбачається, що студенти зможуть представити, як виглядає їх духовне тіло всередині фізичного тіла, як усередині них рухаються спіральні рухи енергії, яке під впливом сили любові ведуть їх по стежці, яка обертається, до їх центрального духовного «Я». Деякі студенти в кінці цієї стежки бачать своє духовне «Я» в образі кімнати або як чорний простір, наповнений зірками, променем світла, що обертається, наповненого різними прекрасними квітами, або в людській формі, яка сяє білим світлом і т.п. У кожної людини це місце індивідуальне. Останній етап творчої візуалізації полягає в наступному. Студенти подумки уявляють себе поруч зі своїм духовним «Я» в цьому затишному куточку. Студентам пропонується задати собі питання про те, в чому для нього / неї полягає смисл життя, що представляє найбільшу цінність на даний момент, що заважає відчутти себе в безпеці і т.п. Кожен учасник творчої візуалізації сам відчуває, що настав час повернутися назад по спіральній стежці до себе справжнього і з'єднатися з фізичним «Я», відкривши очі [1, с. 32].

➤ *«Я – духовна особистість»*. Названа педагогічна технологія сприяє розвитку вміння студентів чути свій внутрішній голос і розуміти себе, що допоможе їм досягти емоційного балансу, що є одним із найважливіших умов досягнення ними стану духовного пробудження як ключа до духовної безпеки. Студентам пропонується на час забути про наявність телефонів, інтернету та інших медіатехнологій та провести вихідні на природі, гуляючи в парку, в лісі, біля річки і т.п., слухаючи звуки природи і намагаючись відгородитися від впливу інформаційної цивілізації. Завдяки цьому студенти отримують можливість порівняти їх відчуття, коли вони в повсякденному житті перебувають в павутині інформаційних технологій і на природі, коли вони мають можливість злитися з нею і насититися її цілющою енергією

життя. Це дозволить їм поглянути на світ по-новому і осмислити що для них є смыслом життя. Таким чином, студенти отримають можливість ефективно поповнити свій «емоційний» життєвий досвід (духовний, культурний, моральний і емоційно-ціннісний). В основі даної педагогічної технології лежать творчі вправи, розроблені проф. Джоном Хочхеймером для спецкурсу «Духовність в людських переживаннях» в нашій адаптації [145, с. 59-69].

➤ *«Вивільнення внутрішньої творчої дитини»*. Ми виходимо з того, що в кожній людині є творчий початок, якийсь внутрішній колодязь, який необхідно підживлювати протягом усього життя. Дж. Кемерон порівнює внутрішній творчий колодязь зі ставком чистої прозорої води, в якій водиться форель. Щоб стати цілісною, духовною особистістю студентам необхідно навчитися наповнювати цей внутрішній колодязь. Цей процес передбачає активний пошук образів для творчої водойми. А це відбувається в процесі отримання студентами їх власного «відчутого» життєвого досвіду (духовного, культурного, морального, емоційно-ціннісного). Отримання «відчутого» досвіду – основа духовного пробудження студентської молоді. Суть педагогічної технології полягає в наступному. Для вивільнення внутрішньої творчої дитини ми пропонуємо студентам виконати ряд творчих завдань, використовуючи метод Джулії Кемерон «творчі побачення», адаптований авторами статті [68]. Наприклад, студентам пропонується на вибір сходити в кінотеатр, театр, філармонію і потім на наступному занятті поділитися з одногрупниками своїми враженнями і відчуттями від побаченого / почутого; назвати 10 занять, виконуючи які вони випробують почуття задоволення, затишку, щастя (позитиву); виконати вправу «подорож у часі – лист подяки або самому собі (згадати найбільш яскраві радісні моменти життя), або людині, що надав неоціненну допомогу в життєвій ситуації. Виконання названих вправ допоможе підвищити самооцінку, відновити почуття безпеки, допоможе розвинути творчий потенціал студентської молоді як невід’ємний компонент духовного пробудження особистості) і т.д.

➤ *«Дихання природи»*. Суть запропонованої педагогічної технології полягає в досягненні стану затишку, комфорту, духовної захищеності, стану духовного пробудження студентів через єднання з природою. В основі даної педагогічної технології лежить медитативна вправа, запропонована М. Альварес і адаптована нами: «Спробуйте інтуїтивно відчуття єднання з природою. Зробіть глибокий вдих. Уявіть, що наповнюються повітрям не тільки Ваші легені, але і все тіло, уявіть, як повітря тече крізь Вас. Спробуйте зберегти цю енергію всередині себе, коли видихаєте, а потім додайте її ще з наступним вдихом. Уявіть, як Ваше тіло переповнюється енергією природного світу, і це відновлює баланс і позитив всередині Вас» [1, с.133]. Названа вправа допомагає відновити емоційний стан і досягти відчуття емоційного комфорту.

➤ *«Щоденник духовного пробудження»*. В процесі виконання творчих занять зазначених вище спецкурсів студентам пропонується робити нотатки про найбільш значущі моменти життя, особливо, про ті, під час яких вони відчують стан захищеності, емоційного комфорту, задоволеності життям, а також скласти список заповітних бажань і візуалізувати їх у вигляді картинок, що дозволить відновити почуття безпеки, захищеності, впевненості в собі.

➤ *«Карта культурного ландшафту»*. Особливий інтерес у студентів викликала названа педагогічна технологія. Студентам було запропоновано створити власну карту найбільш значущих для них місць (пам'яток) в рідному місті або іншому населеному пункті, відвідуючи які вони відчують почуття захищеності, емоційного затишку і які представляють для них духовну або культурну цінність. Студентам необхідно було також проаргументувати чому вони вважають їх такими і дати опис емоцій і відчуттів, які вони у них викликають. Розробляючи дану педагогічну технологію, ми виходили з того, що «культурний ландшафт – це експозиція всіх різних культурних особливостей навколишнього середовища – природних, історичних, чуттєвих, соціальних, економічних, політичних,

естетичних і людських. Це довкілля, яку атакують все людські здібності – цікавість дослідника ховається за неймовірною панорамою пам'яток, звуків, запахів, смаків, текстур, установ, дій і подій, що зустрічаються в повсякденному житті» [181, р.189-190]. Названа педагогічна технологія спрямована на те, щоб виявити культурні ідеали затишку студентської молоді, які є невід'ємною складовою їхньої духовної безпеки.

4. РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ БЛОК: критерії, показники, рівні вихованості духовної безпеки студентської молоді.

Результати проведеного теоретичного аналізу проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді стали основою експериментального дослідження, яке проводилося у чотири етапи: підготовчий, констатувальний, формувальний, контрольний. У дослідженні прийняли участь 300 студентів, з них 76 студентів факультету міжнародних відносин, 94 студенти факультету гуманітарних та соціальних наук та 120 студентів юридичного факультету першого та четвертого курсів Східноукраїнського національного педагогічного університету імені Володимира Даля. З них були сформовані контрольна (152 ст.) та експериментальна (148 ст.) групи.

На підготовчому етапі експериментального дослідження були розроблені критерії і показники; визначена змістовна сутність рівнів вихованості духовної безпеки у студентської молоді; розроблений діагностичний інструментарій для їх визначення.

На основі аналізу сутності духовної безпеки були визначені та узагальнені критерії вихованості духовної безпеки студентської молоді: когнітивно-духовний, емоційно-ціннісний, мотиваційно-потребнісний, поведінково-вчинковий, операційно-діяльнісний. Для кожного з визначених критеріїв були розроблені показники, детальний аналіз яких дає можливість визначити відношення кожного студента до духовної безпеки.

Когнітивно-духовний критерій.

Показники: уявлення про духовність, духовну культуру, духовні цінності, духовно-культурний спосіб життя, духовне пробудження, духовну безпеку особистості.

Науково-методичний діагностичний інструментарій до першого критерію:

1. Програма спостереження. За допомогою програми спостереження фіксувалося, наскільки студенти здатні до виховання духовної безпеки у ході вирішення творчих педагогічних завдань під час проведення навчальних занять, чи намагаються вони проаналізувати сутність наявної у них системи цінностей, смислів та ідеалів, поділитися своїм розумінням сутності та значущості виховання духовної безпеки і того, що може сприяти досягненню ними постійного стану духовного пробудження як ключа до духовної безпеки.

2. Бесіда про духовність, духовно-моральні цінності, духовну безпеку, культурні ідеали затишку в різних країнах світу, про сутність духовного способу життя; культурний світогляд і ціннісну «пробуджену» свідомість.

Емоційно-ціннісний критерій.

Показники: наявність сформованої ціннісно-сміслової системи особистості студента і збалансованої системи духовних, моральних, культурних, естетичних цінностей, здатність до прояву емоційно-насиченого, одухотвореного, морально-естетичного світосприйняття, світовідношення, світогляду; наявність емоційно здорової атмосфери взаємодії в студентській групі.

Науково-методичний діагностичний інструментарій до другого критерію:

1. Ціннісний опитувальник С. Шварца адаптований нами (див. Додаток А).

2. Методика «самооцінки емоційних станів» Г. Айзенка адаптована нами (див. Додаток Б).

3. Творча вправа на пробудження культури почуттів, розвиток емоційної грамотності, естетичного смаку, духовних цінностей і культури.

Мотиваційно-потребнісний критерій.

Показники: бажання, потреба в і внутрішня мотивація до забезпечення особистісних потреб в цілісному, гармонійному, духовно-культурному, духовно-моральному, емоційно-естетичному вихованні особистості студента, духовне пробудження особистості як ключа до духовної безпеки; широта духовних, моральних, культурних, емоційно-ціннісних інтересів в освіті; комплекс умінь і навичок, які надають позитивний вплив на процес виховання духовної безпеки студентської молоді; наявність привитого естетичного смаку, розвинутої культури почуттів і культури дії.

Науково-методичний діагностичний інструментарій до третього критерію:

1. Методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері» О. Ф. Потьомкіної адаптована нами (див. Додаток В).

2. Бесіда про сутність духовної безпеки особистості, мотиви і потреби як основі моральних вчинків.

Поведінково-вчинковий критерій.

Показники: вміння керуватися у відношенні до оточуючих людей, природи, світу моральними принципами і вищими цінностями Істини, Добра і Краси; вміння проявляти доброту, альтруїзм, сумлінність, душевність, соціальне співчуття, співстраждання, любов, людяність, взаємоповага у взаєминах з оточуючими.

Науково-методичний діагностичний інструментарій до четвертого критерію:

1. Методика вивчення індивідуальних особливостей поведінки – Опитувальник інтерперсонального діагнозу (Т. Лірі, Г. Л. Лафорж, Г. Ф. Сучек) адаптована нами (див. Додаток Г).

2. Аналіз добірки проблемних ситуацій за тематикою дослідження, аналіз мотивів поведінки учасників проблемних ситуацій.

Операційно-діяльнісний критерій.

Показники: здатність студентської молоді до досягнення постійного стану духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості студента; вміння вести духовний образ життя, передбачає досягнення гармонії, цілісності і єдності з природою та оточуючими людьми; наявність духовнопробудженої свідомості високого рівня; вміння діагностувати рівень вихованості духовної безпеки особистості, аналізувати процес її виховання і здійснювати її з оглядкою на специфіку змісту, форм і педагогічних технологій.

Науково-методичний діагностичний інструментарій до п'ятого критерію:

1. Психологічна діагностика духовного потенціалу і духовно-ціннісної спрямованості особистості за Методикою Е. О. Помиткіна та Опитувальник «Духовна особистість» в інтерпретації Г. В. Ожиганової адаптована нами (див. Додаток Д та Додаток Е).

2. Творча вправа на духовне пробудження особистості (досягнення внутрішнього спокою, відчуття єдності з навколишнім світом у поєднанні з щирою любов'ю до всіх людей і готовністю безкорисливо служити їм). В основі: знайомство з існуючими духовними практиками, культурною спадщиною та мистецтвом.

Виходячи з результатів теоретичного аналізу нами були визначені три рівні вихованості духовної безпеки студентської молоді.

Високий рівень вихованості духовної безпеки студентської молоді характеризується високим ступенем розуміння сутності базових понять (духовність, духовну культуру, духовні цінності, духовно-культурний спосіб життя, духовне пробудження, духовну безпеку особистості); наявністю детально сформованої ціннісно-сислової системи особистості студента і чітко визначеної збалансованої системи духовних, моральних, культурних,

естетичних цінностей, здатність до прояву емоційно-насиченого, одухотвореного, морально-естетичного світосприйняття, світовідношення, світогляду; наявність емоційно здорової атмосфери взаємодії в студентській групі; наявність палкого бажання, сильної внутрішньої потреби в і внутрішньої мотивації до забезпечення особистісних потреб в цілісному, гармонійному, духовно-культурному, духовно-моральному, емоційно-естетичному вихованні особистості студента, духовному пробудженні особистості як ключа до духовної безпеки; характеризується широтою духовних, моральних, культурних, емоційно-ціннісних інтересів в освіті; характеризується наявністю комплекс високорозвинених умінь і навичок, які надають позитивний вплив на процес виховання духовної безпеки студентської молоді; наявність привитого естетичного смаку, розвиненої культури почуттів і культури дій; високорозвиненим вмінням керуватися у відношенні до оточуючих людей, природи, світу моральними принципами і вищими цінностями Істини, Добра і Краси; високорозвиненим вмінням проявляти доброту, альтруїзм, сумлінність, душевність, соціальне співчуття, співстраждання, любов, людяність, взаємоповага у взаєминах з оточуючими; характеризується високорозвинутою здатністю студентської молоді до досягнення постійного стану духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості студента; високорозвиненим вмінням вести духовний образ життя, який передбачає досягнення гармонії, цілісності і єдності з природою та оточуючими людьми; наявність духовнопробудженої свідомості високого рівня; вмінням діагностувати рівень вихованості духовної безпеки особистості, аналізувати процес її виховання і здійснювати її з оглядкою на специфіку змісту, форм і педагогічних технологій; *середній рівень* вихованості духовної безпеки студентської молоді характеризується достатньо розвиненими характеристиками вищеназваних показників; а, відповідно *низький рівень* – недостатньо розвиненими характеристиками вищеназваних показників.

У процесі виховання духовної безпеки студентської молоді визначені основні компоненти організаційно-методичної системи: когнітивно-духовний; емоційно-ціннісний, мотиваційно-потребнісний, поведінково-вчинковий; операційно-діяльнісний. Кожний з них виконує свої функції: *когнітивно-духовний* сприяє формуванню у студентів уявлення про духовність, духовну культуру, духовні цінності, духовно-культурний спосіб життя, духовне пробудження, духовну безпеку особистості; *емоційно-ціннісний* передбачає формування ціннісно-сислової системи особистості студента і сприяє формуванню збалансованої системи духовних, моральних, культурних, естетичних цінностей та сприяє розвитку здатності до прояву емоційно-насиченого, одухотвореного, морально-естетичного світосприйняття, світовідношення, світогляду; передбачає наявність емоційно здорової атмосфери взаємодії в студентській групі; *мотиваційно-потребнісний* сприяє пробудженню бажання, потреби у та внутрішньої мотивації до забезпечення особистісних потреб в цілісному, гармонійному, духовно-культурному, духовно-моральному, емоційно-естетичному вихованні особистості студента; сприяє духовному пробудженню особистості як ключа до духовної безпеки; передбачає наявність широти духовних, моральних, культурних, емоційно-ціннісних інтересів в освіті; сприяє шліфуванню комплексу умінь і навичок, які надають позитивний вплив на процес виховання духовної безпеки студентської молоді; передбачає наявність привитого естетичного смаку, розвиненої культури почуттів і культури дій; *поведінково-вчинковий* сприяє вітточуванню вміння керуватися у відношенні до оточуючих людей, природи, світу моральними принципами і вищими цінностями Істини, Добра і Краси; вміння проявляти доброту, альтруїзм, сумлінність, душевність, соціальне співчуття, співстраждання, любов, людяність, взаємоповагу у взаєминах з оточуючими; *операційно-діяльнісний* сприяє активізації здатності студентської молоді до досягнення постійного стану духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості студента; розвитку вміння вести духовний образ життя,

передбачає досягнення гармонії, цілісності і єдності з природою та оточуючими людьми; характеризується наявністю духовнопробудженої свідомості високого рівня; стимулює розвиток вміння діагностувати рівень вихованості духовної безпеки особистості, аналізувати процес її виховання і здійснювати її з оглядкою на специфіку змісту, форм і педагогічних технологій.

У процесі реалізації теоретичної моделі організаційно-методичної системи виховання духовної безпеки студентської молоді необхідно звернути увагу на створення таких *педагогічних умов*, які значно підвищують її ефективність:

- створення емоційно здорової атмосфери взаємодії в студентській групі з метою досягнення молоддю стану емоційного затишку, відновлення у них почуття безпеки / захищеності і цілісності, що дозволить досягти ними стану постійного духовного пробудження;

- розвиток і саморозвиток студентами творчого, критичного, позитивного мислення;

- моделювання цілісного, інтегративного духовного, морального, культурного освітнього простору;

- спрямованість на розвиток у студентів творчого морально-естетичного світогляду, світосприйняття, світовідношення;

- сприяння отриманню в процесі освіти «відчутого» життєвого досвіду (духовного, культурного, морального, емоційно-ціннісного) з метою наповнення їх «внутрішнього творчого колодезя»;

- орієнтація на формування збалансованої системи духовних, моральних, культурних та естетичних цінностей, смислів та ідеалів;

- розвиток культури морально-естетичних почуттів;

- сприяє накопиченню студентами знань про духовність, духовну культуру, духовне пробудження, духовно-культурний спосіб життя, духовну безпеку; умінь вести духовно-культурний спосіб життя і навичок, необхідних

для успішної самореалізації цілісної духовної особистості і досягнення ними стану духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості.

Завдання констатувального етапу експериментальної роботи полягало у визначенні рівня вихованості духовної безпеки студентської молоді за допомогою розробленої на підготовчому етапі програми педагогічного спостереження, діагностичної методики та аналізу отриманих результатів. Діагностичне дослідження проводилося у вищих навчальних закладах в ході аудиторних занять з педагогічних дисциплін, в процесі проведення яких використовувався комплекс творчих завдань, розроблений авторами проєкту. Після аналізу результатів дослідження на констатувальному етапі за всіма методиками, нами були отримані наступні результати:

– на основі аналізу результатів дослідження за методикою С. Шварца, ми прийшли до висновку, що більшість опитаних студентів першого та четвертого курсів поставили на перше місце і визначили найбільш значущими наступні цінності: здоров'я (6,4-6,8), безпека сім'ї і близьких людей (6-6,7), мир у всьому світі (6-6,5). Далі серед життєвозначущих цінностей студенти особливо виділили такі цінності, як смисл життя (5-6), мудрість (4,5-5), духовне життя (4-4,7), віруючий (4,5-4,8), творчість (4,3-4,9). Результати свідчать про те, що студенти досить чітко розуміють значимість духовної безпеки особливо в сучасних умовах, коли світ потерпає від наслідків пандемії Covid19, почуття тривожності і стресу стало реалією нашого життя, тому не випадковим є бажання молоді повернути у життя почуття захищеності і впевненості у майбутньому;

– результати опитування студентів за методикою «самооцінка емоційних станів» Г. Айзенка засвідчили, що 70% студентів першого курсу знаходяться на середньому рівні фрустрації і середньому рівні тривожності, а студенти четвертого курсу характеризуються більш повним розумінням ситуації життя, саме тому в них дещо більші показники рівня тривожності (20%) ніж у студентів першого курсу (15%). Слід зазначати, що рівень агресивності і ригідності у переважній частині студентів обох курсів досить низький

(10-12%) і це свідчить про те, що вони, не зважаючи на нинішню важку життєву ситуацію, залишаються вірними своїм ідеалам, характеризуються розвиненою на достатньому рівні здатністю до прояву емоційно-насиченого, одухотвореного, морально-естетичного світосприйняття, світовідношення, світогляду і намагаються творити кращий світ, не порушуючи принципи моралі. Студенти чітко розуміють необхідність духовного розвитку особистості і самовдосконалення, необхідність творчого підходу до розв'язання складних життєвих ситуацій, але їм бракує розуміння яким чином цього досягти;

– результати опитування за методикою «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребової сфері» О. Ф. Потьомкіної свідчать про те, що у переважній більшості студентів обох курсів альтруїстична тенденція переважає над егоїстичною, а установки на «процес діяльності» та «результат діяльності» мають практично однакові показники. Це вселяє надію на можливість досягнення добробуту людей нашої країни у майбутньому, адже ті, хто розуміють значимість взаємопідтримки і взаємотурботи про інших, значимість не тільки брати, але й ділитися з іншими, характеризуються наявністю палкого бажання, сильної внутрішньої потреби в і внутрішньої мотивації до забезпечення особистісних потреб в цілісному, гармонійному, духовно-культурному, духовно-моральному, емоційно-естетичному вихованні власної особистості, зможуть вибудувати у себе сбалансовану ціннісно-сміслову систему, накопичити власний відчутий духовний, моральний, художньо-естетичний досвід і зможуть перейти у стан постійного духовного пробудження як ключа до виховання духовної безпеки особистості;

– на основі аналізу результатів дослідження за методикою вивчення індивідуальних особливостей поведінки «Опитувальник інтерперсонального діагнозу» Т. Лірі, Г. Л. Лафорж, Г. Ф. Сучек, нами встановлено, що для опитаних студентів першого курсу характерними є підпорядкований (8), доброзичливий (8) та альтруїстичний (7) типу відносин із іншими людьми.

Студенти ж старших курсів на перше місце ставлять альтруїстичний (9), авторитарний (8) та доброзичливий (7) типи взаємин, а вже далі підпорядкований (6), залежний (6), агресивний (6), егоїстичний (4), підозрілий (2);

– на основі аналізу результатів опитування, проведеного за методикою «Психологічна діагностика духовного потенціалу і духовно-ціннісної спрямованості особистості» Е. О. Помиткіна, ми встановили, що переважна більшість студентів першого курсу (65%) мають середній і 10% – низький духовний потенціал і духовно-ціннісну спрямованість особистості, а серед студентів четвертого курсу 33% респондентів мають високий духовний потенціал і 55% респондентів – середній духовний потенціал, відповідно 12% студентів характеризуються низьким рівнем духовного потенціалу. Це говорить про те, що усі студенти мають уявлення про базові категорії дослідження (духовність, духовна культура, духовні цінності, духовна безпека), але вони не в повній мірі розуміють, що мається на увазі під веденням духовно-культурного способу життя;

– результати опитування за методикою «Духовна особистість» в інтерпретації Г. В. Ожиганової (2017) свідчать, про те, що переважна кількість студентів обох курсів мають середні показники рівня прояву духовності особистості. Слід зазначити, що найбільш яскраво вираженими у студентів першого і четвертого курсів є шкала правдивості та задоволеності життям, це свідчить про те, що студенти велике значення приділяють чесності, прямоті, прагненню істини, які наділяють людину духовною силою. У студентів обох курсів досить чітко вираженою є шкала духовних відносин. Це свідчить про те, що у відносинах з іншими людьми студенти цінують такі духовні якості як щирість, ввічливість, відсутність егоїзму, прагнення життєстійкості тощо, що говорить про достатньо чітко виражену духовну орієнтацію їх особистості. Шкала надійності та відповідальності виражено на достатньому рівні, а це свідчить про те, що велике значення у житті студенти приділяють таким високим моральним якостям як вміння тримати своє слово,

чинити праведно відповідно до ідеалу моральної чистоти, виявляти вірність. Прояви вищеназваних якостей свідчать про духовність особистості, хоча, зважаючи на реалії сучасного життя, студенти часто й густо нинізикаються з необхідністю протистояти проявам лицемірства, агресивності, заздрості, брехні, аморальності, тому так важливо сьогодні допомогти їм вибудувати власну збалансовану систему духовних, моральних, культурних, художньо-естетичних цінностей смислів та ідеалів, що дозволить їм стати на шлях духовного пробудження особистості і досягти середнього, а можливо і високого рівня вихованості духовної безпеки студентської молоді;

– студенти виявили велике зацікавлення до «Тесту на пробудження», який був розроблений англійськими психологами Тейлором та Кілрі у 2016 році. Після аналізу результатів дослідження нами було встановлено, що більшість студентів перебуває на низькому та середньому рівні духовного пробудження особистості. Вони мають певні уявлення про духовність, духовну культуру, духовні цінності, духовну безпеку особистості, але не в повній мірі розуміють негативні наслідки домінування у сучасному світі матеріальних цінностей та бездуховності; переважна більшість студентів перебуває у стані постійної невпевненості у житті і не відчують себе у безпеці; в них не в повній мірі сформована система цінностей, смислів та ідеалів, хоча про загальнозначимі цінності вони мають досить гарне уявлення. Тим не менш студентам бракує навиків позитивного мислення, зважаючи на важкі умови життя у сучасному мінливому світі, але вони мають досить чітке розуміння значущості художньої освіти у вихованні духовної безпеки особистості, адже саме її вони вважають тим якорем, який може допомогти їм вистояти і повернути відчуття радості і щастя у життя, що надає сил на подальше вдосконалення особистості, накопичення ними «відчутого» життєвого досвіду (духовного, культурного, морального, емоційно-ціннісного) з метою наповнення їх «внутрішнього творчого колодязя», формування збалансованої ціннісно-сміслової системи, творчого морально-естетичного світогляду, світосприйняття, світовідношення, а також

сприятиме формуванню в них позитивного стану емоційного затишку, відновленню у них почуття безпеки / захищеності і цілісності, що дозволить досягти ними стану постійного духовного пробудження. Слід зазначити, що наприкінці названої методики студентам потрібно було визначити найважливіші аспекти їх світогляду та світосприйняття. Найбільш розповсюдженими були наступні аспекти: безпека життя, устремління до миру, повернення почуття впевненості у життя, нормалізація життя близьких, устремління до повноцінного щасливого життя.

Таблиця 1.1 – Рівні вихованості духовної безпеки студентської молоді за всіма критеріями

Критерії		Рівні		Високий		Середній		Низький	
		ст-в	%	ст-в	%	ст-в	%		
Когнітивно-духовний	КГ	17	11	85	56	50	33		
	ЕГ	18	12	85	56	47	32		
Емоційно-ціннісний	КГ	18	12	87	57	47	31		
	ЕГ	19	13	85	57	44	30		
Мотиваційно-потребнісний	КГ	23	15	73	48	56	37		
	ЕГ	28	19	75	51	45	30		
Поведінково-вчинковий	КГ	23	15	65	43	64	42		
	ЕГ	24	16	65	44	59	40		
Операційно-діяльнісний	КГ	КГ	26	17	56	37	70		
	ЕГ	ЕГ	24	16	58	39	66		

Таким чином, отримані результати засвідчують незадовільний стан вихованості духовної безпеки студентської молоді, що є наслідком домінування у сучасному світі таких негативних тенденцій як бездуховність, духовна порожнеча, моральний нігілізм, девальвація загальнолюдських цінностей тощо, що виводить на перший план необхідність розробки ефективних педагогічних технологій виховання духовної безпеки і приділення особливої уваги духовному розвитку і духовному пробудженню особистості як ключу до духовної безпеки особистості, зокрема особистості студента. Визначення рівня вихованості духовної безпеки студентської молоді є основою для програми формувального етапу експериментальної роботи.

1.7 Цільова програма виховання духовної безпеки студентської молоді

Цільова програма виховання духовної безпеки студентської молоді складається з програм спецкурсу *«Духовні виміри твого життя»*; спецсемінару *«Ціннісно-сміслова сфера особистості»*; освітнього курсу *«Духовна безпека студентської молоді»* та програми занять студії *«Духовна безпека – основа миру і стабільності»*. Нижче наведені програми названих освітніх заходів.

Програма спецкурсу «ДУХОВНІ ВИМІРИ ТВОГО ЖИТТЯ»

На основі аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, на основі багаторічного досвіду наукової роботи в контексті духовного розвитку особистості, ми прийшли до висновку про необхідність введення в навчально-виховний процес спецкурсу *«Духовні виміри твого життя»*, який апробований нами. Він передбачає: озброєння студентів системою знань про сутність духовної безпеки і основних її компонентів: гуманітарна освіта, виховання, духовні цінності, життєзначимі смисли, ідеали, культура, національно-культурна ідентичність, дієва духовність; усвідомлення студентами сутності духовної безпеки як складової національної безпеки держави, як стан захищеності духовних цінностей, культури, інформаційної сфери, науки, освіти і релігії; формування у студентської молоді на основі гуманізації і розвитку моральної свідомості, духовних потреб, духовно-моральної, художньо-естетичної культури, системи ціннісно-життєвих смислів особистості, що дозволить зберегти культуру людства.

Програма спецкурса *«Духовні виміри твого життя»* передбачає розгляд наступних тем:

- *«Проблема духовності в давньогрецькій філософії»*;
- *«Гімн людині в мистецтві епохи Відродження»*; *«Моральна домінанта духовності»* (мораль і моральність в історії філософської та

педагогічної думки; духовно-моральні цінності; духовно-моральні ідеали; духовно-моральна діяльність; духовність і цінності життя);

➤ «Проблема феномена духовності людини XXI століття» (специфічні особливості природи людини; тілесно-духовно-душевна сутність; енергоінформаційна структура природи людини; духовність особистості з точки зору космопланетарного підходу);

➤ «Виховання як духовний катарсис особистості» (характеристика категорії «духовний катарсис»);

➤ «Духовність і духовна культура особистості» (духовна культура особистості, її сутність і структура; поняття культури; функції культури; духовна культура суспільства; змістовна сутність і структура духовної культури; домінанти духовної культури);

➤ «Духовна безпека особистості» (бездуховність як фактор саморуйнування людини і суспільства; духовна безпека: культуровідповідність нації; духовна безпека – «духовно-моральна культура і духовні цінності сучасної людини; ціннісно-сміслова сфера особистості – фундаментальна основа її духовної безпеки);

➤ «Виховання одухотвореного образу людини культури 21 століття» (місце культури у вихованні образу сучасної людини; характеристика поняття «одухотворений образ людини»; виховання образу людини культури на основі духовно-моральних цінностей);

➤ «Духовно-моральне виховання особистості як процес людинотворчості, культуротворчості, духотворчості» (самоактуалізація, самопізнання, самотворення особистості; основні ознаки духотворчості; вплив культурного простору навчального закладу, системи ціннісних орієнтацій, морально-духовних, морально-естетичних і професійних ідеалів на процес духотворчості; вплив інформаційного середовища на процес духотворчості);

➤ «Форми і засоби виховання морально-естетичних ідеалів учнівської молоді» (морально-естетичні ідеали українського народу: краса побуту,

українське декоративне мистецтво, духовна скарбниця, любов до рідного краю, українська пісня; досвід виховання морально-естетичних ідеалів учнівської молоді);

➤ «Мистецтво як засіб виховання духовно-культурних цінностей» (специфіка мистецтва і його основні функції; вплив мистецтва на цілісну структуру особистості; художні цінності як втілення загальнолюдських цінностей культури і духовності);

➤ «Феномен духовної порожнечі і духовне пробудження особистості».

Результати аналізу проведених занять спецкурсу свідчать про те, що ефективність виховання духовної безпеки студентської молоді сприяють:

– культуроцентрична концепція, яка передбачає «збирання» духовного світу особистості, її духовне сходження до ідеалу, як умова духовної безпеки суспільства, «культурного самостояння» [55];

– відповідність високого рівня духовності високого рівня моралі;

– національно-культурна ідентичність особистості студента;

– гуманітарна освіта як механізм трансляції та відтворення культурних цінностей, ідеалів і смислу життя, духовного, людинотворчого потенціалу культури [43];

– розробка механізмів моніторингу та діагностики рівня вихованості духовної безпеки студентської молоді;

– розробка сукупності методик, педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді;

– використання досвіду проведення семінарських занять спецкурсу «Духовність в людських переживаннях» / «Spirituality in the Human Experience» американського професора Дж. Хочкеймера [145; 172]. Особливість занять спецкурсу в тому, що вони проводилися на природі, наприклад, поблизу озера і кожен студент залишався наодинці з собою, відчуваючи запахи річки і довколишнього лісу, сприймаючи блакить неба і проводячи з собою внутрішній діалог. Основним методом проведення занять був внутрішній діалог або пізнання зсередини / inner listening. Відсторонений

від медіапростору він відчував красу навколишнього світу, запахи рідної природи, що сприяло можливості задуматися над смыслом свого життя, пізнати самого себе і навчитися слухати себе та інших. Самопізнання, самоосмислення сприяють духовному пробудженню студентської молоді [172].

У відповідності до змісту тем спецкурсу «Духовні виміри твого життя» пропонувалася відповідна сукупність методів. Заняття названого спецкурсу будувалися за типом художнього образу. Використання естетичних категорій сприяло розвитку у студентської молоді образного мислення, фантазії, уяви, критичного мислення і стимулювало формуванню у них цілісної ціннісної свідомості.

На заняттях спецкурсу «Духовні виміри твого життя» використовувалася методики Дж. Хочхеймера [172], спрямовані на пізнання особистості зсередини; прийом взаємодії мистецтв [186], який передбачає використання в освітньо-виховному процесі університету одночасно добірки класичної музики, репродукцій картин художників і відеоряду, з метою «пожвавлення» процесу навчання. Це дозволяє виховати у студентів почуття прекрасного і стимулює виховання у них справжніх духовних, моральних, культурних та художньо-естетичних цінностей, стимулює розвиток у них здатності бачити «приховану» красу в буденному [17]. У процесі проведення занять спецкурсу «Духовні виміри твого життя» довела свою ефективність у вихованні духовної безпеки студентів педагогічна технологія «Якби я був».

Студентам пропонувалося ідентифікувати себе з будь-яким явищем природи та охарактеризувати значимість його для життя людей. Для більш повного занурення в стан гармонії і єднання з природою, проведення зазначеної художньо-естетичної вправи проводилося на свіжому повітрі під акомпанемент надихаючої класичної музики Т. Альбініні «Адажіо Соль Мінор», Ф. Шопена «Вальс №7», В. А. Моцарта «Симфонія №40, соль мінор» і багатьох інших. А також, на одному із занять зазначеного спецкурсу студентам було запропоновано виконати творче завдання «Я представляю

себе квіткою». Після прослуховування музичного твору П. І. Чайковського «Вальс квітів», студенти ділилися своїми враженнями та емоціями і залучалися до пошуку і відбору картин художників, на яких зображені квіти (наприклад, картини Ігоря Левашова, Жана-Батіста Робі, Жанни Когай і багатьох інших) і літературних творів, де образно передана краса, крихкість і ніжність рослин. Це дозволило студентам глибше зануритися в світ яскравих емоцій і образів, «намальованих» різними творами мистецтва, стимулювало їх духовне пробудження як позитивної, духовно, культурно, морально і художньо-естетично орієнтованої творчої особистості, сприяло формуванню у них творчого світосприйняття і світовідчуття.

З метою пробудження моральних почуттів, виховання культури моральної поведінки студентської молоді на заняттях зазначеного спецкурсу також пропонується ознайомитися з художніми та документальними фільмами на моральну тематику («За ім'я твоє», «Щоденник письменників свободи», «Мати Тереза», «Три слова про прощення») і підібрати афоризми, притчі, картини художників, уривки з художніх творів (М. Гримич «Фріда», «Мак червоний в росі»; О. Забужко «Диригент останньої свічки», О. Купрін «Чудовий лікар»), які образно характеризують ті чи інші вчинки людей. Можливість поставити себе на місце літературних персонажів, проаналізувати їх дії допомагає студентам сформувати стійку систему цінностей і смислів, їх стійкий моральницький стрижень як головний орієнтир їх майбутніх вчинків.

Зміст і методи дослідження проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді сприяють досягненню ключових завдань програми ЮНЕСКО I – Освіта (2018-2021) концепції всесвітньої громадянськості, в якій підкреслюється важливість виховання національної та культурної ідентичності, сучасної культури миру та толерантності, а духовна безпека розуміється нами як складова національної безпеки держави і одна з найважливіших змістовних цінностей сьогодення.

Отже, досягнення високого рівня вихованості духовної безпеки студентської молоді стане фундаментом для високого рівня моральності, духовності і культурності суспільства, трансляції і відтворення духовних, моральних, культурних та художньо-естетичних цінностей, ідеалів і смислу життя, духовного, людинотворчого і духотворчого потенціалу культури. В сучасних умовах життєво необхідно переакцентувати освіту на виховання духовно-, культурно-, морально- і художньо-естетично орієнтованої інноваційно мислячої особистості з високорозвиненим творчим потенціалом, яка має глибоке усвідомлення значущості духовної безпеки для сталого розвитку суспільства і держави.

Важливим внеском у світову науку вважаємо розробку в рамках проведеного дослідження концептуальних теоретико-методологічних основ духовної безпеки студентської молоді, які сприятимуть вихованню у неї усвідомлення значущості національної культурної ідентичності, культури світу, поваги прав людини та відповідальної всесвітньої громадянськості, духовності, духовних цінностей і культури, гуманітарної освіти та цінності знань; створення умов, які б гарантували рівні можливості для неї в контексті сталого розвитку суспільства і отримання освіти впродовж життя.

Для вітчизняної педагогіки вперше представлена на основі вивчення зарубіжних і вітчизняних наукових джерел цілісна картина проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді, яка розкриває перспективи інноваційного погляду на вдосконалення системи вищої освіти, і, завдяки імплементації в практику освітньо-виховного процесу університету спецкурсу «Духовні виміри твого життя» і відповідних педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді, сприятиме формуванню імунітету від негативного впливу факторів бездуховності пошуку шляхів їх подолання.

Програма спецсемінару «ЦІННІСНО-СМИСЛОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ»

План

1. Сутнісна характеристика понять «цінність», «смысл». Ціннісно-смыслові настанови особистості.
2. Структура ціннісно-смыислової сфери особистості.
3. Ідеал як смыслоутворювальний чинник становлення ціннісно-смыислової сфери особистості.
4. Взаємозв'язок становлення ціннісно-смыислової сфери студентської молоді та її ціннісного ставлення до професійної діяльності, професіоналізму в умовах сучасного інформаційного простору.

Основні поняття теми: цінність, смысл, особистість, ціннісно-смыслова сфера особистості, ідеал, становлення, інформаційний простір.

Творче завдання: складіть схему ціннісно-смыислової сфери Вашої особистості? Які цінності і смысли для Вас є життєвоназначущими?

Програма освітнього курсу «ДУХОВНА БЕЗПЕКА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ»

Метою викладання освітнього курсу «*Духовна безпека студентської молоді*» є визначення чинників впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах сьогодення; надання характеристики загроз духовної безпеки студентської молоді та визначення основних шляхів їх подолання; здійснення методологічного аналізу проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді; ознайомлення студентів з теоретичними засадами виховання духовної безпеки, розкриття сутності духовної безпеки студентської молоді; ознайомлення студентів та впровадження в практику освітнього процесу педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді та визначення можливих шляхів її виховання.

Форми та методи навчання: лекції, семінарські заняття, самостійна робота.

Програма курсу складається з двох змістовних модулів. Курс передбачає вивчення наступних тем:

Змістовий модуль 1. ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ.

Тема 1. Чинники впливу на духовну безпеку особистості студента в умовах сьогодення.

Проблема духовної порожнечі та бездуховності як чинника впливу на духовну безпеку особистості студента (І. Д. Беха, Л. П. Буєва, Б. С. Кримський, Е. О. Помиткін та ін.). Характеристика негативного впливу масової культури та розповсюдження через ЗМІ моралі всездозволеності, антиестетичності. Сегментована свідомість сучасної людини як чинник впливу на духовну безпеку особистості.

Тема 2. Характеристика загроз духовної безпеки студентської молоді та шляхів їх подолання.

Загрози духовної безпеки студентської молоді. Їх характеристика, особливості та наслідки. Характеристика можливих шляхів подолання загроз духовної безпеки студентської молоді.

Тема 3. Сутнісна характеристика духовної безпеки особистості.

Характеристика понять «безпека», «духовність», «духовна безпека». Безпека – життєвозначущий показник повноцінності життя людини. Взаємодія понять «духовність» і «духовна безпека».

Тема 4. Ціннісно-смилова сфера особистості як фундамент духовної безпеки.

Аналіз концептів «цінність», «смысл», «ціннісно-смилова сфера особистості» у філософському та психологічному дискурсах. Культура як метасистема становлення ціннісно-смилової сфери особистості. Духовність – життєво-визначальний центр ціннісно-смилової сфери особистості. Ідеал як смыслоутворювальний чинник становлення ціннісно-смилової сфери особистості. Особливості становлення ціннісно-смилової

сфери особистості як фундаменту духовної безпеки в умовах сучасного мінливого світу (Т. Л. Антоненко).

Тема 5. Духовна культура та духовні цінності як фундамент духовної безпеки.

Характеристика понять «духовна культура», «духовні цінності» в контексті проблеми виховання духовної безпеки особистості. Роль духовної культури та духовних цінностей як фундаменту духовної безпеки.

Тема 6. Гуманітрана освіта, духовно-культурні цінності освіти і духовна безпека особистості.

Роль гуманітарної освіти у виховання духовної безпеки особистості. Духовно-культурні цінності освіти студентської молоді. Принцип креативності освіти як умова створення атмосфери співпраці і співтворчості.

Тема 7. Інтелектуальні почуття і їх вплив на процес виховання духовної безпеки студентської молоді.

Сутнісна характеристика поняття «інтелектуальні почуття». Види інтелектуальних почуттів та їх змістовна характеристика. Вплив інтелектуальних почуттів на процес виховання духовної безпеки особистості.

Змістовий модуль 2. ШЛЯХИ ВИХОВАННЯ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.

Тема 8. Процес виховання духовної безпеки особистості та умови, які підвищують її ефективність.

Визначення поняття «духовна безпека особистості». Змістовна характеристика процесу виховання духовної безпеки особистості як процесу олюднення, окультурення людини (Г. Шевченко). Основні етапи, особливості. Умови, які підвищують ефективність процесу виховання духовної безпеки студентської молоді.

Тема 9. Характеристика сутності та змісту духовного пробудження особистості як ключа до духовної безпеки.

Сутнісна характеристика понять «пробудження» (С. Тейлор), «духовне пробудження особистості» як ключа до духовної безпеки особистості. Основні етапи духовного пробудження за П. Ассаджиолі.

Тема 10. Природа, духовність та мистецтво як імпульси духовного пробудження особистості.

Вплив природного середовища на духовне пробудження особистості. Духовність – потужний імпульс духовного пробудження особистості. Роль мистецтва як імпульсу духовного пробудження особистості.

Тема 11. Характеристика та особливості культурних ідеалів комфорту різних країн світу.

Сутнісна характеристика поняття «культурний ідеал затишку» за М. Альварес. Характеристика та особливості культурних ідеалів затишку (хюге; фіка; фрілуфтслів; шінрин-йоку; лагом; сісу; вабі-сабі тощо).

Тема 12. Розвиток самосвідомості як імпульсу духовного пробудження особистості.

Поняття самосвідомості. Характеристика складових компонентів самосвідомості як імпульсу духовного пробудження особистості. Духовність як детермінанта процесу соціалізації особистості.

Тема 13. Педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді.

Поняття «педагогічна технологія». Приклади педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді та їх змістовна характеристика.

Тема 14. Духовний образ життя як шлях до виховання духовної безпеки: сутнісна характеристика та особливості.

Сутнісна характеристика поняття «духовний образ життя» за П. Шафером. Особливості духовного образу життя.

З метою збагачення духовного, культурного, морального та емоційно-ціннісного досвіду («відчутого») досвіду студентської молоді, нами розроблений комплекс творчих завдань:

1. Напишіть на окремих аркушах паперу, які цінності для Вас значимі зараз (Хто Я є зараз?), Що б Ви хотіли змінити і додати до них (Яким би Я хотів стати? – складіть план усвідомлених змін).

2. Опишіть Ваш емоційний стан в даний момент. На окремому аркуші паперу уявіть і опишіть Ваші емоції, які Ви б відчули, якби те, до чого Ви так довго прагнули стало реальним.

3. Ознайомтеся з притчею Царя Соломона. Як Ви думаєте, що потрібно для того, щоб жити повним життям і досягти стану духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості?

4. «Ключі» до духовності. Що можна до них віднести, на Ваш погляд? Дайте розгорнуту відповідь.

5. Ідеал Людини Культури для Вас. Охарактеризуйте основні якості культурної особистості. Аргументуйте свою точку зору прикладами з художніх творів, з життя і т.д.

6. Що, на Ваш погляд, необхідно, для того щоб вести духовно-культурний спосіб життя?

7. Які умови досягнення духовної безпеки Ви можете назвати?

8. Дайте характеристику культурному ідеалу затишку, характерному для Вашого рідного міста / країни (напр., хюге, сісу та ін., див. монографію М. Альварес «Простота затишку. Хюгге, лагом та енергія повсякденних задовольень», 2019). Які культурні ідеали країн світу Вам відомі?

9. «Духовна безпека для мене – це ...» (продовжіть фразу).

10. Прослухайте цикл музичних творів Вівальді «Пори року». Які емоції вони у Вас пробуджують? Який місяць (пора року) характеризує Ваш характер, чому?

11. Ознайомтеся з точкою зору філософа про природу вірності і совісті. Чи поділяєте Ви думку філософа про те, що вірність і совість не характерні для сучасних людей?

«Вірність – це свічка, яка не висвітлює нашу чорну світобудову і не проливає світло в серця невірних людей нашого тлінного часу; це – нарцис,

який не розкривається на лузі сучасності; на цьому тлінному лузі розкриваються лише бутони заздрості. ... Це коштовна перлина, яка прикрашає вінець людяності, якої немає в цьому світі; це вогненний рубін, що прикрашає голову благородства, якого немає на цій землі. Вірність пов'язана з совістю, а совість – з вірністю. Благородство і мужність – батьки, а вірність і совість – їхні діти-близнюки; скільки величі і блиску у батьків, стільки пишноти і саява у дітей. У кожному серці, в якому є вірність, є і совість, там, де та живе, і ця буває. У кого немає вірності, той не має і совісті. У кого немає їх обох, у того немає віри, а у кого немає віри, у того немає і людяності. ... Досконалі люди – володарі совісті, неповноцінні люди – безсовісні. Вірність і совість з цього чорного світу пішли і оселилися в світі небуття. Вони ведуть дружбу тільки один з одним, а віроломні і безсовісні люди їх не згадують. Якщо я виявляв до кого-небудь вірність, то справа закінчувалося лише тим, що я отримував у відповідь сто віроломств. Якщо я був милосердним по відношенню до кого-небудь, то справа закінчувалося тим, що я бачив від нього тисячу утисків» (Алішер Навої).

12. Проаналізуйте зміст віршів (Л. Квіт, Я. Кузовльової та ін.), в яких автори розкривають зміст совісті як однієї із найбільш значимих для людини духовних цінностей. Чому, на Вашу думку, так важливо розбути совість у кожної людини і совість світу? Доведіть власну думку, навівши приклади рядків із віршованих творів.

13. «Любити – означає не дивитися один на одного, любити – означає дивитися в одному напрямку (Антуан де Сент-Екзюпері). Проілюструйте думку відомого письменника прикладами з творів мистецтва (віршів, картин, притч тощо). Які емоції пробуджуються у Вас, коли Ви бачите перед собою картини, які присвячені темі різних проявів почуття любові («Мадонна з немовлям» Леонардо да Вінчі, «Сікстинська Мадонна» Рафаеля Санті, «Любов» Лариси Хіміч, «Над містом» Марка Шагала, «Любов і сон» Жозефіни Уолл тощо)?

14. Прокоментуйте слова Матері Терези про прощення. Чи згодні Ви з нею? Чому?

«У житті бувають моменти, коли Ви ніби йдете пустелею. Немає більше бажань, все стає чужим і безбарвним. Найважче — це більше не відчувати любові, прагнення, віри. Це набагато важче, ніж втратити гроші, захворіти, зазнати невдачі. Оскільки таке може статися з кожним, ви повинні знати, як протистояти цьому... Ви не повинні втрачати вашу віру та вашу любов. Продовжуйте йти з ще більшим прагненням і Вірою, що зростає. У цьому ваш єдиний порятунок. Не піддавайтеся тузі та зневірі. Зробіть все можливе, щоб продовжити шлях, і Ви обов'язково знайдете і їжу і трохи води: адже навіть у пустелі зустрічаються оазиси. Ідіть до тих пір, поки не відкриєте в самому собі цей оазис, щоб знайти там воду. А це дозволить вам продовжити Ваш шлях. Вода всередині нас – це наше прощення, наше кохання».

Форми та методи навчання: лекції, семінарські заняття, самостійна робота.

Програма занять студії

«ДУХОВНА БЕЗПЕКА – ОСНОВА МИРУ І СТАБІЛЬНОСТІ»

Метою роботи студії «Духовна безпека – основа миру та стабільності» стало формування у студентської молоді уявлення про сутність духовну безпеку особистості, чинники впливу на неї, основні загрози духовної безпеки та шляхи їх подолання, про духовне пробудження особистості як ключ до виховання духовної безпеки, про шляхи виховання духовної безпеки студентської молоді.

Напрями роботи студії:

➤ створення сприятливих умов для виховання духовної безпеки студентської молоді;

➤ вивчення взаємозв'язку між поняттями духовність, культура, моральність, духовно-культурні цінності, ціннісно-сміслова сфера, духовне пробудження та духовна безпека особистості;

- створення атмосфери взаємодії, співпраці та взаємодопомоги всіх учасників;
- розвиток художньо-естетичних почуттів;
- виховання духовно-культурних, моральних цінностей студентів з метою створення у них стійкої ціннісно-сислової сфери особистості;
- розвиток креативних здібностей та духовно-творчого потенціалу студентів;
- розвиток критичного мислення;
- розвиток здібності до осмисленого вираження власних думок та почуттів;
- сприяння формуванню у студентів уявлення про себе як про цілісну, гуманну, альтруїстичну, творчу духовнопробуджену особистість.

Програма студійних занять складається з 14 занять. Форми роботи: лекції та практичні, самостійна та індивідуальна робота, виконання творчих завдань

ПЛАНІ СТУДІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Студійне заняття 1. *Бесіда «Духовна порожнеча і бездуховність як показник стану сучасної особистості. Причини їх появи та можливі наслідки».*

1. Духовна порожнеча та бездуховність як явища сучасної дійсності: характеристика. наслідки.
2. Наслідки негативного впливу на особистість духовної порожнечі та бездуховності.

Творчі завдання:

1. Ознайомтесь із картиною відомого художника Костянтина Маковського «Відвідування бідних». Які людські пороки, на Вашу думку, намагався виміяти митець (приниження, байдужість, зневагу до людей)? Охарактеризуйте власне враження від картини. Які почуття викликає у Вас сюжет, відображений на картині? Наведіть декілька власних прикладів картин, які присвячені схожій темі.

2. Проаналізуйте зміст притчи про оголену душу. Якою є мораль названої притчи, на Ваш погляд? У чому, на Ваш погляд причина бездуховності сучасного суспільства.

Студійне заняття 2. Дискусія *«А що далі? Що необхідно сучасній людині щоб пройти шлях від людини розгубленої до людини духовно-пробудженої – цілісної, творчої, позитивної, гуманної?»*

1. Характеристика людини сьогодення – людини розгубленої із сегментованою свідомістю і технічною душею – в умовах домінування тенденції тотальної інформатизації та технологізації (Х. Ліврага [72-74], М. Ролло [114], В. Розін [113], Т. Чернігівська та ін.).

2. Проблема емоційної недорозвиненості сучасної молоді.

Творче завдання. 1. Ознайомтеся з притчею «Про типи людей і кризу». Керуючись власним життєвим досвідом, наведіть приклади з життя, чи зустрічали Ви охарактеризовані в притчі типи людей. Дайте відповіді на наступні питання: Який тип людини, на Ваш погляд, можна вважати ідеалом людини 21 століття? Чому? Аргументуйте Вашу думку.

Студійне заняття 3. Бесіда *«Духовна безпека особистості – це...?»*

1. Сутнісна характеристика понять «безпека» та «духовна безпека».

2. Проблема духовної гігієни та духовного здоров'я особистості у сучасному мінливому світі.

3. Феномен щастя як яскравий показник вихованості у людини духовної безпеки.

Творчі завдання:

1. Надайте відповідь на питання: що необхідно Вам, щоб досягти стану духовної захищеності (умови, при яких виховання духовної безпеки стане можливим)?

2. Прокоментуйте мудрий вислів відомого французького поета Шарля Бодлера «Безліч маленьких задоволень становлять щастя». Чи згодні Ви з цим твердженням? Чи можна відчуття захищеності, затишку в простих речах? Чому? Дайте аргументовану відповідь.

3. Ознайомтеся із картинами художників, на яких відображені різні прояви щастя. Висловіть власне враження від них та охарактеризуйте емоції, які пробуджуються у Вас підчас їх перегляду («Щастя» В. Березін, «На сьомому небі від щастя» М. Шагал, «Щастя» О. Симонова тощо).

Студійне заняття 4. *Круглий стіл «Загрози духовної безпеки та можливі шляхи їх подолання».*

1. Характеристика ключових загроз духовної безпеки: деформування системи духовного самовідтворення суспільства; згасання творчого потенціалу студентської молоді через скасування «живого діалогу» між викладачем і студентом; гіпертрофована орієнтація масової свідомості на матеріальні цінності, індивідуалізм, аморальність; руйнування ядра духовної культури через насильницьке впровадження еталонів поведінки та стилів життя західного суспільства через ЗМІ; прояви духовного, культурного і морального нігілізму; виключення духовно-культурної виховної складової освіти, яка відповідає за пробудження в людині людського).

2. Шляхи подолання загроз духовної безпеки.

Творчі завдання:

1. Підберіть декілька віршів, притч про вміння проявляти милосердя, прощати.

2. Ознайомтеся із змістом картин відомих художників М.Періха «Спістраждання» та М. да Караваджо «Сім діянь милосердя». Який зміст вклали художники у свої картини?

3. Проаналізуйте зміст притч про милосердя «Чудо для братика» Б. Ферреро та віршів Г. Британ, П. Хмари, І. Расшивалової та В. Павлова. Чому так важливо бути милосердним?

Студійне заняття 5. *Бесіда «Ціннісно-смілова сфера як фундамент духовної безпеки особистості. Життєзначущі цінності та смисли сучасної молоді».*

1. Сутнісна характеристика понять «цінності», «смисли».

2. Структура ціннісно-смілової сфери особистості.

Творчі завдання: 1. Ознайомтеся із змістом притч «Смисл життя» та «Совість негідника». Чи згодні Ви з тим, що смисл життя в тому щоб нести світло і добро в життя оточуючих людей. У чому для Вас полягає смисл життя? Що, на Вашу думку мається на увазі під висловом жити по совісті?

2. Праналізуйте картини Василя Максимова «Сімейний розділ» та Павла Яковлєва «Право сильного», на яких митці досить вдало передали думку про те, що совість і справедливість у всіх своя. Висловіть власну думку стосовно того, що відображено на картинах. Які емоції вони в Вас пробуджують? Чи можете Ви привести приклади з життя щодо совісних або безсовісних вчинків тих чи інших людей, коли справедливість перемогла?

Студійне заняття 6. *Бесіда «Духовне пробудження як гарант духовної безпеки особистості. Сутність, етапи, механізми».*

1. Сутнісна характеристика духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості.

2. Основні етапи та механізми духовного пробудження особистості.

Творчі завдання:

1. Проаналізуйте та опишіть власні враження від картин «Пробудження» сучасних майстрів Ангелії Павлової та Володимира Миколайчука.

2. Тест на пробудженість Тейлора та Кілрі, 2016 (див. Додаток Ж). Обговорення результатів.

3. Зробіть аналіз віршу «Пробуждение души» К. Ажардо. Яким чином, на Вашу думку, можна досягти стану постійного духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості?

Студійне заняття 7. *Бесіда «Природа як джерело духовного пробудження особистості».*

1. Природа як імпульс духовного пробудження особистості.

2. Вплив природнього середовища на духовне пробудження особистості.

Творчі завдання:

1. Ознайомтеся із картинами відомих художників-пейзажистів (Т. Стегереску, В. Юшкевича, С. Ковальчук, О. Желонкіна), на яких відтворена краса природи, які емоції та почуття вони передають.

2. Проаналізуйте зміст притчи про красу світу та віршів «Довкола стільки є краси» К. Дишкант, «Оksamит трав» Н. Гончаренко. Які рядки вішованих творців, на Ваш погляд, найкраще передають красу природи.

Студійне заняття 8. Бесіда *«Духовність – квінтесенція духовного пробудження особистості»*.

1. Змістовна характеристика понять «духовність» в поглядах відчизняних і зарубіжних дослідників.

2. Духовні основи твого життя – можливі шляхи досягнення духовнопрактичної висоти (на прикладі аналізу однойменної статті П. Шафера з книги «Культурна особистість», 2017) [181, 183].

Творчі завдання:

1. Проаналізуйте зміст притчи про красу. Дайте відповідь на питання: що мається на увазі під красою душі? Проаргументуйте Вашу відповідь рядками з віршу про красу душі І. Самаріної. Чи згодні Ви з думкою автора?

2. Проаналізуйте зміст віршу «Настав час роздуму» І. Коваленко. Про що цей вірш? Чи поділяєте Ви думку автора щодо необхідності зазирнути у власну душу, зробити переоцінку власних цінностей і смислів і замість матеріальних цінностей саме духовні цінності визначити орієнтиром життя?

Студійне заняття 9. Бесіда *«Культура як засіб духовного пробудження особистості»*.

1. Сутнісна характеристика понять «культура» і духовна культура.

2. Культурні ідеали затишку різних країн світу (за М.Альварес) [1].

Творчі завдання:

1. Прокоментуйте вислів Метью Арнольда про сутність культури. *«Культура — це прагнення до милозвучності та світла, а головне — до того, щоб і милозвучність, і світло переважали»*. Що для Вас являє собою культура?

2. Культурний ідеал затишку для мене – це... ? Продовжіть речення.

Студійне заняття 10. Бесіда *«Мистецтво – потужний імпульс духовного пробудження особистості».*

1. Мистецтво як імпульс духовного пробудження особистості.
2. Мистецтво і мораль: взаємозв'язок понять.
3. Моральний горизонт.

Творчі завдання:

1. Ознайомтеся із картиною К. Брюллова «Останній день Помпеї». Як Ви вважаєте, чи існує мораль в мистецтві? Що намагався показати своєю картиною художник? Яким чином, за допомогою яких прийомів йому вдалося передати атмосферу гибелі цілого міста? У чому полягає мораль цієї картини?

2. Прокоментуйте вислів Й. Г. Гете про сутність мистецтва: *«Прекрасне в житті, прекрасне в мистецтві допомагає людині жити, допомагає виконувати складну справу життя, бо це прекрасне випрямляє її душу. Мистецтво – посередник того, що неможливо висловити».*

Студійне заняття 11. Колоквіум *«Які якості характеризують цілісну духовнопробуджену особистість?».*

1. Духовна віддача доброти, щирості. Аналіз поняття «добрий вчинок».
2. Проблема виховання у молоді вміння співчувати, співстраждати, проявляти милосердя, прощати як ключові якості духовнопробудженої особистості (на прикладі притч, віршів).

Творчі завдання:

1. Наведіть приклади добрих вчинків із власного життя та творів мистецтва. Зробіть аналіз віршів про доброту (В. Басова, Н. Давидова, В. Галар). Яким чином можна виховати добру людину? (див. Додаток А. Хрестоматійний матеріал).

3. Ознайомтеся із змістом віршів про добро та доброту І. Самаріної та Є. Бочарової про щирість. Чому сьогодні так часто зустрічаються фальшиві люди? Чому так живливо залишатися щирою людиною?

Студійне заняття 12. *Бесіда «Здатність до естетичного сприйняття оточуючої дійсності як засіб виховання духовної безпеки особистості».*

1. Змістовна характеристика поняття «естетичне сприйняття».
2. Проблема емоційного виснаження особистості в аспекті виховання духовної безпеки студентської молоді.
3. Характеристика інтелектуальних почуттів.

Творчі завдання:

1. Ознайомтеся з картиною «Почуття – політ» К. Суханової. Що виражає ця картина? Які почуття вона у Вас визиває?
2. Дайте розгорнуту відповідь на питання: яким чином сучасній людині можливо вирішити проблему емоційного виснаження? Що може буди, на Вашу думку, джерелом «підпитки» позитивними емоціями? Чому?

Студійне заняття 13. *Диспут «Чому в епоху інформатизації та цифровізації зникає людина людяна? Чому так важливо виховувати саме ці духовні цінності у молоді?»*

1. Характеристика причин та наслідків негативного впливу процесів інформатизації і цифровізації на особистість.
2. Проблема виховання людяності у сучасної людини як важлива умова виживання людства і досягнення миру на планеті.

Творчі завдання:

1. Ознайомтеся із притчею про людяність М. Кудьярова. Дайте відповідь на питання: яку людину можна назвати дійсно Людиною?
2. Зробіть аналіз розповіді «Морський кортик» С. Баруздіна. Як Ви оцінюєте вчинок маленької дівчинки. Чи можна вважати його проявом людяності?
3. Для мене людяність – це ...? Продовжіть речення. Проаналізуйте зміст віршів про людяність Н. Красоткіної, Н. Задорожної, Н. Баух-Барсукової, М. Ефрона та ін. Висловіть власну думку щодо необхідності виховання людяності у людини.

Студійне заняття 14. Бесіда «Духовно-культурний образ життя як шлях до виховання духовної безпеки особистості. Характерні особливості».

1. Сутнісна характеристика поняття «духовно-культурний образ життя». Приклади духовних практик (напр. Хо'опонопоно: 4 етапи досягнення гармонії із самим собою та зі світом: 1. «Я люблю тебе». 2. «Пробач мені». 3. «Мені дуже шкода». 4. «Дякую тобі»).

2. Миролюбство як найважливіша якість духовнопробудженої особистості.

Творчі завдання:

1. Ознайомтеся з картиною «Поки жива надія» С. Пишненко, притчею про спокій, віру, любов та надію та віршем про надію Т. Григорьєвою. Висловіть власну думку про те, чому так важливо в умовах сучасного мінливого світу не втрачати надію на краще майбутнє?

2. Проаналізуйте зміст картини А. Остроумової «Голуб миру». Які емоції вона у Вас викликає? Наведіть декілька прикладів картин, які присвячені темі миру і жаги до його досягнення.

На контрольному етапі експериментальної роботи нами було проведене діагностичне обстеження студентів контрольних і експериментальних груп, спрямоване на визначення змін, які відбулися у рівні вихованості духовної безпеки студентської молоді. Діагностичне дослідження проводилося за методикою, ідентичній тій, що була використана на констатувальному етапі експериментальної роботи. Нами були отримані наступні результати за всіма критеріями.

Таблиці 1.2 – Рівні вихованості духовної безпеки студентської молоді за всіма критеріями (контрольний етап)

Критерії	Рівні	Високий		Середній		Низький	
		ст-в	%	ст-в	%	ст-в	%
Когнітивно-духовний	КГ	21	14	87	57	44	29
	ЕГ	31	21	90	61	27	18
Емоційно-ціннісний	КГ	18	12	90	59	44	29

	ЕГ	37	25	95	64	16	11
Мотиваційно-потребнісний	КГ	33	22	82	54	37	24
	ЕГ	40	27	61	41	47	32
Поведінково-вчинковий	КГ	41	27	59	39	52	34
	ЕГ	44	30	60	40	44	30
Операційно-діяльнісний	КГ	43	28	60	40	49	32
	ЕГ	53	36	62	42	33	22

Порівняльний аналіз результатів дослідження за всіма критеріями на контрольному етапі експериментальної роботи дав можливість установити, що найбільш чітка динаміка вихованості духовної безпеки студентської молоді прослідковується за когнітивно-духовним, емоційно-ціннісним та операційно-діяльнісним критеріями, а мотиваційний і поведінково-вчинковий критерії яскраво відображають поступову позитивну зміну емоційно-почуттєвого відношення студентської молоді до духовної безпеки.

Аналіз результатів дослідження, отриманих на контрольному етапі експериментальної роботи, дав можливість установити, що у студентів експериментальних груп відбулися чітко виражені позитивні зміни в рівні вихованості духовної безпеки студентської молоді. Про це свідчить:

- значне розширення діапазону знань про сутність базових понять (духовність, духовну культуру, духовні цінності, духовно-культурний спосіб життя, духовне пробудження, духовну безпеку особистості);

- сформованість ціннісно-сислової системи особистості студента і чітко визначеної збалансованої системи духовних, моральних, культурних, естетичних цінностей, здатність до прояву емоційно-насиченого, одухотвореного, морально-естетичного світосприйняття, світовідношення, світогляду; наявність емоційно здорової атмосфери взаємодії в студентській групі;

- активізація сильної внутрішньої потреби в і внутрішньої мотивації до забезпечення особистісних потреб в цілісному, гармонійному, духовно-культурному, духовно-моральному, емоційно-естетичному вихованні

особистості студента, духовному пробудженні особистості як ключа до духовної безпеки;

- значне розширення діапазону духовних, моральних, культурних, емоційно-ціннісних інтересів в освіті;

- розвиненість комплексу високорозвинених умінь і навичок, які надають позитивний вплив на процес виховання духовної безпеки студентської молоді;

- розвиненість естетичного смаку, культури почуттів і культури дій;

- розвиненість вміння керуватися у відношенні до оточуючих людей, природи, світу моральними принципами і вищими цінностями Істини, Добра і Краси; високорозвиненим вмінням проявляти доброту, альтруїзм, сумлінність, душевність, соціальне співчуття, співстраждання, любов, людяність, взаємоповага у взаєминах з оточуючими;

- розвиненість здатності студентської молоді до досягнення постійного стану духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості студента; високорозвиненим вмінням вести духовний образ життя, який передбачає досягнення гармонії, цілісності і єдності з природою та оточуючими людьми; наявністю духовнопробудженої свідомості високого рівня;

- розвиненість вміння діагностувати рівень вихованості духовної безпеки особистості, аналізувати процес її виховання і здійснювати її з оглядкою на специфіку змісту, форм і педагогічних технологій.

Позитивним результатом проведеного дослідження слід вважати і те, що студенти, які прийняли участь в експерименті, навчилися застосовувати отримані знання про базові категорії (духовність, духовну культуру, духовні цінності, духовно-культурний спосіб життя, духовне пробудження, духовну безпеку особистості), про духовну безпеку на практиці не лише під час відвідування занять спецкурсу «Духовні виміри твого життя», спецсемінару «Ціннісно-смилова сфера особистості», освітнього курсу «Духовна безпека студентської молоді» і особливо занять студії «Духовна безпека – основа

миру і стабільності» та інших занять педагогічного циклу, але й охоче ділилися з іншими студентами, рідними, друзями результатами власних розвідок та враженням від шедеврів живопису, музики, поезії, притч, афоризмів тощо, які вони обговорювали не лише на заняттях або позааудиторних заходах, але й в особистих бесідах поза університету. Вище зазначене дає нам змогу говорити про значне підвищення рівня вихованості духовної безпеки студентської молоді.

У студентів контрольних груп, на відміну від студентів експериментальних груп, не виявлено значних змін у рівні вихованості духовної безпеки студентської молоді (див. Таблицю 1.2). Слід зазначити, що порівняльний аналіз результатів, отриманих на констатувальному та контрольному етапах експериментальної роботи, свідчить про те, що показники високого та середнього рівнів вихованості духовної безпеки студентської молоді за визначеними критеріями виражені більш яскраво (див. таблицю 1.3).

Таблиця 1.3 – Порівняльний аналіз рівнів вихованості духовної безпеки студентської молоді за результатами констатувального і контрольного етапу експериментальної роботи

Рівні Критерії		Високий			Середній		Низький	
		ст-в	%		ст-в	%	ст-в	%
Когнітивно- духовний	Конст. етап	КГ	17	11	85	56	50	33
		ЕГ	18	12	85	56	47	32
	Контр. етап	КГ	21	14	87	57	44	29
		ЕГ	31	21	90	61	27	18
Емоційно- ціннісний	Конст. етап	КГ	18	12	87	57	47	31
		ЕГ	19	13	85	57	44	30
	Контр. етап	КГ	18	12	90	59	44	29
		ЕГ	37	25	95	64	16	11
Мотиваційно- потребнісний	Конст. етап	КГ	23	15	73	48	56	37
		ЕГ	28	19	75	51	45	30
	Контр. етап	КГ	33	22	82	54	37	24
		ЕГ	40	27	61	41	47	32

Поведінково-вчинковий	Конст. етап	КГ	23	15	65	43	64	42
		ЕГ	24	16	65	44	59	40
	Контр. етап	КГ	41	27	59	39	52	34
		ЕГ	44	30	60	40	44	30
Операційно-діяльнісний	Конст. етап	КГ	26	17	56	37	70	46
		ЕГ	24	16	58	39	66	45
	Контр. етап	КГ	43	28	60	40	49	32
		ЕГ	53	36	62	42	33	22

Ефективність розробленої і апробованою нами теоретичної моделі організаційно-методичної системи виховання духовної безпеки студентської молоді доводить наявність помітних позитивних змін, які відбулися в експериментальних групах, де, на відміну від контрольних груп, була реалізована специфічна форма роботи (участь в роботі студії «Духовна безпека – основа миру і стабільності»).

Контрольний етап дослідження показує, що орієнтація студентської молоді на ведення духовно-культурного способу життя, становлення збалансованої ціннісно-сислової сфери, розвиток культури морально-естетичних почуттів, розвиток творчого морально-орієнтованого світогляду, світовідношення і світосприйняття позитивно вплинула на виховання духовної безпеки студентів. Отриманий ними в процесі отримання освіти власний «відчутий» досвід досягнення стану духовного пробудження допоможе їм поступити в різних життєвих ситуаціях за законами совісті, Істини, Добра і Краси.

Отже, в умовах духовної кризи особистості надзвичайно важливо зберегти людину з людським обличчям, чуйну, добру, порядну, високоморальну, висококультурну і високодуховну. У цьому неоціненну роль відіграє освіта орієнтована на духовне пробудження особистості як ключа до виховання у студентської молоді духовної безпеки, досягнення студентами стану захищеності, затишку і задоволеності власним життям.

Проект ґрунтувався на доробках наукової школи «Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва» (керівник – доктор педагогічних наук, Заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту духовного розвитку людини, член-кореспондент АПН України, зав. кафедри педагогіки СНУ імені В. Даля, професор Шевченко Г. П.), які викладені у наступних публікаціях:

1. Шевченко Г. П. Естетичне одухотворення студентської молоді / Г. П. Шевченко // Педагогічна та психологічна наука в Україні : [зб. наук. праць до 15-річчя АПН України : у 5 т.]. — К. : "Педагогічна думка" , 2007. — Т. 4. — С. 215—226. — (Серія "Педагогіка і психологія вищої школи").

2. Шевченко Г. П. Система духовно-нравственного развития учащейся молодежи Украины / Г. П. Шевченко // Педагогика. — 2008. — № 9. — С. 114—120.

3. Шевченко Г.П. Духовная доминанта человекоцентрированной парадигмы образования / Г. П. Шевченко // Збірник наукових праць конференції «Ciągłość i zmiana w pedagogice XXI wieku». — Siedlce : Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2009. — С. 165—174.

4. Шевченко Г.П. Влияние искусства на формирование духовно-нравственного мира студенческой молодежи / Г. П. Шевченко // Демократизация и гуманизация университетского образования: Международная научно-практическая конференция. — Софія, 2009. — С. 257—269.

5. Шевченко Г.П. Духовность в контексте формирования личности в мире культуры / Г. П. Шевченко // Сборник материалов международной научной конференции «Безопасность жизнедеятельности в современном мире: образование как фактор защиты жизни и здоровья детей». — Ростов-на-Дону, 2009. — С. 158—170.

6. Антоненко Т. Л. Ценностные основы развития личности / Т. Л. Антоненко // Ciągłość i zmiana w pedagogice XXI wieku: [збірник

наукових праць конференції]. — Siedlce : Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2009. — С. 191—197.

7. Антоненко Т. Л. Идеал в структуре ценностно-смысловой сферы личности / Т. Л. Антоненко // Демократизация и гуманизация университетского образования: Международная научно-практическая конференция. — София, 2009. — С. 15—27.

8. Антоненко Т. Л. Развитие ценностно-смысловой сферы личности как условие безопасности жизни / Т. Л. Антоненко // Безопасность жизнедеятельности в современном мире: образование как фактор защиты жизни и здоровья детей : [сборник материалов международной научной конференции]. — Ростов-на-Дону, 2009. — С. 5—17.

9. Шевченко Г. П. Влияние художественно-эстетической культуры на духовный мир студента / Г. П. Шевченко // Известия Южного отделения Российской академии образования. — Ростов-на-Дону, 2010. — Выпуск XII. — С. 164—176.

10. Антоненко Т. Л. Ценностно-смысловая сфера как духовное измерение / Т. Л. Антоненко // Вестник Кемеровского государственного университета. — Кемерово: изд-во КГУ, 2010. — Выпуск 5 (42). — С. 61—68.

11. Антоненко Т. Л. Эстетические ценности в пространстве профессионально-личностного развития / Т. Л. Антоненко // Педагогическая среда в университета като пространства за професионално-личностно развитие на безъдеция специалист. — Габрово: Екс-прес, 2010. — С. 31—37.

12. Безугла М. В. Формування ціннісного відношення студентів до освіти / М. В. Безугла // «Студентська наукова думка — рідному університетові» : матеріали студентської наукової конференції. — Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2010. — С. 249—250.

13. Шевченко Г. П. Процесс воспитания — духотворчество человека / Г. П. Шевченко // Педагогическата среда в университета като пространство

за професионално-личностно развитие на бъдещия специалист: [сборник с научни статии]. — Габрово : «ЕКС-ПРЕС», 2011. — Том 1. — С. 158—168.

14. Шевченко Г.П. Воспитательные доминанты педагогической среды университета / Г. П. Шевченко // Збірник наукових праць конференції «Ciągłość i zmiana w pedagogice XXI wieku». — Siedlce : Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2011. — С. 41—51.

15. Шевченко Г.П. Экология духовности и здоровьесбережения / Г. П. Шевченко // Материалы докладов XXX Международных педагогических чтений (15-16 июня 2011 г.). — Ростов-на-Дону, 2011. — С. 35—46.

16. Антоненко Т. Л. Formation of Value Semantic Sphere of the Future Professional in the Educational Area of the University / Т. Л. Антоненко // Педагогическата среда в университета като пространство за професионално-личностно развитие на бъдещия специалист : [сборник с научни статии]. — Втора книга. — Том втори. — Габрово: "ЕКС-ПРЕС", 2011. — С. 267—270.

17. Антоненко Т. Л. Ценностно-смысловая сфера как духовное измерение человека / Т. Л. Антоненко // Вестник Кемеровского государственного университета. — Кемерово, 2011. — Выпуск 3 (46). — С. 61—68.

18. Антоненко Т. Л. Общечеловеческие ценности как основа сохранения человечества / Т. Л. Антоненко // Материалы УШ Международной научной конференции «Против общественному исключению» (7 — 9 июня 2011 года). — Польша, 2011. — С. 119—125.

19. Антоненко Т. Л. Духовные основы ценностно-смысловой сферы личности студента / Т. Л. Антоненко // Известия Южного отделения Российской академии образования. — Ростов на Дону, 2011. — Выпуск XIУ. — С. 58—80.

20. Антоненко Т. Л. Взаимодействие ценностно-смысловой сферы личности будущего специалиста и культуры / Т. Л. Антоненко // Известия

Южного отделения Российской академии образования. — Ростов на Дону, 2011. — Выпуск XIII. — С. 23—34.

21. Антоненко Т. Л. Духовні цінності студентської молоді / Т. Л. Антоненко // Психологічні перспективи. Становлення особистості як суб'єкта життєвого шляху : [спеціальний випуск]. — Київ, 2011. — Т. 1. — С. 3—11.

22. Безугла М.В. Вища освіта як цінність сучасної студентської молоді / М.В. Безугла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : [зб. наук. праць]. — Луганськ, 2011. — Вип. 4 (39). — С. 36—43 .

23. Безугла М.В. Методологічні підходи до проблеми формування у студентської молоді духовно-культурних цінностей освіти / М.В. Безугла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: [зб. наук. праць]. — Луганськ, 2011. — Вип. 2 (43). — С. 13—21.

24. Безугла М.В. Духовно-культурные ценности образования и воспитания — основа благополучия будущих поколений / М.В. Безугла // *Zagrozenia dzieci i młodzieży we współczesnym społeczeństwie*, cz. 1, pod red. A. Klim-Klimaszewskiej. — Siedlce: Wyd. UPH-STN, 2011. — S. 21—24.

25. Духовно-культурні цінності виховання: монографія / Г. П. Шевченко, Т. Л. Антоненко, О. С. Белих, Є. А. Зеленев, О. Є. Крсек, С. С. Рашидова, С. Ф. Рашидов, Н. В. Фунтікова, О. О. Шайкіна, К. М. Швердін / Під заг. ред. Шевченко Г. П.. — Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. — 256 с.

26. Шевченко Г.П. Художественно-эстетическая воспитанность и образованность личности как необходимое условие формирования ее культуры / Г.П. Шевченко // *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. — Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe. — Budapest, Hungary, 2013. — Vol. 9, 2013. — P. 149—155.

27. Шевченко Г.П. Художественное образование — неотъемлемый компонент общего и профессионального образования личности / Г.П. Шевченко // *Материалы XI международной научной конференции*

«Образование в создании современной действительности — возможности и ограничения», (3—5 июня 2013 года Хлевиска (ок. г. Седльце), — 2013. — С. 178-185.

28. Шевченко Г.П. Педагогическое знание как условие подготовки профессионала и духовной личности в университете / Г.П. Шевченко // Збірник наукових праць СНУ імені Володимира Даля (Матеріали ХІХ науково-практичної конференції «Університет і регіон»). — Луганськ: Вид-во СНУ імені Володимира Даля, 2013 р. — С. 205— 207.

29. Антоненко Т.Л. Современные подходы в психологии к изучению ценностей и смыслов / Т.Л. Антоненко // Science and education a new dimension. Pedagogy and Psychology. — Budapest. www. seanewdim. Com, 2013. — Vol.5. — С. 163-168.

30. Антоненко Т.Л. Взаимодействие культуры и ценностей личности / Т.Л. Антоненко // Педагогические науки. Известия Южного федерального университета. — Ростов-на-Дону, 2013. — № 10. — С.83-92.

31. Антоненко Т.Л. Проблема ценностей і смислів в зврубіжній психології / Т.Л. Антоненко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. — Ялта, ГВНЗ Кримський гуманітарний університет, 2013. — № 6. — С. 24— 38.

32. Антоненко Т.Л. Психологические основы становления ценностной сферы личности / Т.Л. Антоненко // Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (на підставі матеріалів ХVІІІ науково-практичної конференції «Університет і регіон: проблеми сучасної освіти», 31 жовтня — 1 листопада 2013 року) / за заг. ред. проф. О. Л. Голубенка. — Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2013. — С. 139-140.

33. Безугла М.В. Ценности образования сегодня / М.В. Безугла // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. Budapest, Hungary: Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe. — Budapest, Hungary, 2013. — Vol. 3. — P. 37—41.

34. Безугла М.В. „Портрет” освіченої людини ХХІ століття / М.В. Безугла // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. — 36. Статей. — Ялта: РВВ КГУ, 2013. — Вип. 39. — Ч.1. — 48-54.

35. Безугла М.В. Ценности образования студенческой молодежи: пути достижения / М.В. Безугла // Материалы V Международной научно-практической конференции «Молодёжь. Наука. Культура», (31мая 2013 г, Салехард, Россия). — Салехард: Негосударственное образовательное учреждение высшего профессионального образования "Столичная финансово-гуманитарная академия", 2013. — С. 284-289.

36. Безугла М.В. Художня освіченість як компонент духовно-культурної цінності освіти / М.В. Безугла // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 2013. — № 4. — С. 7-11. — (Серія «Педагогіка»).

37. Безугла М.В. Intrinsic Characteristic of Spiritual and Cultural Basis of the Citizen and Professional Formation in the University / М.В. Безугла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: Зб. наук. праць. / гол. редактор Г.П. Шевченко. — Луганськ: вид-во СЛУ ім. В.Даля, 2013. — Вип. 6(52). — Луганськ, 2013. — С. 3-10.

38. Безугла М.В. Проблема формування духовно-культурних цінностей освіти у сучасній студентській молоді / М.В. Безугла // Збірник наукових праць СЛУ імені Володимира Даля (Матеріали ХІХ науково-практичної конференції «Університет і регіон»), Луганськ: вид-во СЛУ імені Володимира Даля, 2013 р. — С 144-145.

39. Антоненко Т.Л. Информационное пространство и становление ценностей современной молодежи // Возможности и ограничения современной образовательной действительности: коллективная монография / [Иванова Г., Podhájecká M., Socha M., Šimčík D., Žolnová J., Podhájecká M., Gerka M., Чепикова Л., Šimčíková E., Kresila J., Никитина Е., Крацова И.,

Franiok P., Сманцер А., Антоненко Т. и др. Под общ. Ред.. Анны Клим-Климашевской] — Седльце (Польша): Изд-во: Elpil — Jarosław Pilich, 2014. — 255 с. — С.112-119.

40. Шевченко Г.П. Поэтический образ морали в искусстве: опыт нравственного воспитания старшеклассников: книга для учителей и студентов.— 2-е изд., доп. и испр. // Г. П. Шевченко, Л. Л. Бутенко, А. И. Шкурин). — Луганск: Изд-во «НОУЛИДЖ», 2014. — 318 с.

41. Shevchenko G. P. Improving the Quality of Artistic Education through Interraction of Different Kinds of Art: the Experience of Ukraine / Galyna P. Shevchenko // Larry O'Farrell, Shifra Schonmann, Ernst Wagner (Hrsg.) International Yearbook for Research in Arts Education. — Münster, New York: Waxmann Verlag GmbH, 2014. - Band 2. - pp. 216-218.

42. Безугла М.В. Ціннісні уподобання сучасної студентської молоді / М.В. Безугла // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. — Зб. Статей. — Ялта: РВВ КГУ, 2014. — Вип. 43. — Ч.3. — С. 10—18.

43. Духовний розвиток особистості: навч. посіб. (з грифом МОН України) / Антоненко Т.Л. — Київ: Вид-во «ФОП Жолнер Д.І.», 2015. — 135 с.

44. Педагогіка вчинку: монографія / Г.П. Шевченко, А. С. Ушаков. — Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2015. — 256 с.

45. Ціннісно-смилова сфера особистості та процес її становлення у майбутніх фахівців: монографія / Т.Л. Антоненко. — Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2015. — 280 с.

46. Шевченко Г.П. Духовність Людини ХХІ століття і світ мистецтва // Виховання особистості в контексті професійної підготовки студентів аграрних вищих навчальних закладів: колективна монографія / [С.М. Ніколаєнко, В.Д. Шинкарук, Р.В. Сопівник, Г.П. Шевченко та інші. За загальною редакцією С.М. Ніколаєнко]. — К.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2015. — 400 с. — С. 56-74.

47. Шевченко Г.П. Spiritual and moral upbringing of a personality: experience of teaching special course for pedagogy students / Г.П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. — Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2015. — Вип. 1(64). — С. 307-325.

48. Шевченко Г.П. Виховання — процес людинотворчості, культуротворчості, духотворчості / Г.П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. (матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Духовно-культурні цінності виховання людини»). Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2015. — Вип. 3(66). — С.288-299.

49. Шевченко Г.П. Освіта та духовне виховання людини / Г.П. Шевченко // Витоки педагогічної майстерності: зб.наук.праць. — Полтава, Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка 2015. — Вип. 13. — С.8-12.

50. Шевченко Г.П. Одухотворений образ людини культури XXI століття: процес виховання у вищій школі / Г.П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика:збірник наукових праць / гол. редактор Г.П.Шевченко. — Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2015. — Вип. 5 (68). — С. 217-231.

51. Шевченко Г.П. Естетичний образ людини як взірець досконалості / Г.П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика:збірник наукових праць / гол. редактор Г.П.Шевченко. — Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2015. — Вип. 6 (69). — 208-222.

52. Антоненко Т.Л. Фундаментальні цінності становлення духовності людини / Т.Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. (матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Духовно-культурні цінності виховання людини»). — Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2015. — Вип. 3(66). — С. 20-30.

53. Антоненко Т.Л. Проблема цінностей та смислів у сучасній зарубіжній психології / Т.Л. Антоненко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет

ім. Г Сковороди» – Київ, Гнозис, 2015. — Додаток 2 до Вип.35, Том 1 (13): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». — С.50-58.

54. Безугла М.В. Характеристика рівнів сформованості у студентської молоді духовно-культурних цінностей освіти / М.В. Безугла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць. — Сєверодонецьк: вид-во СНУ імені Володимира Даля, 2015. — Вип. 2 (65). — С. 5—15.

55. Безугла М.В. Духовно-культурний потенціал освіти / М.В. Безугла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. (матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Духовно-культурні цінності виховання людини»). — Сєверодонецьк: вид-во СНУ імені Володимира Даля, 2015. — Вип. 3(66). — С. 30—40.

56. Шевченко Г.П. Культура і мистецтво в ідеалотворенні особистості / Г.П.Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць. — Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля., 2016. — Вип. 6 (75). — С. 294-305. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

57. Shevchenko G.P. Culture And Arts in Personality Idealcreation / G.P. Shevchenko // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць. — Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля., 2016. — Вип. 3 (72). — С. 267-278. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

58. Шевченко Г.П. Криза сучасного виховання людини та шляхи її подолання / Г.П. Шевченко // Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації: зб . матеріалів 2 міжнар наук-практ конф.; Київ, 25-26 лютого 2016 р. - К.: Міленіум, 2016. — 358 с. (С. 223-225)

59. Шевченко Г.П. Виховання у сучасній молоді духовних цінностей засобами мистецтва / Г.П. Шевченко // Матеріали 14 міжнародні педагогічно-мистецькі читання пам'яті О.П.Рудницької « Педагогіка мистецтва і

мистецтво педагогічної дії», 1-2 грудня 2016 р. - Київ, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

60. Антоненко Т.Л. Становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця: практичний аспект / Т.Л. Антоненко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». - Додаток 3 до Вип. 36, Том 3 (19): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». - К.: Гнозис, 2016. — С.30 — 42.

61. Антоненко Т.Л. Одухотвореність та культура особистості — домінуючі компоненти її ціннісно-сислової сфери / Т.Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць. — Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля., 2016. — Вип. 6 (75). — С. 6-19. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

62. Antonenko T.L. Spirituality and Culture of a Personality - the Dominant Components of its Value-Sense Sphere / T.L. Antonenko // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць/ Гол. редактор Г.П.Шевченко. — Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля., 2016. — Вип. 3 (72). — С. 6-19. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

63. Безугла М.В. Духовно-культурні цінності освіти в поглядах сучасних учених / М.В. Безугла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор Г.П.Шевченко. — Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2016. — Вип. 2 (71). — С. 31-40. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

64. Безугла М.В. Нова парадигми освіти на стику економічної та культурної епох / М.В. Безугла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор Г.П.Шевченко. — Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2016. — Вип. 5(74). — С. 52-61. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

65. Сафонова І.О. Аксіологічно-орієнтована модель формування в іноземних студентів університету міжкультурної компетентності /

І.О.Сафонова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор Г.П.Шевченко. —2016. — Вип. 1 (70). — С.156-166. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

66. Сафонова І.О. Педагогічні технології формування в іноземних студентів університету міжкультурної компетентності на аксіологічних засадах / І.О.Сафонова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор Г.П.Шевченко. —2016. — Вип. 6 (75). — С. 188-202. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

67. Сафонова І.О. Методологічна культура педагога-дослідника в аспекті гуманітарності / І.О.Сафонова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор Г.П.Шевченко. — 2016. — Вип. 5 (74). — С. 179-192. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

68. Safonova I.O. Pedagogical Technology of Foreign University Students Intercultural Competence Formation on Axiological Basis / I.O. Safonova // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор Г.П.Шевченко. — 2016. — Вип. 3 (72). — С. 228-242. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

69. Шевченко Г.П. Виховання краси духу: теоретичний і практичний аспекти. Мистецтво виховання Людини: колективна монографія / Г. П. Шевченко, В. М. Алфімов, Т. Л. Антоненко, М. В.Безугла, Є. А. Зеленов, О. П. Лучанінова, Н. Є. Миропольська, С. С. Рашидова, І. О. Сафонова, Г.С. Тарасенко, Т. Г. Тюріна. К.: Вид-во «Педагогічна думка», 2017. — 304 с. С. 4-33.

70. Шевченко Г.П. Духовність особистості у вимірах культури, виховання та освіти: обрані наукові статті: монографія / Г.П. Шевченко. — К.: Вид-во «Педагогічна думка», 2017. — 204 с.

71. Шевченко Г.П. Естетичне одухотворення особистості засобами мистецтва: обрані наукові статті: монографія / Г. П. Шевченко. — К.: Вид-во «Педагогічна думка», 2017. — 204 с.

72. Шафер Д.П. Культурная личность: монография / Д. Пол Шафер; [пер. с англ. яз. Творческий коллектив НИИ духовного развития человека ВНУ им. В. Даля: М. В. Безуглая, Е. В. Бессмертная, А. Л. Кудинова и др.; под ред. Г. П. Шевченко]. К.: Изд-во «Педагогічна думка», 2017. — 76 с. ISBN 978-966-644-465-6

73. Антоненко Т.Л. Психологічний інструментарій становлення ціннісно-сміслової сфери майбутніх фахівців. Мистецтво виховання Людини: колективна монографія / Г. П. Шевченко, В. М. Алфімов, Т. Л. Антоненко, М. В. Безугла, Є. А. Зеленов, О. П. Лучанінова, Н. Є. Миропольська, С. С. Рашидова, І. О. Сафонова, Г. С. Тарасенко, Т. Г. Тюріна. К.: Вид-во «Педагогічна думка», 2017. — 304 с. С. 62-92.

74. Антоненко Т.Л. Духовно-культурні цінності освіти студентської молоді: монографія / Антоненко Т.Л., Безугла М. В. — Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. — 254 с.

75. Безугла М.В. Мистецтво виховання духовно-культурних цінностей освіти студентської молоді. Мистецтво виховання Людини: колективна монографія / Г. П. Шевченко, В. М. Алфімов, Т. Л. Антоненко, М. В. Безугла, Є. А. Зеленов, О. П. Лучанінова, Н. Є. Миропольська, С. С. Рашидова, І. О. Сафонова, Г. С. Тарасенко, Т. Г. Тюріна. К.: Вид-во «Педагогічна думка», 2017. — 304 с. С.93-127.

76. Сафонова І.О. Методика формування в іноземних студентів університету міжкультурної компетентності на аксіологічних засадах. Мистецтво виховання Людини: колективна монографія / Г. П. Шевченко, В. М. Алфімов, Т. Л. Антоненко, М. В. Безугла, Є. А. Зеленов, О. П. Лучанінова, Н. Є. Миропольська, С. С. Рашидова, І. О. Сафонова, Г. С. Тарасенко, Т. Г. Тюріна. К.: Вид-во «Педагогічна думка», 2017. — 304 с. С. 231-266.

77. Шевченко Г.П. Духовна безпека: духовна культура і духовні цінності. Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць (матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Формування духовної безпеки особистості в умовах

сьогодення: виклики і проблеми». Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2017. — Вип. 3 (78). — С. 264-273. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL (фахова стаття).

78. Shevchenko G.P. The Ideal Image of a Man: the Main Characteristics and Ways of Achieving / G.P. Shevchenko // Future Human Image: The Academic Journal Web of Science; Index Copernicus. К.: Международное философско-космологическое общество, 2017. — Volume 7. - Pp. 120-127. ISSN 2519-2604 (Online), ISSN 2311-8822 (Print). INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL, WEB OF SCIENCE (фахова стаття).

79. Шевченко Г.П. Формирование духовного катарсиса у студентов университета / Г.П. Шевченко // Матеріали наукової конференції «ГУМАНІТАРНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА», 24 березня 2017 р. м. Сєверодонецьк, 2017 (тези).

80. Шевченко Г.П. Взаємодія мистецтв — базова основа художньої освіти / Г.П. Шевченко // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Мистецька освіта в європейському соціокультурному просторі XXI століття», м. Мукачево, Мукачівський державний університет, 20 — 21 квітня 2017 року. м. Мукачево, Мукачівський державний університет, 2017 (тези).

81. Шевченко Г.П. Духовні основи фізичного і соціального здоров'я людини / Г.П. Шевченко // Матеріали Міжнародного наукового семінару «Формування духовних потреб і здорового способу життя студентської молоді», 25 травня 2017 року. м. Київ: Університет біоресурсів, 2017 (тези).

82. Шевченко Г.П. Аксіологічні основи особистісно-професійного удосконалення майбутніх фахівців / Г.П. Шевченко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації», 23-24 лютого 2017 року. м. Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2017 (тези).

83. Антоненко Т.Л. Культура почуттів як компонента духовності особистості / Т.Л. Антоненко // Международный научный журнал

«SCIENCE and EDUCATION a NEW DIMENSION», за матеріалами Міжнародної конференції «Actual Problems of Science and Education. APSE 2017, м. Будапешт, 2017. — Vol. (56), Issue 128. — С.10-17. INDEX COPERNICUS, GLOBAL IMPACT FACTOR, INNO SPACE SCIENTIFIC JOURNAL IMPACT FACTOR, ISI (INTERNATIONAL SCIENTIFIC INDEXING) IMPACT FACTOR.

84. Антоненко Т.Л. Ціннісно-смилова сфера особистості — фундаментальна основа її духовної безпеки / Т.Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць. Праць (матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Формування духовної безпеки особистості в умовах сьогодення: виклики і проблеми». — Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2017. — Вип. 3(78). — С. 25-35. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL (фахова стаття).

85. Антоненко Т.Л. Мистецтво як чинник становлення ціннісно-смилової сфери особистості / Т.Л. Антоненко // Матеріали VII Міжнародного фестивалю «Світ психології» міжнародної конференції «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання» міжнародне наукометричне фахове видання European Humanities Studies: State and Society. — Krakow. — 2017. - № 3. — С.90-102. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL, VazHum, GoogleAcademy, Biblioteka Narodova (Polska).

86. Антоненко Т.Л. Вплив мистецтва на становлення ціннісно-смилової сфери майбутнього фахівця / Т.Л. Антоненко // Мистецька освіта в європейському і соціокультурному просторі ХХІ століття: зб. матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції, Мукачево, 20-21 квітня 2017. — Мукачево: РВВ МДУ, 2017. С. 60-63 (тези).

87. Безугла М.В. Духовно-культурні цінності освіти і духовна безпека особистості / М.В. Безугла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць (матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Формування духовної безпеки особистості в умовах сьогодення: виклики і проблеми»). — Северодонецьк: вид-во СНУ

ім. В.Даля, 2017. — Вип. 4 (79). — С. 36-48. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL (фахова стаття).

88. Безугла М.В. Духовно-культурна спрямованість сучасної освіти / М.В. Безугла // Матеріали наукової конференції «Гуманітарні проблеми сучасного розвитку суспільства», 24 березня 2017р. Сєверодонецьк, 2017 (тези).

89. Сафонова І.О. Гуманітарність як домінуючий принцип педагогічної освіти / І.О. Сафонова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць (матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Формування духовної безпеки особистості в умовах сьогодення: виклики і проблеми»). — Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2017. — Вип. 4 (79). — С. 197-206. INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL (фахова стаття) INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

90. Сафонова І.О. Педагогика и гуманитарность в контексте диалогичности / І.О. Сафонова // Матеріали наукової конференції «Гуманітарні проблеми сучасного розвитку суспільства», 24 березня 2017 р. м. Сєверодонецьк, 2017 (тези).

91. Антоненко Т. Л. Становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця : монографія / Т. Л. Антоненко. — К.: Видавництво «Педагогічна думка», 2018 . — 412 с.

92. Shevchenko H. Futures Studies: Spirituality in the Cosmic Man / H. Shevchenko, T. Antonenko // Philosophy and Cosmology. 2018. — Volume 21. P. 123-130. DOI: 10.29202/phil-cosm/21/13 (фахова стаття) WEB OF SCIENCE.

93. Антоненко Т. Л. Культура — домінуючий чинник становлення ціннісно-сміслової сфери особистост / Т. Л. Антоненко // Директор школи, гімназії, ліцею. — 2018. — № 6. — С. 21-28.

94. Bezuhla M.V. The value of knowledge as the basis for the spiritual and cultural highly educated personality development / M.V. Bezuhla // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових

праць / Гол. редактор: Г.П.Шевченко. — 2018. — Вип. 3 (84). — С. 15-28
(фахова стаття) INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

95. Безугла М. В. Освіта як потужний інструмент виживання людства в майбутньому: ключові завдання та їх особливості / М.В. Безугла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор: Г.П.Шевченко. — 2018. — Вип.4(85). — С. 25-39
(фахова стаття) INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

96. Сафонова І.О. Акмеологічні аспекти розвитку професіоналізму майбутнього викладача вищої школи / І.О. Сафонова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць / Гол. редактор: Г.П.Шевченко. — 2018. Вип.1(82). — С. 194-298. (фахова стаття)
INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

Перелік наукових публікацій в контексті тематики, що вивчалася, за період
2019-2021 років.

Захищено дисертації виконавцями проєкту

1. Антоненко Т.Л. Психологічні засади становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього фахівця: дис. ... д-ра психологічних наук: спеціальність 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2019. 527 с.

Монографії, підручники, посібники

2. Шевченко Г.П. Цінності освітнього середовища як чинника культурного одухотворення суб'єктів педагогічної взаємодії. Горизонт духовності виховання: колективна монографія / The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph. Уклали й підготували Й. Кевішас та О. М. Отич. Вільнюс: Zuvedra, 2019. — 584 с. С. 299-312.

3. Шевченко Г.П., Антоненко Т. Л. Виховання культурної особистості комплексом мистецтв. *Виховання Людини Культури засобами мистецтва*: колективна монографія / Г. П. Шевченко, Д. П. Шафер, Т. Л. Антоненко, В. М. Алфімов, М. В. Безугла, А. Ю. Бовт, Л. Л. Бутенко, А.О. Вітченко, Є.

А. Зеленов, С. В. Коновець, О. Є. Крсек, О. П. Лучанінова, Н. Є. Миропольська, М. В. Роганова, Л. М. Сбітнева, Н. О. Філіпчук, Н. Н. Чурсін. – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. – 292 с., С. 5-30.

4. Безугла М.В. Образ людини нової епохи. *Виховання Людини Культури засобами мистецтва*: колективна монографія / Г. П. Шевченко, Д. П. Шафер, Т. Л. Антоненко, В. М. Алфімов, М. В. Безугла, А. Ю. Бовт, Л. Л. Бутенко, А.О. Вітченко, Є. А. Зеленов, С. В. Коновець, О. Є. Крсек, О. П. Лучанінова, Н. Є. Миропольська, М. В. Роганова, Л. М. Сбітнева, Н. О. Філіпчук, Н. Н. Чурсін. – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2021. – 292 с., С. 54-71.

5. Шевченко Г. П., Антоненко Т. Л., Безугла М. В., Сафонова І. О. Духовне пробудження та духовна безпека студентської молоді: монографія. – Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. – 320 с.

Статті, тези конференцій

6. Shevchenko H., Antonenko T., Bezuhla M. Культурна особистість: концептуальні ідеї П. Шафера. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald)*. – 2019. – Вип. 1. – С. 134-139. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226%2D3209.1.2019.166891> (Web of Science; Index Copernicus) (фахова стаття).

7. Шевченко Г.П. Духовність особистості як складник її життєствердного образу світу. *Взаємодія морального та естетичного виховання. Технології інтеграції змісту освіти* : зб. наук. пр. Всеукраїнського круглого столу «Інтеграція змісту освіти в профільній школі», 17 квітня 2019 р., Полтава / Інститут педагогіки НАПН України; Полтав. обл. ін-т післядипл. пед. освіти ім. М. В. Остроградського / [головн. ред. В. Р. Ільченко]. Полтава : ПОШПО, 2019. Вип. 11. 184 с., 19-22 (матеріали круглого столу).

8. Безугла М.В. Художня освіченість в аспекті формування духовно-культурних цінностей освіти студентської молоді. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць. За матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції «Духовно-культурне виховання особистості в умовах входження людства в епоху культури» в рамках міжнародного проекту Д. Пола Шафера «Епоха Культури» (30 травня 2019 року, м. Київ) / Гол. редактор Г. П. Шевченко. – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. – Вип.3(90). – С.6-19. (Index Copernicus) (фахова стаття).

9. Сафонова І.О. Виховання особистості у контексті позитивної педагогіки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць За матеріалами X Міжнародної науково-практичної конференції «Духовно-культурне виховання особистості в умовах входження людства в епоху культури» в рамках міжнародного проекту Д. Пола Шафера «Епоха Культури» (30 травня 2019 року, м. Київ) / Гол. редактор Г. П. Шевченко. – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. – Вип.3(90). – С. 173-187. (Index Copernicus) (фахова стаття).

10. Антоненко Т.Л. Технології становлення ціннісно-сміслової сфери особистості студента. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць / Гол. редактор Г. П. Шевченко. – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. – Вип.6 (93). – С. 16-29. (Index Copernicus) (фахова стаття). DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2019-93-6-16-29>

11. Антоненко Т.Л. Сутнісна характеристика структурно-функціональної моделі становлення ціннісно-сміслової сфери особистості майбутнього педагога. *Освітній простір України*. 2019. Т.17. С. 214-222.

12. Antonenko T.L., Chursin M. On the Eve of the Future: the Values Sign Change. *Philosophy and Cosmology. Section Three. Intelligent Matter*. — 2019. — Vol. 23. — Pp. 80-89. DOI: <https://doi.org/10.29202/phil%2Dcosm/23/7> (Web of Science, Index Copernicus International) (фахова стаття).

13. Antonenko T. The effects of gender, tenure, and primary workplace on occupational burnout of Ukrainian police officers / Valieiev R., Polyvaniuk V, Antonenko T., Sobakar A. *Romanian Journal for Multidimensional Education (Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala)*. – 2019. ISSN: 2066-7329 e-ISSN: 2067-9270, ISSN: 2066-7329, e-ISSN: 2067-92. Web of Science - Clarivate Analytics (former Thomson Reuters); EBSCO; ICI Journals Master List - Index Copernicus; CEEOL; Ideas RePeC; Econpapers; Socionet; Philpapers; KVK; WorldCat; CrossRef; Google Scholar; Genamics JournalSeek doi: 10.18662/po/97

14. Antonenko T.L., Kuchuk A.M., Rembach O. Culture as a Way of Cognition of Law (Social and Cultural Paradigm Law). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. – 2019. Вип.3. – С. 130-134. фахова стаття Web of Science

15. Antonenko T. Characteristics of Foreign Language Education in Foreign Countries and Ways of Applying Foreign Experience in Pedagogical Universities of Ukraine / I.Onishchuk, M.Ikonnikova, T.Antonenko, I.Kharchenko, S. Shestakova, N.Kuzmenko, B.Maksymchuk // *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2020. – 12(3). – Pp. 44-65. (Web of Science (WOS); EBSCO; ERIH+; Google Scholar; Index Copernicus; Ideas RePeC; Econpapers; Socionet; CEEOL; Ulrich ProQuest; Cabell, Journalseek; Scipio; Philpapers; SHERPA/RoMEO repositories; KVK; WorldCat; CrossRef; CrossCheck) doi: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.3/308>; <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2591>

16. Antonenko T. Improving Educational Policy in the Context of Improving the Organizational Structure of Physical Education Lessons in Schools / M.Oliiar, M.Havryliuk, T.Antonenko, Y.Lopatenko, I.Tymofieieva // *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2020. – 12(3). – Pp. 329-340. (Web of Science (WOS); EBSCO; ERIH+; Google Scholar; Index Copernicus; Ideas RePeC; Econpapers; Socionet; CEEOL; Ulrich ProQuest; Cabell, Journalseek; Scipio; Philpapers; SHERPA/RoMEO repositories; KVK; WorldCat;

CrossRef; CrossCheck) doi: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.3/324>;
<https://www.lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2992>

17. Antonenko T., Kachmar O., Tsybulko O., Grachova T., & Konovalova M. Scientific Approaches to Postmodern Spirituality: Theoretical and Methodological Aspects. *Postmodern Openings*. – 2020. –11(2 Supl 1). – Pp. 200-214. (Web of Science (WOS); EBSCO; ERIH+; Google Scholar; Index Copernicus; Ideas RePeC; Econpapers; Socionet; CEEOL; Ulrich ProQuest; Cabell, Journalseek; Scipio; Philpapers; SHERPA/RoMEO repositories; KVK; WorldCat; CrossRef; CrossCheck) doi: <https://doi.org/10.18662/po/11.2Sup1/187>;
<https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/2684>

18. Shevchenko, H.;Antonenko, T.; Zelenov, E.; Bezuhla, M.;Safonova, I. Features of Education of the Political Culture of Students in a Post-Epidemic Society. *Postmodern Openings / Deschideri Postmoderne*. Jun2020. – Vol. 11 Issue 2. – Pp128-141. 14p. (Web of Science)
<https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/2917>

19. Shevchenko, H., Antonenko, T., & Safonova, I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect. *Journal of History Culture and Art Research*. – 2020. – 9(1). – Pp. 133-144. (Web of Science) doi: <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i1.2432>;<http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/view/2432>

20. Shevchenko, H., Antonenko, T., Bezuhla M., Safonova, I. Students' Spiritual Security Education. *Journal of History Culture and Art Research*. – 2020. – Vol.9. – #4. – 98-110. (Web of Science)
<http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php/ilk/article/view/2799/1856>

21. Шевченко Г.П. Вплив мистецтва на виховання у студентської молоді якостей Людини Культури. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2020. – Вип. 3(96). – С. 269-281. (Index Copernicus International) фахова стаття). <http://domtpsnu.snu.edu.ua/index.php/Domtp>;

22. Шевченко Г.П., Антоненко Т. Л. Гармонійна єдність духовності, культури, освіти і виховання особистості. *Директор школи, ліцею, гімназії*. –

2020. – Т.21. – №1. – С. 82-90. (фахова стаття).
<https://www.director.npu.edu.ua/index.php/dslg/article/view/251>

23. Антоненко Т.Л. Вплив культури і мистецтва на становлення ціннісно-сміслової сфери особистості. *Мистецтво та освіта*. – 2020. № 1 (95). – С. 9-13. (Index Copernicus International, Art & Architecture Complete (EBSCO Publishing, Inc.), ERIH PLUS). (фахова стаття). doi: <https://doi.org/10.32405/2308-8885-2020-1-9-13>;
<http://artedu.com.ua/index.php/adm/article/view/103>

24. Антоненко Т.Л. Методологічний контекст становлення ціннісно-сміслової сфери особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2020. – Вип. 1(94). – С. 16-28. (Index Copernicus International) (фахова стаття).

25. Безугла М.В. Образ сучасної освіченої людини: характеристика її життєво значущих якостей. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2020. – Вип. 2(95). – С. 18-37. (Index Copernicus International) (фахова стаття). <http://domtpsnu.snu.edu.ua/index.php/Domtp>

26. Сафонова І. О. Феноменологічна педагогіка як смисловий аспект методології сучасної освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2020. – Вип.4(97). – С. 231-244. (Index Copernicus International) (фахова стаття). DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-97-4-231-244>

27. Сафонова І. О. Виховання позитивної особистості: уроки стоїцизму в проекції на сучасність. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції The 2nd International scientific and practical conference “Innovative development of science and education” (April 26-28, 2020) ISGT Publishing House, Athens, Greece. 2020. 620 p. ISBN 978-618-04-3761-4 С. 362-367. <https://sci-conf.com.ua/ii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-innovative-development-of-science-and-education-26-28-aprelya-2020-goda-afiny-greetsiya-arhiv/> Афіни, Греція

28. Сафонова І. О. Ціннісно-сміслові детермінанти виховання позитивної особистості // *Науковий вісник інноваційних технологій: зб.наук.*

праць / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку інноваційних процесів наукової думки», присвяченої Дню Науки в Україні, 16 травня 2020 р. Київ-Кропивницький-Кривий Ріг-Україна, 2020. – №2(26). – С. 91-97.

29. Shevchenko, H., Bezuhla M., Antonenko, T., Safonova, I. Spiritual awakening of the personality as the key to spiritual security in the context of postmodernism. *Postmodern Openings / Deschideri Postmodern*. 2021. Volume 12, Issue 1, pages: 185-200. ISSN / eISSN:2068-0236 / 2069-9387 doi: <https://doi.org/10.18662/po/12.1/254> Web of Science

30. Antonenko T. Education as a Way of Human Existence in a Postmodern Society / Volodymyr Bekh, Viktor Vashkevych, Alla Kravchenko, Tetiana Antonenko, Alla Yaroshenko, Valerii Akopian // *Postmodern Openings Journal: Publishing House: Editura Lumen, Asociatia Lumen*. – 2021. – Vol 12, No. 3. – Pp. 1-14. Web of Science.

31. Шевченко Г. П., Проблема духовного пробудження особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. – 2021. – Вип. 2 (101), Ч.1. – С. 284-297 (стаття фахова). Index Copernicus. doi.org/10.33216/2220-6310-2021-101-2_1-284-297.

32. Антоненко Т.Л., Безугла М.В. Духовно-творчий потенціал студентської молоді як духовно-культурна цінність освіти: перешкоди на шляху розвитку. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. – 2021. – Вип. 2 (101), Ч.1. – С. 15-32 (стаття фахова). doi.org/10.33216/2220-6310-2021-101-2_1-15-32. Index Copernicus

33. Сафонова І. О. Відповідальність як визначальна риса позитивної особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. – 2021. – Вип. 3(102). – С. 271-285. (стаття фахова). doi: 33216/2220-6310-2021-102-3-271-285. Index Copernicus

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження було розкрито методологію, теорію і педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді.

1. На основі аналізу наукової літератури з'ясовано, що на ефективність процесу виховання духовної безпеки студентської молоді негативно впливають *чинники, які призводять до руйнування внутрішнього світу, духовної культури і духовних цінностей особистості, її духовної безпеки*. До них відносять: низький рівень ціннісної свідомості населення, що дає можливість маніпулювати особистістю; сегментована свідомість, якій недоступні високі рівні інтелекту, соціальна зрілість, відповідальність; руйнування духовного світу людини; життя без віри, духовна самотність; відсутність духовно-моральних ідеалів; негативний вплив масової культури; поширення через ЗМІ моралі вседозволеності, антиестетичності, відсутність національно-культурної і духовної самоідентифікації; поляризація ідеологем і відповідних духовно-моральних цінностей у суспільстві, які впливають на різну спрямованість геополітичних інтересів і різне бачення розвитку країни.

2. Охарактеризовані *загрози духовної безпеки студентської молоді*, серед яких слід особливо акцентувати увагу на наступних: конфліктність і інтелектуалізацію суспільства, які не збігаються з моральним удосконаленням особистості, руйнування національної культури, національної науки, освіти і виховання; деформування системи духовного самовідтворення суспільства; згасання творчого потенціалу студентської молоді через скасування «живого діалогу» між викладачем і студентом з освітньо-виховного процесу, його заміна комп'ютерним тестуванням; гіпертрофована орієнтація масової свідомості на матеріальні цінності, індивідуалізм, аморальність; руйнування ядра духовної культури через насильницьке впровадження еталонів поведінки та стилів життя західного суспільства через ЗМІ; прояви бездуховності, духовної порожнечі,

культурного і морального нігілізму; виключення її духовно-культурної виховної складової, адже саме вона відповідає за пробудження в людині людського.

Визначені можливі *шляхи подолання загроз духовної безпеки* і, відповідно, досягнення особистістю стану постійної духовної пробудженості, серед яких особливо слід відзначити: розробка стратегії збереження і розвитку духовних цінностей, духовної культури, творчої позитивної духовності; зміна вектора вищої освіти з орієнтованості на матеріальні цінності і підготовку вузькоспеціалізованих фахівців з економічним світоглядом на духовні і культурні цінності і виховання цілісної, духовно-культурної, творчої, високоосвіченої особистості з розвиненим культурним світоглядом та ціннісною «пробудженою» свідомістю високого рівня; включення духовно-культурної виховної складової в освітній процес; орієнтованість в процесі навчання на виховання людяності, душевності, доброти і взаємоповаги у взаєминах між людьми; акцент на досягненні гармонії, цілісності і єдності з природою і навколишніми людьми; виховання життєвезначущих духовно-культурних і духовно-моральних цінностей; створення в просторі університету відеотеки художніх і документальних фільмів духовної тематики, орієнтованих на виховання у молоді високоморальної поведінки, культури дії, розвиток вищих цінностей Істини, Добра, Краси, прищеплення естетичного смаку, культури почуттів; створення сприятливої атмосфери для виховання цілісної духовно-культурної особистості в просторі університету на основі культурних ідеалів захищеності і затишку; організація і проведення позааудиторних занять психолого-педагогічної спрямованості, орієнтованих на виховання у студентської молоді усвідомлення значущості духовної безпеки особистості і ведення нею духовно-культурного способу життя.

3. Здійснено методологічний аналіз проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді. З'ясовано, що використання системного підходу дозволяє розглядати духовну безпеку студентської молоді як

систему, яка включає: ціннісно-сміслову сферу особистості; систему цінностей, орієнтованих на виховання національно-культурної ідентичності, дієвого патріотизму, духовно-моральних, естетичних, професійних ідеалів; загальної культури і культури світу, відповідальної всесвітньої громадянськості. Аксиологічний підхід передбачає виховання ціннісної свідомості студентської молоді, систему жінезначімих цінностей і смислів. Використання культурологічного підходу передбачає насичення навчально-виховного процесу досягненнями загальнонародської і національної культури і мистецтва; підвищення культуроємкості навчальних дисциплін, що сприяють вихованню Образа Людини Культури. Цивілізаційний підхід, який сприяє усвідомленню студентською молоддю ціннісної значущості національно-культурних традицій, які є культурними оберегами нації. Синергетичний *підхід*, передбачає розвиток в процесі отримання студентами освіти їх здібностей до творчого критичного мислення і до здійснення активної творчої діяльності, а також ґрунтуючись на принципі синергії формування здатності звертати наявні теоретичні і практичні знання в стратегії вирішення проблем і методи отримання нового знання, в своє власне, особистіснозначиме, пропущене через себе знання.

4. Розкриті теоретичні засади виховання духовної безпеки студентської молоді.

На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури доведено, що основою виховання духовної безпеки студентської молоді є духовно-культурна платформа. З'ясовано, що зберегти духовну безпеку суспільства і кожної людини можна завдяки слідуванню національно-культурним традиціям, примножуючи їх Духом відповідальності, віри в справедливість, Людської гідності і чесності, високої моральності і краси. Особливий акцент зроблений на значущій ролі мистецтва і художньої освіти у виховання духовної безпеки студентської молоді.

Наведено авторське визначення поняття «духовна безпека студентської молоді», яке розглядається нами як розвинена духовна властивість

особистості, яка представляє собою систему загальнолюдських цінностей, ідеалів позитивної особистості, які стають смыслом її життя. Структурними компонентами духовної безпеки є розвинена ціннісно-смыслова сфера особистості, культура, високий рівень духовності, ідеали особистості. Названі структурні компоненти духовної безпеки є основою моральних установок і вчинків особистості. Результатом виховання духовної безпеки є дієвість морально-естетичного вчинку, високорозвинене почуття відповідальності і громадянськості, основи культури світу. Ключовими поняттями духовної безпеки є категорії духовність та духовна культура.

Доведено, що потужним механізмом захисту студентської молоді від руйнування їх духовного світу є виховання позитивної особистості, яке спирається на ціннісно-смыслову сферу особистості (Антоненко, 2018), на ідеали, які дозволяють адаптуватися до мінливої реальності і, в той же час, наситити внутрішній світ радісним світовідчуттям, позитивними емоціями, які дозволяють зарядити життя позитивної життєвою енергією. Ми розглядаємо позитивне виховання як оптимістичну, життєстверджуючу стратегію, яка забезпечує студентській молоді здатність бачити світ у всій його красі і гармонії і насолоджуватися ним. Ідея позитивного виховання базується на тій ідеї, що сходження до вищих прагнень, цінностей, смислів, ідеалів, здатність до пошуку позитивного в навколишній дійсності, в природі, собі, в інших людях є потребою високорозвиненої особистості.

З'ясовано, що ключем до виховання духовної безпеки студентської молоді є її духовне пробудження, яке передбачає докорінну зміну в особистості системи поглядів на картину світу, на характер людських взаємин, на життєву позицію, на світосприйняття, світовідчуття, світогляд, на оцінку вчинків з точки зору моралі і естетики. Цілком очевидно, що при цьому кожен індивід повинен достатньо володіти знанням про сутність духовності. Духовному пробудженню безсумнівно сприяють мистецтво, вчинки людей, природа. Духовне пробудження відбувається в той момент, коли глибоко зачіпаються почуття особистості, яскраво пробуджується

емоційна сприйнятливість і морально-естетичні переживання: хвилювання, радість, задоволення, здивування. Джерелом духовного пробудження є сплячі глибокі почуття захоплення, подиву, радості, зустрічі з небаченою красою, як відповідна реакція порушених струн душі.

5. Охарактеризовано структурно-функціональну модель духовної безпеки студентської молоді, всі елементи якої взаємопов'язані. Особлива увага приділена характеристиці організаційно-методичній системі, виховання духовної безпеки студентської молоді, теоретична модель якої графічно представлена у роботі і складається з чотирьох блоків: *цільового блоку* (мета і завдання виховання духовної безпеки студентської молоді); *теоретично-методологічного блоку* (концептуальні підходи, фактори духовного пробудження і принципи виховання духовної безпеки студентської молоді); *операційно-процесуального блоку* (методи, науково-методичний інструментарій, форми виховання, етапи та педагогічні технології виховання духовної безпеки студентської молоді); *результативного блоку* (критерії - *когнітивно-духовний критерій, емоційно-ціннісний критерій, мотиваційно-потребнісний критерій, поведінково-вчинковий критерій, операційно-діяльнісний критерій*; показники; рівні вихованості духовної безпеки студентської молоді – *високий, середній, низький*). Виходячи з визначеної теоретичної моделі, теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено комплексну організаційно-методичну систему виховання духовної безпеки студентської молоді.

Визначені ключові *принципи виховання духовної безпеки студентської молоді*: *принцип одухотворення* (пробудження духовності); *принцип співробітництва* (співтворчості); *принцип співмислення* (організації спільної смислотворчості); *принцип «живого» діалогу* на основі духовних, моральних, культурних, естетичних цінностей.

Основними етапами виховання духовної безпеки студентської молоді визначено: *освітній етап* (отримання знань і усвідомлення важливості виховання духовної безпеки студентської молоді в ході проведення бесід –

«живого» діалогу між викладачами і студентами; обміну думками; приведення яскравих прикладів ситуацій з життя і моделювання ситуацій вибору моделі поведінки, їх розбір); *культурно-просвітницький етап* (саморефлексія, самосвідомість значущості духовної безпеки і вироблення стратегії і стилю життя орієнтуючись на систему духовних, культурних, моральних цінностей і смислів; *духовно-пробуджувальний (виховний) етап* (досягнення стану духовної пробудженості на практиці).

5. Розроблено науково-методичний інструментарій експериментального дослідження проблеми виховання духовної безпеки студентської молоді. У процесі проведення експериментального дослідження використані адаптовані авторами методики: Ціннісний опитувальник С. Шварца; Методика «самооцінка емоційних станів» Г. Айзенка; Методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребової сфері» О. Ф. Потьомкіної; Методика вивчення індивідуальних особливостей поведінки – Опитувальник інтерперсонального діагнозу (Т. Лірі, Г. Л. Лафорж, Г. Ф. Сучек; Методика Психологічна діагностика духовного потенціалу і духовно-ціннісної спрямованості особистості Е. О. Помиткіна; Опитувальник «Духовна особистість» Г. В. Ожиганової; Тест на пробудженість С. Тейлора і К. Кілрі (адаптовані нами).

6. Розроблена експериментальна цільова програма виховання духовної безпеки студентської молоді до складу якої входять програма авторських спецкурсу «Духовні виміри твого життя», авторського спецсемінару «Ціннісно-смилова сфера особистості», освітнього курсу «Духовна безпека студентської молоді» та програма роботи студії «Духовна безпека – основа миру і стабільності», які уможливають формування у студентів збалансованої системи духовних, культурних, моральних цінностей, смислів та ідеалів, розвиток культури морально-естетичних почуттів, отриманню в процесі освіти «відчутого» життєвого досвіду (духовного, культурного, морального, емоційно-ціннісного), розвитку у студентів творчого морально-естетичного світогляду, світосприйняття, світовідношення, розвитку і

саморозвитку студентами творчого, критичного, позитивного мислення, створенню емоційно здорової атмосфери взаємодії в студентській групі з метою досягнення молоддю стану емоційного затишку, відновлення у них почуття безпеки / захищеності і цілісності, що дозволить досягти ними стану постійного духовного пробудження – ключа до виховання у студентів духовної безпеки.

Розроблений авторський комплекс творчих завдань, які плідно використовувалися під час реалізації на практиці цільової програми виховання духовної безпеки студентської молоді.

7. Визначені педагогічні умови виховання духовної безпеки студентської молоді, серед яких найбільш значущими є: створення емоційно здорової атмосфери взаємодії в студентській групі; розвиток і саморозвиток студентами творчого, критичного, позитивного мислення; моделювання цілісного, інтегративного духовного, морального, культурного освітнього простору; спрямованість на розвиток у студентів творчого морально-естетичного світогляду, світосприйняття, світовідношення; сприяння отриманню в процесі отримання освіти «відчутого» життєвого досвіду з метою наповнення їх «внутрішнього творчого колодязя»; орієнтація на формування збалансованої системи духовних, моральних, культурних та естетичних цінностей, смислів та ідеалів; розвиток культури морально-естетичних почуттів; накопиченню студентами знань про духовність, духовній культурі, духовне пробудження, духовно-культурний спосіб життя, духовну безпеку; умінь вести духовно-культурний спосіб життя і навичок, необхідних для успішної самореалізації цілісної духовної особистості і досягнення ними стану духовного пробудження як ключа до духовної безпеки особистості.

8. Розроблено й упроваджено сукупність педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді у рамках спецкурсу «Духовні виміри твого життя», спецсемінару «Ціннісно-смилова сфера особистості», освітнього курсу «Духовна безпека студентської молоді» а

також позааудиторних форм роботи із молоддю, зокрема на заняттях студії «Духовна безпека – основа миру і стабільності».

Ефективна імплементація запропонованих нами педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді (Творча візуалізація «Моє центральне духовне «Я», «Я – духовна особистість», «Вивільнення внутрішньої творчої дитини», «Дихання природи», «Щоденник духовного пробудження», «Карта культурного ландшафту») передбачає її включення у процес участі.

Дані контрольного етапу експерименту після застосування дібраних нами педагогічних технологій засвідчили більш високі якісні показники виховності духовної безпеки у студентів ЕГ, на відміну від КГ. Тобто орієнтація студентської молоді на ведення духовно-культурного способу життя, становлення стійкої ціннісно-сислової сфери, розвиток творчого морально-орієнтованого світогляду, світовідношення і світосприйняття позитивно вплинула на виховання духовної безпеки студентів. Отриманий ними в процесі отримання освіти власний «відчутий» досвід досягнення стану духовного пробудження допоможе їм поступити в різних життєвих ситуаціях за законами совісті, Істини, Добра і Краси. Отже, діагностика рівнів вихованості духовної безпеки студентської молоді на контрольному етапі проведеного дослідження підтвердила ефективність запропонованих у роботі педагогічних технологій виховання духовної безпеки студентської молоді.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Альварес М. Простота уюта. Хюгге, лагом и энергия повседневных удовольствий / The Simplicity of Cozy: Hygge, Lagom & the Energy of Everyday Pleasures / Меліса Альварес ; пер. с англ. И. Вышеславцевой. — СПб.: Изд-во ИГ «Весь», 2019. 224 с.
2. Амонашвили Ш. Основы гуманной педагогики / Шалва Амонашвили. — Книга 1. Улыбка моя, где ты? — ООО «Свет», 2012. — 285 с.
3. Антоненко Т. Л. Виховання у підлітків культури почуттів засобами мистецтва: автореф. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Тетяна Леонардівна Антоненко. — Х., 1994. — 20 с.
4. Антоненко Т. Л. Культура — домінуючий чинник становлення ціннісно-сислової сфери особистост / Т. Л. Антоненко // Директор школи, гімназії, ліцею. — 2018. — № 6. — С. 21-28.
5. Антоненко Т. Л. Культура почуттів як компонента духовності особистості [Електронний ресурс] / Т. Л. Антоненко // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. — 2017. — V (56), Issue: 128. — С. 59-63. Режим доступу: https://snu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/05_16_T_5.pdf
6. Антоненко Т. Л. Становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця: [монографія] / Т. Л. Антоненко. — К. : Педагогічна думка, 2018. — 412 с.
7. Антоненко Т. Л. Духовно-культурні цінності освіти студентської молоді: [монографія] / Т. Л. Антоненко, М. В. Безугла. — К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. — 254 с.
8. Антонин Марк Аврелий (1992). Размышления [Електронний ресурс] / Марк Аврелий Антонин ; пер. А. Гаврилова. — СПб. Режим доступу : https://royallib.com/book/antonin_mark_avreliy/razmishleniya.html.
9. Ассаджолі Р. Психосинтез: теорія и практика / Роберто Ассаджолі. М.: REFL-book, 1994. — 314 с.

10. Ахарони А. Культура мира / А. Ахарони // Международный энциклопедический словарь «Глобалистика». — М., 2003.
11. Баева Л. В. Ценностные основания индивидуального бытия: Опыт экзистенциальной аксиологии : [монография] / Л. В. Баева. — М. : Прометей. МПГУ, 2003. — 240 с.
12. Баева Л. В. Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории / Л. В. Баева. — Астрахань: Изд-во АГУ, 2004. — 282 с.
13. Баева Л. В. Информационная эпоха: метаморфозы классических ценностей / Л. В. Баева. — Астрахань : Астрахан. ун-т., 2008.
14. Баранівський В. Ф. Вища освіта у вирішенні проблем духовної безпеки українського суспільства / В. Ф. Баранівський // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. — 2013. — 41(1). — С. 206–221.
15. Бахтин М. Человек в мире слова / М. Бахтин. — М. : РОУ, 1995. — 140 с.
16. Безугла М. В. Формування духовно-культурних цінностей освіти : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / М. В. Безугла ; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. — К., 2015. — 237 с.
17. Безугла М. В. Художня освіченість в аспекті формування духовно-культурних цінностей освіти студентської молоді / М. В. Безугла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2019. — Вип. 3(90). — С. 6-19.
18. Безугла М. В. Образ сучасної освіченої людини: характеристика її життєвозначущих якостей / М. В. Безугла // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2020. — 2(95). — С. 18-37. doi: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-95-2-18-37>.
19. Бердяев Н. Самопознание (Очерк философской автобиографии) / Н. Бердяев. — 1980. — 446 с.

20. Бердяев Н. А. Духовное состояние современного мира / Н. А. Бердяев // *Философия творчества, культуры и искусства: в 2-х т.* — М.: Искусство, 1994. — Т. 1. — С. 495-496.
21. Бердяев Н. Н. Царство духа и царство кесаря / Н. Н. Бердяев. — Париж: YMCA Press, 1951.
22. Бердяев М. С. Дух и реальность: Основы богочеловеческой духовности / М. С. Бердяев. — М. : Республика, 1994. — 480 с.
23. Беспалько В. Г. Духовная безопасность как объект уголовно-правовой охраны / В. Г. Беспалько // *Право и безопасность.* — 2006. — № 3–4. — С. 29–37.
24. Бех И. Нравственность личности в психологическом ракурсе / Иван Бех // *Філософська і соціологічна думка.* — 1994. — № 3–4.
25. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: [монографія] / Иван Бех. — Київ – Чернівці: «Букрек», 2018. — 320 с.
26. Бехтерев В. Вопросы общественного воспитания / В. Бехтерев. — М. : Типо-лит. Т-ва И. Н. Кушнерев и Ко, 1910. — 41 с.
27. Бондаревская Е. В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания [Текст]: учеб. пособие для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений, слушателей ИПК, учителей / Е. В. Бондаревская, С. В. Кульневич. — Ростов н/Д., 1999. 560 с.
28. Буева Л. П. Духовность и проблемы нравственной культуры / Л. П. Буева // *Вопросы философии.* — 1996. — Вып. 2. — С. 3–9.
29. Бэнь А. Наука воспитания / А. Бэнь; полный переводъ с англійскаго. — СПб. : Изданіе журнала «Семья и школа», 1881. — 422 с.
30. Вайс М. Розуміння порожнечі засобами танцю: шляхи її передачі в японському танці було у виконанні Оно Йосіто / Макл Вайс // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* — Сєвєродонецьк, 2015. — Вып. 3(66). — С. 49-62.
31. Васильев И. А. Теоретическое и экспериментальное изучение интеллектуальных эмоций : автореф. ... дис. канд. наук. — М., 1976.

32. Верность. Алишер Навои. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ru.citaty.net/temy/kachestvo/>
33. Видојеви З. Шма је култура. Мира / З. Видојеви // Зборник радова Културии и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана. — Ниш : Институт за социологију, 2005.
34. Вишенський І. Вибрані твори / І. Вишенський. — Л. : Каменяр, 1980. — 142 с.
35. Гадамер Г. П. Актуальность прекрасного / Г. П. Гадамер. — М., 1991.
36. Галтунг Ц. Теорија мира / Ц. Галтунг // Светска енциклопедија мира. Завод за уџбенике и наставна средства. Београд: Центар за демократију, Гутенбергова галаксија, 1999. — Т. II.
37. Гегель Г. Ф. Работы разных лет / Г. Ф. Гегель. — М., 1970
38. Гегель Г.Ф. Философия духа. Субъективный дух / Г. Ф. Гегель // Сочинения. Т.3. Энциклопедия философских наук. Ч.3. Философия духа ; пер. Б. А. Фохта. — М. : Государственное издательство политической литературы. — 1956. — 372 с.
39. Гельвеций К. Об уме / К. Гельвеций. — М. : Государственное-социально-экономическое издательство, 1938. — 398 с.
40. Глазачев Н. С. Экология мира / Н. С. Глазачев // *Культура и экология мира*. Серия «Культура мира: взгляд из России». — М., 2000.
41. Декларация и Программа действий в области культуры мира. Принята резолюцией 53/243 Генеральной Ассамблеи от 13 сентября 1999 года [Электронный ресурс]. Режим доступа : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/culture_of_peace.shtml
42. Жулинський М. Подих третього тисячоліття: літературно-критичні статті / М. Жулинський. — Луцьк : Терен, 2000.
43. Запесоцкий А. С. Образование: философия, культурология, политика / А. С. Запесоцкий. — М. : Наука, 2003. — 456 с.
44. Запесоцкий А. С. Образование: философия, культурология, политика / А. С. Запесоцкий. — М., 2013. — 456 с.

45. Запесоцкий А. С. Гуманитарное образование и проблемы духовной безопасности [Электронный ресурс] / А. С. Запесоцкий // Здравый смысл, Осень. 2009. — Вип. 4 (53). — С. 36–41. — Режим доступа: http://image.websib.ru/03/text_article.htm?134
46. Зеньковский В. В. Психология детства / В. В. Зеньковский. — М. : Школа-Пресс, 1996.
47. Зинченко В. П. Психолого-педагогические основы построения системы развивающего обучения Д. Б. Эльконина – В. В. Давыдова [Текст] : учебное пособие / В. П. Зинченко. — М. : Гардарики, 2002. — 432 с. Режим доступа: http://lib100.com/common_psychology/psy_oundations/html/?page=316
48. Изард К. Эмоции человека / К. Изард. — СПб., 2000.
49. Ильин И. Путь к очевидности / И. Ильин. — М. : Эксмо-Пресс, 1998. — 912 с.
50. Ильин И. А. Путь к очевидности / И. А. Ильин. — М. : Республика, 1993. — 431 с. (Мыслители XX века).
51. Ильин И. А. Эмоции и чувства / И. А. Ильин. — СПб: Питер, 2001. — 752 с.
52. Ильин И. А. Путь духовного обновления / [сост., авт. предисл., отв. ред. О. А. Платонов]. — М. : Институт русской цивилизации, 2011. — 1216 с.
53. Ильин И. А. Эмоции и чувства [2-изд., перераб. и доп.] / И. А. Ильин. — СПб. : ПИТЕР, 2013. — 783 с.
54. Ільїн В. А. Філософія як духовне роблення. Зібрання творів / В. А. Ільїн. — Вид-во: ПСТГУ, 2014. — 716 с.
55. Каган М. С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа) / М. С. Каган. — М., 1974. — 328 с.
56. Каган М. С. О духовном (опыт категориального анализа) / М. С. Каган // Избранные труды : в 7 т. — СПб., 2006. — Т.2. — 636 с.

57. Казначеев В. Человек в мироздании / В. Казначеев. — Донецк : Институт культуры ДонНТУ. — 1991. — 76 с.
58. Карлейль Т. Этика жизни. Трудиться и не унывать! [Электронный ресурс] / Т. Карлейль ; пер. Е. Синерукой. — Санкт-Петербург, 1906. — Режим доступа : https://royallib.com/read/tomas_karleyl/etika_gizni.html#0.
59. Киселев Г. С. Статья человечеством (сознание постмодерна) / Г. С. Киселев. — М. : Гном и Д., 2004. — 177 с.
60. Козельский Я. П. Философские предложения, сочиненные Надворным советником и Правительствующего Сената Секретарем Яковом Козельским в Санкт-Петербурге 1768 года его Сиятельству князю Александру Алексеевичу Вяземскому... Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века [Электронный ресурс] / Я. П. Козельский. Государственное издательство политической литературы, 1952. — Том I. Режим доступа : http://az.lib.ru/k/kozelskij_j_p/text_1768_filosof_predlozhenia.shtml
61. Коменский А. Я. Избранные педагогические сочинения: [в 2 т.]. / А. Я. Коменский ; под. ред А. И. Пискунова. — М. : Педагогика, 1982. — Т. 1. — 656 с.
62. Кон И. С. Словарь по этике: [4-е изд.] / И. С. Кон. — М. : Политиздат, 1981. — 430 с. Режим доступа : <https://terme.ru/termin/kultura-chuvstv.html>
63. Кримський С. Б. Заклики духовності ХХІ століття / С. Б. Кримський. — К. : КМ Академія, 2003. — 32 с.
64. Кротюк В. А. Духовна безпека суспільства та освіта / В. А. Кротюк, С. Г. Малярчук // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого 2012. – № 4 (14). С. 57–76.
65. Крымский С. Б. Принципы духовности ХХІ столетия / С. Б. Крымский // День, 2002. Ноябрь 210. С. 18-19.
66. Кутырев В. А. Постчеловеческая революция как результат технологизации человеческого мира / В. А. Кутырев // Наука. Мысль / A science. Thought. 2017. № 1-3. С. 47-48.

67. Кэмерон Дж. Золотая жила / Дж. Кэмерон ; пер. Д. Сирوماхи / Julia Cameron. The Vein of Gold: A Journey to Your Creative Heart. — М. : Гаятри, 2007. — 320 с.
68. Кэмерон Дж. Художник есть в каждом. Как воспитать творчество в детях / Дж. Кэмерон ; пер. с англ. Т. Землеруб. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2014.
69. Кэмерон Дж. Путь художника. Ваша творческая мастерская / Дж. Кэмерон. — Изд-во: Гаятри/Livebook, 2015. — 272 с.
70. Летуновский В. В. Психология духовного бытия / В. В. Летуновский // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова. — М., 2002.
71. Лефевр В. А. Познание и вера / В. А. Лефевр // Вопросы философии. — 2016. — № 9. — С. 94-97.
72. Ливрага Х. А. Сокровенный смысл жизни / Х. А. Ливрага, Д. С. Гусман ; пер. с испанского Наумова О. В., Сикирич Елена, Архипова О., Каменщикова И. Н., Головин Д. В. М. : Новый Акрополь, 2010. — Т.1.
73. Ливрага Х. А. Сокровенный смысл жизни / Х. А. Ливрага, Д. С. Гусман ; пер. с испанского Е. Сикирич. — М. : Культурный центр «Новый Акрополь», 2008. — Т.2. — 336 с.
74. Ливрага Х. А. Сокровенный смысл жизни / Х. А. Ливрага, Д. С. Гусман ; пер. с испанского Е. Сикирич. — М : Новый Акрополь, 2013. — Т. 3.
75. Лихачев А. Духовно-нравственная жизнь в категориях психологии / А. Лихачев. — Московский психотерапевтический журнал. — 2005. — № 3. — С. 20-50.
76. Лихачев Б. Т. Философия воспитания: спец. курс / Б. Т. Лихачев. — М. : ВЛАДОС, 2010. — 335 с.
77. Лихачев Д. С. Русская культура / Д. С. Лихачев. — Искусство-СПБ, 2007. — 436 с.
78. Лотман Ю. М. Учитель на пороге двадцать первого века. Воспитаие души. Воспомяная. Интревью. Беседы о русской культуре

- (телевизионные лекции) [Электронный ресурс] / Ю. М. Лотман. — Санкт-Петербург : Искусство–СПБ, 2005. — Режим доступа : http://yanko.lib.ru/books/cultur/lotman/lotman-vospit_dushi-an.htm.
79. Лэнгле А. Жизнь, наполненная смыслом. Прикладная логотерапия / А. Лэнгле ; пер. с нем. — М. : Генезис, 2004. — 128 с.
80. Мајор Ф. УНЕСКО: Идеал и акција. Актуелност једног визионарског текста / Ф. Мајор. Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу. — Србије, Завод за уџбенике и наставна средства. Београд, 1997.
81. Малявин В. Конфуций, Сунь-цзы, Лао-цзы Большая книга мудрости Востока / В. Малявин. — Издательство АСТ, 2020. — 1760 с.
82. Мамардашвили М. (1988). Если осмелиться быть... / М. Мамардашвили // Наше наследие. — М., 1988. — №3. — С. 22-27.
83. Маркови Д. Ж. Културна политика и култура мира у условима мултикултуралности на Балкану / Д. Ж. Маркови // Модели културне политике у условима мултикултуралних друштава на Балкану и евроинтеграционих процеса. — Ниш: Институт за социологију, 2004.
84. Маслова Л. А. Механізми державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки суспільства : дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Л. А. Маслова. — Національна академія державного управління при президентіві України. — К., 2014. — 248 с.
85. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу ; пер. с англ. К. С. Бельской. — М. : Смысл, 1999. — 425 с.
86. Медведева Г. П. Этические основы социальной работы: учебник и практикум для среднего профессионального образования / Г. П. Медведева. — М. : Издательство Юрайт, 2019. — 443 с.
87. Мейдер В. Гуманитарное образование – основа духовной безопасности / М. Мейдер // Здравый смысл. — 2009. — № 4(53). — С. 36-41.

88. Милтоевич В. Культура мира: теоретико=методологический аспект проблемы / В. Милтоевич // *Вестник РУДН*, серия Социология. — 2008. — № 2.
89. Моисеев Н. Н. Цивилизация на переломе / Н. Н. Моисеев. — М. : ИСПИ РАН, 1996. —167 с.
90. Мурашев А. Другая школа 2. Образование – не система, а люди / А. Мурашев. — М. : Эксмо, 2021. — 368 с.
91. Мысль и мышление: Учение Живой Этики о мысли, мышлении и передаче мысли / [сост. : Л. Г. Васильевых ; под ред. С. Л. Крука]. Хмельницкий, Подольский культурно-просветительский Центр им. Н. К. Рериха. — 2017. — 416 с.
92. Новиков А. М. Педагогика: словарь системы основных понятий / А. М. Новиков. — М. : Издательский центр ИЭТ, 2013. — 268 с.
93. Нуссбаум М. Не ради прибыли: зачем демократии нужны гуманитарные науки / М. Нуссбаум ; пер. с английского Марины Бендет; под науч. ред. А. Смирнова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М. : Издательский дом Высшей школы экономики, 2014. — 192 с.
94. Образование в духе глобальной гражданственности [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://ru.unesco.org/themes/obrazovanie-v-duhe-globalnoy-grazhdanstvennosti>
95. Осипов А. И. Проблема духовной безопасности в постсоветском обществе / А. И. Осипов // Духовно-нравственное воспитание на основе отечественных культурно-исторических и религиозных традиций и ценностей: материалы Междунар. науч.-практ. конф., Жировичи, 27 мая 2010 г. [Электронный ресурс] / Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т философии, Белорус. Экзархат Моск. Патриархата Рус. Правосл. Церкви; науч. ред. совет: М. В. Мясникович, Высокопреосвящ. Филарет и др. — Мн. : Беларус. Навука, 2010. — 389 с. — Режим доступа : <http://knigi.link/sovremennogo-obrazovatel'nogo-metodologiya/osipov-problema-duhovnoy-bezopasnosti-25376.html>

96. Панарин А. С. Глобализация как вызов жизненному миру. За Хайдеггера. Сумерки глобализации / А. С. Панарин. — М. : АСТ, 2004. — 348 с.
97. Панченко Л. М. Гуманітарна освіта як основа духовної безпеки / Л. М. Панченко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. — 2012. — № 38. — С. 149–161.
98. Педагогический словарь : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] ; под ред. В. И. Загвязинский, А. Ф. Закирова, Т. А. Строкова и др. — М. : Академия, 2008. — 352 с.
99. Педагогический словарь [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://endic.ru/pedagogics/Dobrota-526.html>
100. Пинахина Е. А. Культура чувств и её воспитание в образовательном процессе / Е. А. Пинахина // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. — 2011. — № 5-6. — С. 232–236.
101. Платон Пир. Философия любви: [в 2 т.] / Платон. — М., 1990. — Т. 2. Антология любви.
102. Померанц Г. С. Духовность как возвращение в свое «Ч». Мир человеческих проблем: [хрестоматия] / [сост. К. Сельчонок]. — Мн. : Харвест, 1998. — 448 с.
103. Помиткін Е. О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості : [посібник] / Е. О. Помиткін. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 144 с.
104. Притча «Про типы людей и кризис» [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://allatroickaya.ru/pritcha-dlya-dushi/>
105. Притча царя Соломона [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://allatroickaya.ru/pritcha-tsarya-solomona/>
106. Рерих Е. И. Живая этика [Электронный ресурс]. Режим доступа : <https://www.e-reading.club/book.php?Book=85198>

107. Рерих, Н. К., & Дьяченко, И. Ю. (2015). Мир через Культура: сборник очерков Н. К. Рериха / Н. К. Рерих, И. Ю. Дьяченко [Электронный ресурс]. Международный Центр Рерихов. — М., 2015. — Режим доступа : http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=29427449.
108. Риккерт Г. Философия жизни / Г. Риккерт. — К. : Ника-Центр, 1998. — 512 с.
109. Робинсон К. Образование против таланта / Robinson Ken Out of minds. Learning to be creative / К. Робинсон ; пер. с англ. Наталии Макаровой. — М. : Манн, Иванов и Фербер, Эксмо, 2013. — 331 с.
110. Робинсон К. Школа будущего. Как вырастить талантливого ребенка/ К. Робинсон, А. Лу. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2016. 167 с. — Режим доступа : <https://www.eseur.ru/Files/file8702.pdf>
111. Розанов В. В. Мысли о литературе / В. В. Розанов. — М., 1993. —608 с.
112. Розанов В. В. Около народной души. Статьи 1906-1908 гг. / В. В. Розанов // Собр. соч. ; под. общ. ред А. Н. Николюкина. — М. : Республика, 2003.
113. Розин В. М. Как можно помыслить тело человека, или на пороге антропологической революции [Электронный ресурс] / В. М. Розин. — 2012. — Режим доступа : https://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/01/s66_telo.pdf
114. Ролло М. Человек в поисках себя / М. Ролло ; пер. Е. Овчинниковой, Е. Абрамовой. — СПб., 2020.
115. Рыбаков С. Ю. Проблемы обеспечения духовной безопасности в системе образования России : [монография] / С. Ю. Рыбаков. Ряз. гос. ун-т им. С.А.Есенина. — Рязань, 2011. — 304 с.
116. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. — Изд-во: Питер, 2012. — 224 с.
117. Селінджер Дж. Д. (). Над прірвою у житі (Ловець у житі) [Электронный ресурс] / Дж. Д. Селінджер . — 1984. — Режим доступа : <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=133>.

118. Симонов П. В. Происхождение духовности / П. В. Симонов, П. М. Ершов, Ю. П. Вяземский, М. Г. Айрапетянц. — М. : Наука, 1989. — 352 с.
119. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Г. Сковорода. — Л., 1995. — 528 с.
120. Сковорода Г. Наставления бродячего философа. Полное собрание текстов [Электронный ресурс] / Г. Сковорода. АСТ, 2018. — 560 с. — Режим доступа : http://loveread.ec/view_global.php?id=71592.
121. Sommer D. S. Мораль 21 века [Электронный ресурс] / Д. С. Соммер. — М. : Кодекс, 2014. — 480 с. — Режим доступа : http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=8346810
122. Sommer D. S. Мораль XXI века [Электронный ресурс] / Д. С. Соммер. — СПб. : Кодекс, 2018. — 480 с. — Режим доступа : http://loveread.ec/view_global.php?id=73376.
123. Sommer D. S. Сколько стоит человек? Практическая философия [Электронный ресурс] / Д. С. Соммер ; под ред О. Громовой. — СПб. : Кодекс, 2014. — 432 с. — Режим доступа: <https://akniga.org/dario-salas-skolko-stoit-chelovek>
124. Старовойтенко Е. Б. Психология личности в парадигме жизненных отношений / Е. Б. Старовойтенко. — М. : Академический Проект; Трикста, 2004. — С. 80-81.
125. Сухорукова А. В. Вплив ЗМІ на формування духовності особистості та суспільства / А. В. Сухорукова // Культура народів Причорномор'я. — 2006. — № 84. — С. 78–82.
126. Сухорукова А. В. Безпека духовності: соціально-філософський аналіз: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / А. В. Сухорукова // Запорізький національний університет. — Київ, 2010. — 213 с.
127. Тейлор С. Скачок: Психология духовного пробуждения / The Leap. The psychology of Spiritual awakening / С. Тейлор ; пер. с англ. — М. : ООО Книжное издательство «София», 2017. — 384 с.

128. Тиллих П. Избранное: Теология культуры / П. Тиллих. — Юрист; М., 1995. — 278 с.
129. Тонконогов А. В. Духовная безопасность российского общества в условиях современного геополитического соперничества: социально-философский анализ: автореф. дис. ... д. филос. н. ; специальность 09.00.11 — социальная философия / А. В. Тонконогов. — М., 2011. — 47 с.
130. Уилбер К. Интегральная духовность. Новая роль религии в современном и постсовременном мире / К. Уилбер ; пер. с англ. Е. Пустошкина; [науч. ред. А. Нариньяни]. — М. : Изд-во «Манн-Иванов и Фербер, 2020.
131. Уилбер К. Практика интегральной жизни. Модель физического здоровья, эмоционального баланса, умственной ясности и духовного пробуждения для двадцать первого века / Ken Wilber, Terry Patten, Adam Leonard, and Marco Morelli, 2008 / К. Уилбер, Т. Паттен, А. Леонард, М. Морелли. — М. : Ориенталия, 2014. — 397 с.
132. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания / К. Д. Ушинский. — М. ; Ленинград, 1946.
133. Ушинский К. Д. Собр. соч. Т. 9. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский. — М. : Изд-во АПН РСФСР, 1950. — 628 с.
134. Ушинський К. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Ушинский. — СПб. : Лань, 2013. — Том I. — 371 с.
135. Фишер Дж. В. Важливість взаємин з богом для досягнення духовного добробуту / Дж. Фішер // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2015. — Вип. 1 (64). — С. 262-282.
136. Фішер Дж. Якість життя на робочому місці: духовність, смисл і ціль / Дж. Фішер // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2015. — Вип. 3(25). — С. 251-264.
137. Флоренский П. Столп и утверждение истины / П. Флоренский. Вступ. ст. С. С. Хоружего. — М. : Правда, 1990. — Т. 1: [в 2 ч.]. (Сер. «Из истории

отечественной философской мысли», приложение к журналу «Вопросы философии») (репринт. изд.).

138. Франк С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. — М. : Ресупблика. — 1992. — 511 с.
139. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франк ; пер. с англ. и нем. М. С. Юсупова. — М. : Прогресс, 1990. — 367 с.
140. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник / В. Франк ; пер. с англ. и нем. / [общ. ред. Л. Я. Гозмана и Г. А. Леонтьева]. — М. : Прогресс, 1990.
141. Хабермас Ю. Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека. Эссе к конституции Европы / Ю. Хабермас. — М. : Весь мир, 2013.
142. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / М. Хайдеггер // Время и бытие. Энциклопедия: [в 2-х т.] ; [гл. ред. С.Я. Левит]. — М. ; СПб. ; Центр гуманитарных инициатив, 2017. — Т. 1. — 1392 с.
143. Хикс Э., Хикс Дж. Пробуждение чувств. Доверься - и следуй! / Э. Хикс, Дж. Хикс. — СПб. : Весь (Пробуждение сознания), 2013. — 320 с.
144. Хочхеймер Дж. Воображение и сила жизни: к теоретическим основам духовности и коммуникации / Дж. Хочхеймер // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2012. — Вип. 1(48). — С. 189-199.
145. Хочхеймер Дж. Обучение посредством «внутреннего слушания»: педагогика духовности / Дж. Хочхеймер // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2013. — Вип. 1(54). — С. 59-69.
146. Цивілізаційні виміри моральності: зміна парадигм / Національна академія наук України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; [відповід. ред. В. А. Малахов]. — Київ : Наукова думка, 2007. — 158 с.
147. Чиксентмихайи М. Поток. Психология оптимального переживания (The Psychology of Optimal Experience) / М. Чиксентмихайи ; [под ред. Д. Леонтьева] ; пер. Е. Перовой. Изд-во Альпина Паблишер, 2018. — 461 с.

148. Чурсин Н. Н. Понятие тезауруса в информационной картине мира: [монография] / Н. Н. Чурсин. — Луганск : Изд-во «Ноулидж», 2010. — 305 с.
149. Шадриков В. Д. Происхождение человечности: [учеб. пособие] / В. Д. Шадриков [2-е, перераб. и доп.]. — М. : Логос, 2004. — 288 с.
150. Шамионов Р. М. Субъектное благополучие и ценностно-смысловые образования личности в профессиональной сфере / Р. М. Шамионов // Известия Саратовского университета, Т. 6. Сер. Философия. Психология. Педагогика. — 2006. — Вып.1/2. — 106 с.
151. Шевченко Г. П. Одухотворений образ Людини Культури ХХІ століття: процес його виховання у вищій школі / Г. П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць, 2015. — Вип. 5(68). — 217 с.
152. Шевченко Г. П. Культура і мистецтво в ідеалотворенні особистості / Г. П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2016. — Вип. 6. — С.294–305.
153. Шевченко Г. П. Духовно-культурні цінності виховання: сутність та основні змістовні характеристики / Г. П. Шевченко та ін. Духовно-культурні цінності виховання Людини: монографія. Луганськ : Вид-во «НОУЛІДЖ», 2013. — 332 с.
154. Шевченко Г. П. Поэтический образ морали в искусстве: опыт нравственного воспитания старшеклассников : [книга для учителей и студентов. 2-е изд., доп. и испр.] / Г. П. Шевченко, Л. Л. Бутенко, А. И. Шкурин. — Луганск: Ноулидж. 2014. — 318 с.
155. Шевченко Г. П. Духовність особистості у вимірах культури, виховання та освіти: вибрані наукові статті / Г. П. Шевченко. — К. : Педагогічна думка, 2017. — 210 с.
156. Шевченко Г. П. Духовна безпека: духовна культура і духовні цінності сучасної людини / Г. П. Шевченко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2017. — Вип. 3(78). — С.361-373.

157. Шелер М. Избранные произведения / М. Шелер; под ред. А. В. Денежкина ; пер. с нем. — М. : Гнозис, 1994. — 490 с.
158. Шопенгауэр А. Две основные проблемы этики. Афоризмы житейской мудрости / А. Шопенгауэр. — Мн., 1997.
159. Шоу Б. Полное собрание пьес в шести томах / Б. Шоу ; пер с англ. [Ред. тома Н. Я. Дьяконова. Послесл. Н. Я. Дьяконовой, А. А. Долинина. Примеч. С. Л. Сухарева, А. Н. Николюкина]. — Ленинград, Искусство, 1980. — Т. 5. — 725 с.
160. Штирнер М. Единственный и его собственность / М. Штирнер. — Харьков, 1994.
161. Шумейко И. Если Бога нет, то всё... относительно [Электронный ресурс] / М. Шумейко. — Нева, 2015. — 11 с. — Режим доступа : <http://magazines.russ.runeva/2015/11>
162. Эпиктет В чем наше благо? Избранные мысли римского мудреца / Эпиктет ; пер. В. Черткова. — 1904. — Режим доступа : https://royallib.com/book/epiktet/v_chem_nashe_bлаго.html.
163. Юнг К. Г. Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг. [Предисл. А. В. Брушлинского]. [2-е изд.]. — М. : Флинта: МПСИ: Прогресс, 2006. — 336 с.
164. Юркевич П. Д. Вибране / П. Д. Юркевич. — К. : Абрис, 1993.
165. Юркевич П. Д. Философские произведения. Избранное [Электронный ресурс] / П. Д. Юркевич. — М. : Изд-во Юрайт, 2020. — 281 с. (Антология мысли). Образовательная платформа Юрайт. — Режим доступа : <https://urait.ru/bcode/453070>.
166. Ямбург Е. (2011). Эффект после воздействия. Знамя [Электронный ресурс] / Ямбург. — 14 с. — Режим доступа : <http://www.magazines.russ.ru/znamia/2011/4ia14.html>
167. Akuno Emily A. Childhood culture and arts experiences as education for spiritual security / Emily A Akuno // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2017. — №3(78). — Р. 7-18.

168. Global-Citizenship-Education [Електронний ресурс]. — 2015. — Режим доступу : http://efakaz.kz/wp-content/uploads/2015/11/Global-Citizenship-Education_TLO_RUS.pdf
169. Fisher J.W. Reaching the Heart: assessing and nurturing spiritual well-being via education: Doctor of Education Thesis / J.W. Fisher. — University of Ballarat, Australia, 2009. — 278 p.
170. Fisher J. W. From the beginning to spiritual well-being / J.W. Fisher // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2016. — № 3(72). — P. 74-97.
171. Francis L. J. Spirituality and empathy: a study among religiously unaffiliated adolescents within the UK / L. J. Francis, Ch. A. Lewis, U. McKenna // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2017. — № 3(78). — P. 325-345.
172. Hochheimer J. Learning through Inner Listening: A Pedagogy of Spirituality / J. Hochheimer // Spirituality: New Reflections on Theory, Praxis and Pedagogy, 2012. — P. 19–30. — Martin Fowler, Michael Weiss and John L. Hochheimer (Eds.). doi: https://doi.org/10.1163/9781848881396_004.
173. Koenig H. G. Handbook of religion and health / H. G. Koenig, M. E. McCullough, D. B. Larson. Oxford University Press. — 2001. doi: 10.1093/acprof:oso/9780195118667.001.0001.
174. Kwiatkowska-Tybulewicz B. (2017). Meetings: contemporary art as a space of discovering another man / Barbara Kwiatkowska-Tybulewicz // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2017. — № 3(78). — P. 139-148.
175. Pankowska K. (2018). Theater and drama as a form of education in the context of education and spiritual security / Krystyna Pankowska // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2018. — № 2(83). — P. 124-134.
176. Sæbø A. B. (2017). Process drama for creative teaching to foster creative competences and a holistic learning outcome / Aud Berggraf Sæbø //

Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2017. — № 3(78). — P. 260-271.

177. Samoraj M. Education through art as a possibility of spiritual security and intercultural education / Mariusz Samoraj // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2018. — Вип. 2(83). — P. 135-148.
178. Schafer D. P. Culture as the foundation for the development of our personalities and lives / D. Paul Schafer // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2020. — № 3(96). — P. 256-268.
179. Schafer D. P. Creating a world system conducive to the flourishing of culture and spirituality / D. Paul Schafer // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2015. — № 3(66). — P. 276-288.
180. Schafer D. P. (2021). Cultivating spirituality a necessity for present and future generations / D. Paul Schafer // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2021. — №2(101_1). — P. 270-283.
181. Schafer D. P. The Age of Culture / D. Paul Schafer. — A New Road Book. Published by Rock's Mills Press, 2014. — 232 p.
182. Schafer D. P. The arts key to a full and fulfilling cultural life / D. Paul Schafer // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2016. — № 3(72). — P. 249-266.
183. Schafer D. P. The Cultural Personality / D. Paul Schafer. — Oakville, Ontario: Rock's Mills Press, 2018. — 94 p.
184. Schonmann Shifra The Aesthetic Dimension: A Weak Link in the Discourse of Applied Drama / Theatre in Education / Shifra Schonmann // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2015. — № 4(67). — P. 216-230.
185. Seaward B. L. Health of the Human Spirit: Spiritual Dimensions for Personal Health / B. L. Seaward. — Allyn and Bacon: Boston, MA, USA. — 2001.
186. Shevchenko G. P. Improving the Quality of Artistic Education through Interraction of Different Kinds of Art: the Experience of Ukraine / Galyna P. Shevchenko // Larry O'Farrell, Shifra Schonmann, Ernst Wagner (Hrsg.)

- International Yearbook for Research in Arts Education. — Münster, New York : Waxmann Verlag GmbH, 2014. — Band 2. — P. 216-218.
187. Shevchenko H. Positive Personality Education: An Ontological Aspect / H. Shevchenko, T. Antonenko, I. Safonova // Journal of History Culture and Art Research. — 2020. — 9(1). — P. 133-144. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i1.2432>.
188. Shevchenko H., Antonenko T., Safonova I. Positive Personality Education: An Ontological Aspect / H. Shevchenko, T. Antonenko, I. Safonova // Journal of History Culture and Art Research. — 2020. — 9(1). — P. 133-144. doi: [10.7596/taksad.v9i1.2432](http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i1.2432).
189. Shevchenko H. Students' Spiritual Security Education / H. Shevchenko, T. Antonenko, M. Bezuhla, I. Safonova // Journal of History Culture and Art Research. — 2020. — 9(4). — P. 98-110. doi: [10.7596/taksad.v9i4.2799](http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i4.2799), 2020, p.c.99-100.
190. Shevchenko H. Students' Spiritual Security Education / H. Shevchenko, T. Antonenko, M. Bezuhla, I. Safonova // Journal of History Culture and Art Research. — 2020. — 9(4). — P. 98-110. doi: [10.7596/taksad.v9i4.2799](http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i4.2799).
191. Shevchenko H. Spiritual Awakening of the Personality as key to Spiritual Security in the Context of Postmodernism / H. Shevchenko, M. Bezuhla, T. Antonenko, I. Safonova // Postmodern Openings. — 2021. — 12(1). — P. 185-200. doi: [10.18662/po/12.1/254](http://dx.doi.org/10.18662/po/12.1/254).
192. UNESCO and a Culture of Peace [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.culture-of-peace.info/monograph>.
193. UNESCO. Global Citizenship Education. Preparing Learners for the Challenges of the 21st Century. — 2014.
194. Wagner E. Artistic and creative development of a personality in the context of united nations' sustainable development goals / E. Wagner // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2017. — 3 (78). — P. 94-102.
195. Wagner E. Local – global concepts in arts education / E. Wagner // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. — 2015. — 1. — С. 27-40.

Ціннісний опитувальник С. Шварца

Мета даної методики - визначення найбільш значущих і найменш значущих цінностей.

Шкала для оцінки:

7 - винятково важлива як керівний принцип Вашого життя, цінність (зазвичай одна-дві);

6 - дуже важлива;

5 - досить важлива;

4 - важлива;

3 - не дуже важлива;

2 - мало важлива;

1 - не важлива;

0 - абсолютно байдужа;

-1 - Це суперечить моїм принципам.

Прочитайте список з 30 цінностей і виберіть одну, яка найбільш важлива для Вас, і оцініть її важливість "7".

Виберіть цінність найменш важливу для Вас і оцініть її -1, 0 або 1, відповідно до її значущості.

Оцініть решту цінностей.

Далі оцініть, наскільки кожна з наступних цінностей важлива для Вас у Вашому житті.

Ці цінності виражаються як більш-менш важливі для Вас якості.

Уважно ознайомтеся зі списком цінностей з 31 по 75 і виберіть одну з найбільш важливих для Вас цінностей та оцініть її важливість.

Оберіть цінність, яка є найбільш суперечливою відповідно до Ваших принципів (або, якщо такої немає, виберіть цінність, яка є найменш значимою для Вас) і оцініть її -1, 0 або 1.

Потім оцініть решту цінностей.

1	Рівність	38	Хто захищає природу
2	Внутрішня гармонія	39	Впливовий
3	Влада	40	Що почитає батьків
4	Задоволення	41	Цілеспрямований
5	Свобода	42	Здоровий
6	Духовне життя	43	Здібний
7	Почуття спільності	44	Приймаючий свою долю
8	Стабільність суспільства	45	Чесний
9	Цікаве життя	46	Що піклується про свою репутацію
10	Смисл життя	47	Покірний
11	Ввічливість	48	Розумний
12	Багатство	49	Корисний для інших
13	Безпека нації	50	Що насолоджується
14	Почуття власної гідності	51	Віруючий
15	Взаємність у відносинах з людьми	52	Відповідальний
16	Творчість	53	Допитливий
17	Мир у всьому світі	54	Незлобливий
18	Повага до традицій	55	Успішний
19	Зріла любов	56	Чистий
20	Самообмеження	57	Впевнений у собі
21	Байдужість до мирських турбот	58	Хто уникає крайнощів
22	Безпека сім'ї і близьких людей	59	Працьовитий
23	Громадське визнання	60	Самостійний
24	Єднання з природою	61	Повноцінний
25	Новизна	62	Компетентний
26	Мудрість	63	Ефективний
27	Авторитет	64	Що підкорється обставинам
28	Справжня дружба	65	Щирий
29	Світ краси	66	Старанний
30	Соціальна справедливість	67	Обов'язковий
31	Незалежний	68	Думаючий
32	Помірний	69	Працюючий на благо інших
33	Відданий	70	Люблячий добре відпочити
34	Честолюбний	71	Надійний
35	Широко мислячий	72	Що заслуговує довіри
36	Лагідний	73	Досліджуючий
37	Сміливий	74	Охайний

ДОДАТОК Б

Методика «самооцінка емоційних станів» Г. Айзенка

Тест дозволяє оцінити деякі неадаптивні стани (тривога, фрустрація, агресія) і властивості особистості (тривожність, фрустрованість, агресивність і ригідність).

Інструкція. Уважно прочитайте опис різних психічних станів. Якщо цей опис збігається з Вашим станом і стан виникає часто, то необхідно оцінити його в 2 бали. Якщо цей стан виникає зрідка, то ставиться один бал. Якщо не збігається з Вашим станом – 0 балів.

Опис станів.

I. Шкала тривожності:

1. Не почуваю впевненості в собі.
2. Часто через дрібниці червонію.
3. Мій сон неспокійний.
4. Легко впадаю в зневіру.
5. Турбуюся тільки про уявлювані неприємності.
6. Мене лякають труднощі.
7. Люблю копатися у своїх недоліках.
8. Мене легко переконати.
9. Я недовірливий.
10. Я важко переношу час очікування.

II. Шкала фрустрації:

1. Нерідко мені здаються безвихідними ситуації, з яких усе-таки можна знайти вихід.
2. Неприємності мене сильно розстроюють, я падаю духом.
3. Під час великих неприємностей я схильний без достатніх підстав звинувачувати себе.
4. Нещастя і невдачі нічому мене не вчать.
5. Я часто відмовляюся від боротьби, вважаючи її марною.
6. Я нерідко почуваюся беззахисним.
7. Іноді в мене буває стан розпачу.
8. Я почуваю розгубленість перед труднощами.
9. У важкі хвилини життя іноді поведжуся по дитячому, хочу, щоб пожаліли.
10. Вважаю недоліки свого характеру непоправними.

III. Шкала агресивності:

1. Залишаю за собою останнє слово.
2. Нерідко в розмові перебиваю співрозмовника.
3. Мене легко розсердити.
4. Люблю робити зауваження іншим.
5. Хочу бути авторитетом для інших.
6. Не задовольняюся малим, хочу найбільшого.

7. Коли розгніваюся, погано себе стримую.
8. Волю краще керувати, ніж підкорятися.
9. У мене різка, грубувата жестикуляція.
10. Я мстивий.

IV. Шкала ригідності:

1. Мені важко змінювати звички.
2. Нелегко переключати увагу.
33. Дуже насторожено ставлюся до всього нового.
1. Мене важко переконати.
2. Нерідко в мене не виходить з голови думка, якої слід було б позбутися.
3. Нелегко зближуюся з людьми.
4. Мене засмучують навіть незначні порушення плану.
5. Нерідко я виявляю впертість.
6. Неохоче йду на ризик.
7. Різко переживаю відхилення від прийнятого мною режиму дня.

Обробка результатів.

Підрахуйте суму балів за кожною групою запитань:

- I. 3 1 по 10 запитання – шкала тривожності;
- II. 3 11 по 20 запитання – шкала фрустрації;
- III. 3 21 по 30 запитання – шкала агресивності;
- IV. 3 31 по 40 запитання – шкала ригідності.

Інтерпретація результатів:

- 0 – 7 балів – низький рівень;
- 8 – 14 балів – середній рівень;
- 15 – 20 балів – високий рівень.

ДОДАТОК В

Методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребової сфері» О. Ф. Потьомкіної

Шкала А. Виявлення установок, спрямованих на альтруїзм — егоїзм

Інструкція. Уважно прочитайте питання і відповідайте на них «так» або «ні», залежно від тенденцій вашої поведінки у певній ситуації.

Дата	Вік	Група	
Текст опитувальника			Так /Ні
			1. Вам часто говорять, що ви більше думаєте про інших, ніж про себе?
			2. Вам легше просити за інших, ніж за себе?
			3. Вам важко відмовити людям, коли вони вас про щось просять?
			4. Ви часто намагаєтеся зробити людям послугу, якщо в них сталося лихо або неприємності?
			5. Для себе ви робите що-небудь із більшим задоволенням, ніж для інших?
			6. Ви прагнете зробити якнайбільше для інших людей?
			7. Ви переконані, що найбільша цінність у житті — жити для інших людей?
			8. Вам важко змусити себе зробити щось для інших?
			9. Ваша характерна риса — безкорисливість?
			10. Ви переконані, що турбота про інших часто шкодить собі?
			11. Ви засуджуєте людей, які не вміють подбати про себе?
			12. Ви часто просите людей зробити що-небудь через корисливі міркування?
			13. Ваша характерна риса — прагнення допомогти іншим людям?
			14. Ви вважаєте, що спочатку людина повинна думати про себе, а потім вже про інших?
			15. Ви звичайно витрачаєте на себе багато часу?
			16. Ви переконані, що не потрібно для інших сильно напружуватися?
			17. Для себе у вас зазвичай не вистачає ні сили, ні часу?
			18. Вільний час ви використовуєте тільки для своїх захоплень?
			19. Ви можете назвати себе егоїстом?
			20. Ви здатні зробити максимальне зусилля лише за гарну винагороду?

Обробка результатів. Ключ до опитувальника: виставляти 1 бал за відповіді «так» на питання 1–4, 6, 7, 9, 13, 17 і відповіді «ні» на питання 5, 8, 10–12, 14–16, 18–20. Потім підраховуємо загальну суму балів. Чим більше набрана сума балів перевищує 10, тим більше в суб'єкта виражений альтруїзм, бажання допомогти людям, і навпаки, чим менша сума балів від 10, тим більше у суб'єкта виражена егоїстична тенденція.

Шкала Б

З'ясування установок на «процес діяльності» — «результат діяльності»

Інструкція. Уважно прочитайте питання і відповідайте на них «так» або «ні», залежно від тенденції у вашій поведінці в певній ситуації.

Текст опитувальника	Так /Ні
1. Сам процес виконуваної роботи захоплює вас більше, ніж її завершення?	
2. Для досягнення мети ви звичайно не шкодуєте сили?	
3. Ви зазвичай довго не зважуєтесь почати робити те, що вам нецікаво, навіть якщо це необхідно?	
4. Ви впевнені, що у вас вистачить наполегливості, щоб завершити будь-яку справу?	
5. Закінчуючи цікаву справу, ви часто шкодуєте про те, що вона вже зроблена?	
6. Вам більше подобаються люди, здатні досягати результату, ніж просто добрі та чуйні?	
7. Ви зазнаєте насолоди від гри, у якій не важливий результат?	
8. Ви вважаєте, що успіхів у вашому житті більше, ніж невдач?	
9. Ви більше поважаєте людей, здатних захопитися справою по-справжньому?	
10. Ви часто завершуєте роботу всупереч несприятливій обстановці, нестачі часу, перешкодам?	
11. Ви часто починаєте одночасно багато справ і не встигаєте цілком закінчити їх?	
12. Ви вважаєте, що маєте достатньо сили, щоб сподіватись на успіх у житті?	
13. Чи можете ви захоплюватися справою настільки, що забуваєте про час і про себе?	
14. Вам часто вдається закінчувати розпочату справу?	
15. Чи буває, що, захоплюючись деталями, ви не можете закінчити розпочату справу?	
16. Ви уникаєте зустрічей із людьми, які не мають ділових якостей?	
17. Ви часто завантажуйте свої вихідні дні або відпустку роботою через те, що потрібно щось зробити?	
18. Ви вважаєте, що головне в будь-якій справі — результат?	
19. Погоджуючись на яку-небудь справу, ви думаєте про те, наскільки вона для вас цікава?	
20. Прагнення до результату в будь-якій справі — ваша характерна риса.	

Обробка результатів і висновки. За кожен позитивну відповідь на питання опитуваний одержує 1 бал. Сума балів за позитивні відповіді на непарні питання (1, 3, 5, 7 і т. д.) відобразить орієнтацію суб'єкта на процес діяльності, а на парні питання — орієнтацію суб'єкта на результат.

ДОДАТОК Г

**Методика вивчення індивідуальних особливостей поведінки –
Опитувальник інтерперсонального діагнозу Т. Лірі, Г. Л. Лафорж,
Г. Ф. Сучек**

Метод дослідження у дорослих людей інтерперсонального поведінки (типу відносин із іншими людьми). Виділяють вісім типів:

- I – авторитарний,
- II – егоїстичний,
- III - агресивний,
- IV – підозрілий,
- V – підпорядкований,
- VI – залежний,
- VII – доброзичливий,
- VIII - альтруїстичний.

Метод містить 128 оціночних прикметників, розташованих блоками з 4 прикметників, упорядкованих за висхідною інтенсивністю. Кожен блок відповідає тій чи іншій шкалі, позначеної римськими цифрами. Блоки розташовуються по порядку від 1-ї до 8-ї шкали. Таке розташування прикметників повторюється чотири рази. Для діагностики потрібно скласти відповіді, що виражають згоду з даною характеристикою (прикметником), по чотирьох блоках, позначених однією і тією ж римською цифрою (I + I + I + I або V + V + V + V ит. д.). Таким чином, кожен тип відносин з іншими може оцінюватися 16 прикметниками.

Для проведення дослідження необхідні тестовий зошит, бланк для запису відповідей та протокол. Респонденти за інструкцією відзначають відповіді у бланку, причому можуть оцінювати поведінку інших (системою спостережень), самого себе чи інших осіб за інструкцією та оцінювати ідеал.

Для заповнення опитувальника (оцінки однієї особи) потрібно 10-15 хв.

Інструкція. Поставте знак "+" проти тих визначень, які відповідають Вашому уявленню про себе (якщо немає повної впевненості, знак "+" не ставте).

Текст опитувальника:

- I.
 1. Вміє подобатися.
 2. Створює враження на оточуючих.
 3. Вміє розпоряджатися, наказувати.
 4. Вміє наполягти на своєму.
- II.
 5. Має почуття власної гідності.
 6. Незалежний.
 7. Здатний сам подбати про себе.
 8. Може проявити байдужість.

III.

09. Здатний бути суворим.
10. Суворий, але справедливий.
11. Може бути щирим.
12. Критичний до інших.

IV.

13. Любить поплакатись.
14. Часто сумний.
15. Здатний проявляти недовіру.
16. Часто розчаровується.

V.

17. Здатний бути критичним до себе.
18. Здатний визнати свою неправоту.
19. Охоче підкоряється.
20. Поступливий.

VI.

21. Вдячний.
22. Захоплений і схильний до наслідування.
23. Шановний.
24. Той, хто шукає схвалення.

VII.

25. Здатний до співробітництва та взаємодопомоги.
26. Прагне ужитися з іншими.
27. Доброзичливий.
28. Уважний та лагідний.

VIII.

29. Делікатний.
30. Підбадьорливий.
31. Чуйний до закликів про допомогу.
32. Безкорисливий.

I.

33. Здатний викликати захоплення.
34. Користується в інших повагою.
35. Має талант керівника.
36. Полюбляє відповідальність.

II.

37. Впевнений у собі.
38. Самовпевнений і наполегливий.
39. Діловитий та практичний.
40. Конкуруючий.

III.

41. Стійкий і крутий, де треба.
42. Невблаганний, але неупереджений.
43. Дратівливий.
44. Відкритий та прямолінійний.

IV.

- 45. Не терпить, щоби їм командували.
- 46. Скептичний.
- 47. На нього важко справити враження.
- 48. Вразливий, педантичний.

V.

- 49. Легко бентежить.
- 50. Невпевнений у собі.
- 51. Поступливий.
- 52. Скромний.

VI.

- 53. Часто вдається по допомогу інших.
- 54. Дуже шанує авторитети.
- 55. Охоче приймає поради.
- 56. Довірливий і прагне радувати інших.

VII.

- 57. Завжди люб'язний у поводженні.
- 58. Дорожить думкою оточуючих.
- 59. Комунікабельний і уживливий.
- 60. Добросердечний.

VIII.

- 61. Добрий, що вселяє впевненість.
- 62. Ніжний та м'якосердечний.
- 63. Любить дбати про інших.
- 64. Щедрий.

I.

- 65. Любить давати поради.
- 66. Створює враження значущості.
- 67. Начальственно-наказовий.
- 68. Владний.

II.

- 69. Хвастливий.
- 70. Гордовитий і самовдоволений.
- 71. Думає лише про себе.
- 72. Хитрий.

III.

- 73. Нетерпимий до помилок інших.
- 74. Розважливий.
- 75. Відвертий.
- 76. Часто недружелюбний.

IV.

- 77. Озлоблений.
- 78. Скаржник.
- 79. Ревнивий.
- 80. Довго пам'ятає образи.

V.

81. Схильний до самобичування.

82. Сором'язливий.

83. Безініціативний.

84. Лагідний.

VI.

85. Залежний, несамостійний.

86. Любить підкорятися.

87. Надає іншим ухвалювати рішення.

88. Легко потрапляє в халепу.

VII.

89. Легко піддається впливу друзів.

90. Готовий довіритися будь-кому.

91. Прихильний до всіх без розбору.

92. Усім симпатизує.

VIII.

93. Прощає все.

94. Переповнений надмірним співчуттям.

95. Великодушний і терпимий до недоліків.

96. Прагне допомогти кожному.

I.

97. Прагне успіху.

98. Чекає на захоплення від кожного.

99. Розпоряджається іншими.

100. Деспотичний.

II.

101. Відноситься до оточуючих з почуттям переваги.

102. Марнославний.

103. Егоїстичний.

104. Холодний, черствий.

III.

105. Уїдливі, глузливі.

106. Злий, жорстокий.

107. Часто гнівливий.

108. Несвідомий, байдужий.

IV.

109. Злопам'ятний.

110. Проїнятий духом протиріччя.

111. Впертий.

112. Недовірливий та підозрілий.

V.

113. Несміливий.

114. Сором'язливий.

115. Послужливий.

116. М'якотілий.

VI.

- 117. Майже нікому не заперечує.
- 118. Ненав'язливий.
- 119. Любить, щоб ним опікувалися.
- 120. Надмірно довірливий.

VII.

- 121. Прагне здобути прихильності кожного.
- 122. З усіма погоджується.
- 123. Завжди з усіма доброзичливий.
- 124. Усіх любить.

VIII.

- 125. Занадто поблажливий до оточуючих.
- 126. Намагається втішити кожного.
- 127. Дбає про інших у душі

ДОДАТОК Д

Методика Психологічна діагностика духовного потенціалу і духовно-ціннісної спрямованості особистості Е. О. Помиткіна

Інструкція для учасників: Виберіть найбільш прийнятні для Вас відповіді серед запропонованих варіантів (а, б, в чи г) і окресліть відповідну літеру в таблиці на аркуші для відповідей (табл. 2.2.). Якщо жоден варіант відповіді Вас не задовольняє, пропустіть запитання. Намагайтеся відповідати вдумливо та об'єктивно, пригадуючи свої вчинки та поведінку.

1. Свій особистий час я із задоволенням присвячую:
 - а) участі у захоплюючих іграх, змаганнях;
 - б) подорожам та екскурсіям;
 - в) спілкуванню з людьми, які потребують моєї підтримки, допомоги;
 - г) придбанню нових речей, предметів.
2. Справжнє задоволення я отримую від спілкування на теми:
 - а) про фінанси й економіку;
 - б) про політичні події;
 - в) про прекрасне та досконале в природі, мистецтві, людях;
 - г) про сучасну техніку.
3. Люди, які часто спілкуються з природою, рослинами чи птахами, як правило:
 - а) дивні;
 - б) мають багато вільного часу;
 - в) близькі мені за духом;
 - г) мають труднощі в спілкуванні з людьми.
4. Для успішного створення родини, насамперед, необхідно:
 - а) мати достатній досвід;
 - б) знати себе;
 - в) мати план;
 - г) виховуватися в порядній родині.
5. Коли в книгах, фільмах чи реальному житті я зустрічаю людей, які досягли високого ступеня мудрості й досконалості:
 - а) я дивлюся на них об'єктивно, розцінюючи як переваги, так і недоліки;
 - б) я усвідомлюю внутрішню єдність з ними;
 - в) я розумію, що в нашому світі практичність важливіша від ідеалізму;
 - г) такі люди мені не зустрічалися.
6. У ході спілкування в колективі я намагаюся підтримувати атмосферу доброзичливості, порозуміння та взаємодопомоги:
 - а) скоріше так;
 - б) важко сказати;
 - в) це не про мене;
 - г) такого досвіду не маю.
7. Мої близькі та знайомі знають, що свої обіцянки я не виконую:
 - а) украй рідко;

- б) тільки у випадках, коли виконати обіцяне важко;
 - в) досить часто;
 - г) постійно.
8. Обираючи собі друзів, я розмірковую, насамперед:
- а) щоб на них можна було покластися;
 - б) щоб вони були веселими;
 - в) щоб вони були розумними;
 - г) щоб були добре забезпеченими.
9. Я точно знаю, в яких професіях можу краще реалізувати свої здібності й таланти:
- а) так;
 - б) поки що не знаю;
 - в) не думав про це;
 - г) вважаю, це неможливо передбачити.
10. У книгах і фільмах про життя видатних особистостей мені цікавіше за все довідатися про життєвий шлях:
- а) успішних бізнесменів, фінансистів;
 - б) філософів і мудреців, які досягли високого рівня досконалості;
 - в) видатних полководців і політиків;
 - г) відомих артистів кіно, театру.
11. У вільний час я віддаю перевагу читанню:
- а) гостросюжетних детективів;
 - б) книг, що допомагають у самопізнанні;
 - в) романів про кохання;
 - г) книгами не цікавлюся.
12. Коли поблизу немає смітника, я можу тривалий час носити із собою непотрібні папірці:
- а) ні;
 - б) так;
 - в) я завжди заздалегідь планую, куди їх викину;
 - г) важко пригадати.
13. Одним із найважливіших завдань свого життя вважаю:
- а) зберігати та створювати прекрасне;
 - б) досягати успіху в кар'єрі;
 - в) домагатися матеріального добробуту для себе й близьких;
 - г) отримувати незабутні враження від подій.
14. Найбільше задоволення я одержую від:
- а) зустрічі з людиною, яка потребує моєї уваги, турботи;
 - б) подорожей цікавими місцями;
 - в) участі в розважальних заходах;
 - г) придбання нових речей.
15. У повсякденному житті я намагаюся не порушувати загальнолюдських принципів співіснування (не вбий, не вкрати, не кажи неправди, не заздри, не зраджуй і т.д.):
- а) це занадто складно;

б) хочеться — як краще, а виходить — як завжди...

в) ніколи не порушував;

г) намагаюся і мені це вдається.

16. Прагнення до порядку, гармонії є однією з важливих якостей моєї особистості:

а) вважаю, є інші, більш цінні якості;

б) я себе погано знаю;

в) ця якість виявляється епізодично;

г) так, і це не тільки моя думка.

17. Коли ми з компанією вирушаємо з лісу після пікніка:

а) намагаюся, щоб після нас у лісі було чисто;

б) надаю роль «охоронця природи» іншим;

в) після нас ніколи не залишається сміття;

г) вважаю, що природа повинна сама себе очищувати.

18. Щодня я намагаюся прикладати хоча б невеликі зусилля, щоб дізнаватися нове про себе, про природу людини:

а) це так;

б) не маю відповідної літератури;

в) мої інтереси лежать в іншій галузі;

г) на це бракує часу.

19. У повсякденній поведінці мені властиво дотримуватися основних загальнолюдських принципів:

а) скоріше так;

б) скоріше ні;

в) залежить від ситуації;

г) нерідко бажання розходяться з дійсністю.

20. Розпочаті коли-небудь справи я найчастіше:

а) відкладаю, щоб зібрати більш повну інформацію і все обміркувати;

б) завершую самостійно;

в) замінюю більш цікавими й актуальними;

г) передоручаю іншим.

21. Важко не помітити, що старанність є однією з важливих рис мого характеру:

а) скоріше важко це помітити;

б) так, і це не тільки моя думка;

в) є інші якості більш цінні та яскравіше виражені;

г) я себе занадто погано знаю.

22. На мій погляд, люди повинні усвідомлювати відповідальність:

а) тільки за себе;

б) за вчинки своїх дітей;

в) за коханих і близьких;

г) за людство в цілому.

23. Вважаю, що мені вдалося (б) реалізувати себе, перш за все:

а) як жінці або як чоловіку;

б) як матері або батьку;

- в) як громадянину;
г) як духовній особистості.
24. Небажані властивості моєї особистості мені вдається перетворити:
а) у значній мірі;
б) поки не вдається;
в) важко відповісти;
г) таких властивостей не існує.
25. Для придбання мудрості головне:
а) уміння бачити помилки інших;
б) усвідомленість у житті;
в) велика кількість пережитих подій;
г) довголіття.
26. Відчуття єдності з усім живим для мене:
а) не зрозуміле;
б) природне;
в) невідоме;
г) підозріле.
27. Намагаюсь навіть серед метушні помічати й цінувати прекрасне: блакитне небо, посмішку дитини:
а) так, і це надає життєвих сил;
б) ні, естетика мене не надихає;
в) згадую про це рідко;
г) краще не відповідати.
28. На своєму життєвому шляху я намагаюся:
а) допомагати людям, які мені симпатичні;
б) допомагати усім, хто дійсно потребує моєї допомоги;
в) допомагати своїм рідним і близьким;
г) допомогти самому собі.
29. Трапляється, що люди дякують мені за вчинки і справи, яких я не можу не робити:
а) так, часто;
б) іноді;
в) не можу пригадати;
г) такого не буває.
30. У колі моїх друзів і знайомих переважають люди, які вміють цінувати, насамперед:
а) гармонію, красу, мистецтво;
б) можливість добре попрацювати і добре відпочити;
в) корисні зв'язки;
г) фінансові досягнення.
31. Я відчуваю внутрішній дискомфорт, коли бачу, що хтось спричиняє шкоду природі, забруднює екологію:
а) так, дійсно;
б) подібних відчуттів не маю;
в) таке бувало тільки в дитинстві;

г) подібних фактів не спостерігав.

32. Щоб найбільш цінні думки не були втрачені, я викладаю їх у письмовій формі (замітки в блокноті, щоденнику, вірші, листи тощо):

- а) більше покладаюся на пам'ять;
- б) роблю це досить часто;
- в) пишу у випадку крайньої необхідності;
- г) вважаю, на це немає часу.

33. У результаті роботи над собою мені вдалося зменшити частину своїх негативних якостей:

- а) так, дійсно;
- б) не вдалося;
- в) не знаю;
- г) таких якостей не було.

34. Свій особистісний потенціал я застосовую в житті:

- а) не значною мірою;
- б) досить рідко;
- в) значною мірою;
- г) важко оцінити.

35. Не можу бути байдужим, коли з кимось поводяться несправедливо:

- а) так, коли несправедливість стосується й мене особисто;
- б) коли несправедливо поводяться з близькими мені людьми;
- в) коли спостерігаю будь-яку несправедливість;
- г) вважаю, що спокій на душі важливіший.

36. Відповідальність людини виявляється, насамперед:

- а) в умінні зрозуміти та правильно викласти сутність виконуваної роботи;
- б) у її бажанні виконувати необхідні завдання;
- в) в умінні виконувати роботу якнайкраще;
- г) в умінні гідно відзвітуватися про виконану роботу.

37. Близькі люди помічають, що багато подій я передбачаю заздалегідь:

- а) так;
- б) ні;
- в) може, і помічають, але мені про це невідомо;
- г) важко відповісти.

38. Щоб краще запам'ятати складну та значиму інформацію, я зазвичай:

- а) співвідношу її з певними принципами і законами буття;
- б) повторюю її якнайчастіше;
- в) згадую події, пов'язані з її отриманням;
- г) пригадую людей, які повідомили про неї.

39. У багатьох подіях і явищах мені подобається знаходити й розкривати внутрішній зміст, справжні причини, що не лежать на поверхні:

- а) так;
- б) рідко;
- в) ні;
- г) не симпатизую занадто допитливим людям.

40. Пізнання себе приводить людину:

- а) до виникнення почуття своєї віддаленості від інших;
 - б) до нав'язливих думок про свою недосконалість;
 - в) до усвідомлення своєї єдності з іншими;
 - г) до виникнення почуття безпорадності.
41. Протягом дня я намагаюся, щоб мої думки були піднесеними та корисними:
- а) так, і мені це вдається;
 - б) слідкувати за думками не встигаю;
 - в) залежно від ситуації;
 - г) протягом дня мені не до думок.
42. Коли я виявляюся свідком суперечки, мені легко зрозуміти:
- а) того, хто правий більшою мірою;
 - б) у чому кожен не правий; в) точку зору кожної зі сторін;
 - г) те, у чому обидві сторони недостатньо інформовані.
43. Щоб не нашкодити собі та людям, бажання й емоції, що можуть бути недоречні, я частіше:
- а) приховую;
 - б) задовольняю;
 - в) ігнорую;
 - г) спрямовую в прийнятне русло.
44. Щоб підтримувати у формі своє тіло, я використовую природні методи самооздоровлення:
- а) так, використовую;
 - б) ні, я більше довіряю медицині;
 - в) на це не завжди є час і можливості;
 - г) моє тіло і так завжди у формі.
45. У харчуванні я дотримуюся принципів:
- а) часткового або повного вегетаріанства;
 - б) принципу «смачного багато не буває»;
 - в) принципу «корисно все, чого хочеться»;
 - г) принципу економії.
46. Плануючи події, зустрічі, розпорядок дня, я враховую особливості свого організму, темпераменту:
- а) життя занадто складне, щоб усе врахувати;
 - б) враховував би, якби знав;
 - в) намагаюся, але не виходить;
 - г) в основному, так.
47. У повсякденному житті я приділяю час удосконаленню своїх фізичних можливостей:
- а) ні, навіть не намагаюся;
 - б) намагаюся, але не виходить;
 - в) важко відповісти;
 - г) так, намагаюсь.
48. З огляду на природні особливості кожного в моїй родині, я підтримую атмосферу гармонії та порозуміння:

- а) це мені вдається;
- б) якщо чесно, то не дуже;
- в) такого завдання не ставлю;
- г) у моїй родині завжди гармонія та порозуміння.

49. Здоровий спосіб життя для мене є нормою:

- а) так;
- б) поки ще маю шкідливі звички;
- в) вітаю це в інших;
- г) вважаю, що це не принципово.

Бланк відповідей

1 абвг	14 абвг	15 абвг	28 абвг	29 абвг	42 абвг	43 абвг	
2 абвг	13 абвг	16 абвг	27 абвг	30 абвг	41 абвг	44 абвг	
3 абвг	12 абвг	17 абвг	26 абвг	31 абвг	40 абвг	45 абвг	
4 абвг	11 абвг	18 абвг	25 абвг	32 абвг	39 абвг	46 абвг	
5 абвг	10 абвг	19 абвг	24 абвг	33 абвг	38 абвг	47 абвг	
6 абвг	9 абвг	20 абвг	23 абвг	34 абвг	37 абвг	48 абвг	
7 абвг	8 абвг	21 абвг	22 абвг	35 абвг	36 абвг	49 абвг	
$\Sigma 1 =$	$\Sigma 2 =$	$\Sigma 3 =$	$\Sigma 4 =$	$\Sigma 5 =$	$\Sigma 6 =$	$\Sigma 7 =$	$\Sigma =$

Обробка результатів тестування: обробку результатів тестування слід починати з визначення рівня відвертості. Для цього підрахуйте кількість розбіжностей між відповідями на запитання, наведені у таблиці 2.3. Кожна розбіжність дорівнює 1 балу.

1в — 14а, 2в — 10б, 15г — 19а, 17а — 31а

Потім додайте до отриманої суми кількість збігів у відповідях на запитання: 12в, 17в, 24г, 48г. Відвертість відповідей вважається недостатньою, якщо загальна кількість балів виявиться більше 4. Такий результат пояснюється навмисним небажанням відповідати відверто або неспроможністю в даний момент давати адекватні відповіді.

Для визначення потенціалу духовного розвитку скористайтеся таблицею 2.4. Підрахуйте суми збігів відповідей з виокремленою літерою у стовпчиках таблиці, оцінюючи кожен збіг у 1 бал. Потенціал духовного розвитку визначається шляхом складання отриманих показників за всіма підструктурами особистості. Результат оцінюється окремо для дорослих і підлітків, які не мають достатнього досвіду та можливостей самореалізації.

Шкала оцінки для дорослих: 38-49 балів — високий потенціал; 25-37 — середній; 12-24 — недостатній; до 12 балів — низький.

Шкала оцінки для підлітків: 25-37 балів — високий рівень; 12-24 — середній; до 12 балів — низький.

	Спілкув	Спря- мов.	Харак- тер	Само- свід.	Досвід	Інте- лект	Психо- фіз	
Гум.	1 абвг	14 абвг	15 абвг	28 абвг	29 абвг	42 абвг	43 абвг	
Ест.	2 абвг	13 абвг	16 абвг	27 абвг	30 абвг	41 абвг	44 абвг	
Екол.	3 абвг	12 абвг	17 абвг	26 абвг	31 абвг	40 абвг	45 абвг	
Псп	4 абвг	11 абвг	18 абвг	25 абвг	32 абвг	39 абвг	46 абвг	
Св	5 абвг	10 абвг	19 абвг	24 абвг	33 абвг	38 абвг	47 абвг	
Ср	6 абвг	9 абвг	20 абвг	23 абвг	34 абвг	37 абвг	48 абвг	
Відп.	7 абвг	8 абвг	21 абвг	22 абвг	35 абвг	36 абвг	49 абвг	
	$\Sigma 1=$	$\Sigma 2=$	$\Sigma 3=$	$\Sigma 4=$	$\Sigma 5=$	$\Sigma 6=$	$\Sigma 7=$	$\Sigma =$

Примітки. По вертикалі цінності: Гум. — гуманістичні; Ест. — естетичні; Екол. — екологічні; Псп — пізнання та самопізнання; Св — самовдосконалення; Ср — самореалізації; Відп. — відповідальність.

ДОДАТОК Е

Опитувальник «Духовна особистість» в інтерпретації Г. В. Ожиганової (2017)

(основа - Оригінальна (первинна) версія Опитувальника «Духовна особистість» (ОДЛ) була розроблена Хусейном, Лукманом та Джаханом у 2012 р. (Husain, Luqman, Jahan, 2012).

Нижче наведено твердження, що стосуються Вашої поведінки. Обведіть кружком ту цифру, яка найбільше відповідає Вашій поведінці. Використовуючи п'ятибальну шкалу, відобразіть, наскільки Ви згодні чи не згодні з кожним твердженням: 1 — цілком не згоден; 2 — не згоден; 3 — нейтрально; 4 — згоден; 5 — цілком згоден.

Отримані бали скласти між собою. Чим вища сума балів, тим вищим є рівень прояву духовності особистості.

1	Я виконую свої обіцянки	12345
2	Я надійна людина	12345
3	Я роблю справедливо і праведно	12345
4	Я роблю добродесні вчинки	12345
5	Я зберігаю вірність іншим людям	12345
6	Я великодушний	12345
7	Я володію мудрістю	12345
8	Я контролюю себе	12345
9	Я виявляю твердість та терплячість	12345
10	Я виявляю смирення	12345
11	Я сповнений/повна доброти	12345
12	Я прагну чистоти в думках і вчинках	12345
13	Я володію витримкою	12345
14	Я щирий/я	12345
15	Я бачу все добре	12345
16	Я дотримуюсь прямого шляху	12345
17	Я правдива людина	12345
18	Мені властиві ввічливість та гарні манери	12345
19	Я володію духовною силою	12345
20	Я задоволена життям людина	12345

21	Я виявляю співчуття	12345
22	Я маю почуття священного	12345
23	Я намагаюся виявляти життєстійкість	12345
24	Я виявляю милосердя щодо інших	12345
25	Я живу не тільки для себе, а й для інших	12345
26	Я можу зберігати спокій, зустрічаючись із негараздами	12345
27	Для мене важливо підтримувати справедливість	12345
28	Я здатний прощати	12345

Опис шкал п'ятифакторної моделі опитувальника «Духовна особистість»

Шкала 1. Висока моральність та мудрість

Прояв добродесної поведінки, в основі якої лежить чистота в думках, людинолюбство, доброта, співчуття, великодушність, мудрість, має відношення до ключових характеристик духовності людини. Висока моральність і мудрість, складаючи основу духовності особистості, сприяють почуттю священного.

Шкала 2. Самоконтроль

Саморегулятивні можливості особистості, самоконтроль, здатність протистояти викликам долі, прояв стійкості, витримки, спокою у скрутних ситуаціях, а також смирення свідчать про наявність важливих духовних якостей.

Шкала 3. Надійність та відповідальність

Тримати своє слово, чинити праведно відповідно до ідеалу моральної чистоти, виявляти вірність — ці високоморальні якості свідчать про надійність людини, говорять про можливість брати на себе відповідальність за оточуючих людей і свідчать про духовність особистості.

Шкала 4. Духовність відносин

Відносини з іншими людьми є важливим показником духовності особистості. Такі якості особистості, як щирість, ввічливість, відсутність егоїзму, милосердя, здатність прощати, прагнення справедливості та життєстійкості говорять про духовну орієнтацію особистості.

Шкала 5. Правдивість та задоволеність

Чесність, прямота, прагнення істини наділяють людину духовною силою. Така людина здатна бачити позитивні сторони життя, розуміючи, що істина завжди бере гору над тим, що не є істинним. Людина, яка бачить все добре, відчуває глибоке духовне задоволення від життя.

Тест на пробудження Тейлор та Кілрі, 2016

Прочитайте твердження 1–28, виберіть відповідну відповідь: повністю згоден, частково згоден, не впевнений чи ставлюся нейтрально (якщо у вас немає певної думки щодо цього питання або вам складно зробити вибір), не згоден, категорично не згоден.

Пункти 1-12, 14-15, 17-18, 20-22, 24-27 оцінюються так: «категорично не згоден» - 1 бал, «не згоден» - 2, «не впевнений чи ставлюся нейтрально» - 3, «частково згоден» - 4, «повністю згоден» - 5.

Пункти 13, 16, 19, 23 і 28 оцінюються так: «категорично не згоден» - 5 балів, «не впевнений чи ставлюся нейтрально» - 4, «не впевнений чи ставлюся нейтрально» - 3, «частково згоден» - 2, «повністю згоден» - 1.

Усі отримані бали потрібно скласти. Чим вища сума, тим на більше високому рівні пробудженості ви знаходитесь.

Пункт 29 включений для загальної оцінки відповідей — щоб зрозуміти, наскільки правильно відповіді людини описують його справжній досвід.

Дата	Група	Курс
1.	Мені властиво незмінне відчуття внутрішньої задоволеності та умиротворення.	
2.	Навіть найпростіша діяльність приносить мені глибоке задоволення.	
3.	Я твердо знаю і відчуваю в глибині душі, що не є своїми думками.	
4.	Коли життя приносить мені несподівані зміни, мені буває досить легко прийняти їх і рухатися далі.	
5.	Я відчуваю глибоке почуття єдності із самим життям.	
6.	Минуле та майбутнє не спотворюють мій поточний досвід – досвід сьогодення.	
7.	Я відчуваю благоговіння перед «такістю» навколишнього світу.	
8.	Мій зовнішній вигляд не впливає на мою самооцінку чи самовідчуття.	
9.	У мене регулярно бувають періоди повного заспокоєння розуму, коли розум вільний від думок.	
10.	Мої чуттєві відчуття дуже яскраві та живі.	
11.	Я виразно присутній у моменті.	
12.	Я не здатний навмисно заподіяти шкоду будь-кому.	
13.	Мені складно встановлювати глибокі та щирі взаємини з людьми.	
14.	Я не відчуваю потреби належати до будь-якої групи, спільноти чи громаді або дотримуватися будь-яких традицій.	
15.	Усі мої почуття дуже тонкі.	
16.	Я не прагну стати успішним чи знаменитим.	
17.	Я не відчуваю потреби щось робити; мені досить просто бути.	

18.	Коли в мене пробуджуються емоції, я їх помічаю, але не залучаюсь.	
19.	Смерть мене лякає.	
20.	У мене є відчуття, що, начебто, різні речі (домашня начиння, дерева, люди ...) є частиною єдиного всепронизливої свідомості.	
21.	Я однаково відчуваю свій зв'язок з усіма і відчуваю співчуття по відношенню до всіх людей, незалежно від культурної приналежності та громадянства і незалежно від того, наскільки тісно вони пов'язані зі мною.	
22.	Є якась найвища мета або місія, яка виявляє себе через мене.	
23.	Я подумки оцінюю поведінку інших людей і суджу їх.	
24.	Приймаючи рішення, я довіряю своїм почуттям та інтуїції – знаю, що вони ведуть мене у правильному напрямку.	
25.	Навколишній світ напрочуд живий і яскравий.	
26.	Моя самооцінка не залежить від успіхів та невдач.	
27.	У мене часто буває відчуття, що я перебуваю поза часом.	
28.	Я відчуваю потребу поводитися так, щоб забезпечити собі прийняття з боку оточуючих.	
29.	Коротко опишіть, будь ласка, найважливіші аспекти вашого світогляду та світосприйняття.	